

ПАНАС ФЕДЕНКО

СОЦІЯЛІЗМ
ДАВНІЙ І НОВОЧАСНИЙ



ВИДАВНИЦТВО НАШЕ СЛОВО
Лондон — Париж — Мюнхен

Автор — член обох революційних парламентів України, Центральної Ради (Київ, 1917-18) та Конгресу Трудового Народу (Київ, 1919 р.) більше як півстоліття бере активну участь у соціалістичному русі.

✱

В цій книзі читач знайде зроблений на науковій основі і в доступній формі огляд розвитку соціалістичних ідей і соціалістичних рухів від найдавніших часів.

В книжці зокрема уділено місце виясненню диктатури й демократії, проблем, що відрізняють комунізм від демократичного соціалізму. Це перша праця, написана українською мовою, в котрій читач знайде інформацію про минуле соціалістичного руху в світі і в Україні та огляд сучасної діяльності соціалістичних партій в різних країнах.

ПАНАС ФЕДЕНКО

СОЦІЯЛІЗМ
ДАВНІЙ І НОВОЧАСНИЙ



Дар Читальні
„ПРОСВІТА”
Вінніпег, Канада

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО НАШЕ СЛОВО

Лондон — Париж — Мюнхен

1968

WOLODYMYR LESKIW
491 Belmont Avenue
Winnipeg, Man. R2V 0Z4

Panas Fedenko

SOCIALISM — ITS PAST AND PRESENT

LE SOCIALISME DANS LE PASSÉ ET À PRÉSENT

SOZIALISMUS IN VERGANGENHEIT UND
GEGENWART

OUR WORD PUBLISHERS
London—Paris—Munich
1968

*Пам'яті моєї дружини Марії,
що від юних літ вірила в перемогу
свободи й суспільної справедливості
і боролася за ці ідеали в Україні*

ПЕРЕДМОВА

Соціалізм, марксизм, большевизм, комунізм, анархізм, демократія, диктатура — ці слова знаходимо часто в газетах та чуємо в радіопередачах. В сучасності йде неупинна боротьба пропагандою і навіть військовою силою між демократіями і диктаторськими режимами за перевагу в світі. Комуністична диктатура поширилась в різних країнах: в Європі, Азії і в Америці (Куба).

В обороні свободи, господарського добробуту й загального поступу проти комуністичної небезпеки велику заслугу має рух демократичного соціалізму і вільних професійних спілок. Цей рух об'єднує в своїх організаціях десятки мільйонів членів у вільних країнах світу.

В боротьбі між силами свободи й поступу проти комуністичної агресії й тиранії рішається доля всього людства, втім числі й українського народу. Загально відомо, що демократичний лад стоїть на певному ґрунті в тих країнах, де є сильний рух демократичного соціалізму і демократично керовані професійні спілки: в Англії, Швеції, Норвегії, Данії, Західній Німеччині, Голляндії, Бельгії, Новій Зеландії, Австралії, Італії, Японії і др. соціалістичні партії стоять при владі або своєю вагою в суспільному житті мають вплив на політику своїх держав.

Успіх комуністичних партій в різних країнах пояснюється в великій мірі облудною пропагандою, котра запаморочила багато несвідомих людей і мала вплив на деяких діячів великих держав, що через те робили тяжкі помилки в своїй політиці.

Без знання світових проблем людина лишається політично сліпою, безборонною супроти пропаганди диктаторських ідеологій.

Ціль цієї книги — дати читачеві наукове знання про головні проблеми сучасності, бо «Знання — це сила», — як писав філософ Френсіс Бейкон.

Уважаю за свою повинність висловити подяку д-рові Богданові Феденкові, що поміг збирати й аналізувати матеріали для цієї книги і написав та зредагував деякі її розділи.

Мюнхен, грудень 1967

Панас Феденко

I. ВСТУП

«Той історик, що пише неправдиво про минуле, веде нас до утопізму будучности, бо на основі викривленого образу минувшини ми рисуємо собі фальшивий образ будучности»

Т. Г. Масарик

В цій книжці читач знайде огляд соціалістичних ідей від найдавніших часів та опис теорій і рухів сучасного, демократичного соціалізму. Поряд з цим тут дається оцінка теорій, ідеології і політики комуністичного руху. Пізнати ці проблеми треба кожному не тільки з самого теоретичного, наукового інтересу. Це знання має теж велику практичну вагу. Як відомо, українське національне відродження в 19-20 віках розвивалося у великій мірі під впливом ідей соціалізму. Незалежну Українську Народну Республіку в 20 столітті створено під проводом українських соціалістичних партій. Четвертий Універсал Української Центральної Ради 22 січня 1918 року містить у собі програму демократичного соціалізму.

Від грудня 1917 року на території України почалася тяжка боротьба проти агресії російського комуністичного уряду. В цій боротьбі майже всі уряди Української Народної Республіки діяли під проводом соціалістичних партій або з активною їх участю. Цих фактів ніяка «партійна наука» не вичеркне з історії українського народу.

Прямування до свободи національної, політичної і персональної та до рівності й справедливости; переконання, що раціональна організація політичного, господарського та соціального устрою веде до матеріального добробуту і до культурного поступу громадян, зменшує

конфлікти в суспільстві і забезпечує мир між вільними, незалежними націями в цілому світі, — це ті ідеї, що оживляють рух демократичного соціалізму.

Прямування до свободи, рівності й суспільної справедливості живе у людському суспільстві від найдавніших часів. Однак для досягнення цих ідеалів раніше не було господарських і культурних передумов. Тільки технічні винаходи, зроблені в європейських країнах від кінця 18 століття, — парова машина та інші досягнення, — і створена на цій основі масова продукція товарів та поширення освіти в народних масах створили реальний ґрунт для перебудови суспільного ладу в дусі свободи, рівності й загального добробуту.

Демократичний соціалізм відрізняється від диктаторського комунізму тим, що він не манить людей суспільними «чудесами», які мали б створити за одним махом «рай на землі». Партії демократичного соціалізму прямують до своїх цілей шляхом суспільно-господарських реформ, за згодою більшості народу, що виявляє свою волю в свободних виборах до законодавчих установ. Події 20 століття в різних країнах світу показали, що тільки шляхом реформ на основі демократичного ладу можна забезпечити добробут широких народних мас. Відомо, що в демократичних індустріальних країнах рівень життя набагато вищий ніж під комуністичною диктатурою. Населення вільних країн поліпшує своє життя через професійні і кооперативні організації та через вплив на законодавство своїх держав.

Багато суспільно-господарських реформ, що в 20 віці були здійснені соціалістичними урядами в різних країнах, прийняли як розумні, справедливі і морально оправдані теж партії не-соціалістичні: націоналізація великих промислових підприємств, соціальне забезпечення, пенсії на старість, допомога в безробітті, лікарська опіка, скорочений день праці і т. д. Українці, що оселилися в індустріальних країнах, знають, що соціальні вигоди, котрі вони мають, були вперше заплановані і введені соціалістичними партіями й урядами, всупереч противникам добробуту трудового люду.

Немає сумніву, що ідеї свободи, рівності й справедливості, за які боролися патріоти Української Народної Республіки, дадуть нашому народові силу скинути режим неволі, котрий комуністична Москва накинула Україні своєю агресією й терором.

II. ЩО ТАКЕ СОЦІЯЛІЗМ ?

Демократичний соціалізм розвивається в вільних країнах світу як рух широких народних мас. Соціалістичні партії виробляють свої плани діяльності (програми), беручи на увагу умови життя і потреби своїх народів. Можна представити завдання демократичного соціалізму в двох формах — ширшій і вужчій:

1) Демократичний соціалізм прямує до переходу продукційних сил (великих індустріальних підприємств і великої земельної власності) в завідування суспільства; через збільшену продукцію предметів споживання соціалізм має запевнити добробут громадян і зменшити витрату енергії членів суспільства на виробництво, при умові, що ця праця вповні забезпечить потреби людности. Демократичний соціалізм дбає за підвищення культурного рівня членів суспільства, щоб всі громадяни мали можливість в повній мірі задовольняти свої духові потреби. Демократичний соціалізм діє засобами народоправства, відкидає всякого роду диктатуру й неморальні засоби в громадському житті і бореться за те, щоб зробити життя й працю всіх людей вільними від гноблення, страху й визиску.

2) Демократичний соціалізм ставить собі завдання — скасувати причини конфліктів між членами суспільства в громадському житті та довести до найменшої міри тертя й конфлікти, що виникають в економічних взаєминах між людьми. Демократичний соціалізм прямує до якнайвищого добробуту всіх членів суспільства і до можливо найбільшої рівності між громадянами в матеріальному добробуті. В соціалістичній системі,

на основі високої продуктивності праці, має бути здійснений справедливий розподіл матеріальних засобів між членами суспільства.

III. СОЦІЯЛІСТИЧНІ ІДЕЇ В СТАРОВИННОМУ СВІТІ

Слово «соціалізм» вперше знаходимо в писаннях англійського реформатора Роберта Оуена (1771-1858), що хотів поліпшити тяжку долю робітників через створення виробничих спілок. Латинське слово «socius» значить у нашій мові — «спільник», «товариш». Основник українського соціалістичного руху — Михайло Драгоманів (1841-1895) називав соціалізм словом «громадівство», а соціалістів звав «громадівцями».

Ідея соціалізму дуже давня. Вона виникла в головах релігійних реформаторів і філософів ще в старовинній Греції та в Палестині. Люди високої культури й моралі були глибоко занепокоєні пануванням багатих над бідними та всякою кривдою в суспільстві і шукали способу, як охоронити трудовий люд від нужди й визиску та створити справедливий лад. У Старому Заповіті, в промовах юдейських пророків, є слова осуду на багатців, що були немилосердні до убогих. В Євангелії апостола Луки записані слова: «Блаженні убогі, бо їм належить Царство Небесне». В Новому Заповіті пишеться, що легше верблюдові пролізти крізь вушко голки, як багатому попасти в Рай...

Були в Палестині перед нашою ерою і в добі Ісуса Христа товариства людей, що хотіли визволитися від «неволі багатства» і жити в братській громаді, де все майно було спільне. Це секта есеїв, що мала свої громади на березі Мертвого моря. Есеї жили в спільних домах, як це є в монастирях, і разом харчувалися. Все, що вони заробляли, віддавали до спільної скарбниці. Тому у них була повна рівність. Есеї жили в більшості неодружені. Щоб їх громада не вимерла, есеї приймали до себе чужих дітей, — сиріт і убогих,

і виховували їх в дусі релігійного аскетизму. Первісні християнські громади мали за взірєць устрій есеїв. В Євангелії апостола Луки написано, що християнська громада в Єрусалимі жила, не знавши приватної власности, в спільних приміщеннях, і її члени разом харчувалися. Дехто з дослідників історії християнства твердить, що Ісус належав до есеїв або був під впливом ідей цієї громади.

В творах грецьких філософів, зокрема у Платона (427-347 перед Х.), знаходимо думки, що мали вплив на розвиток соціалістичних ідей пізнішої доби. У своїх книгах — «Держава» і «Законо» — Платон хотів показати своїм громадянам шлях, як вийти із тої біди, в якій перебували грецькі держави, де йшла завзята боротьба між окремими станами чи клясами суспільства. Платон уважав, що головною причиною незгод і міжусобиць в грецьких державах була приватна власність. В книзі — «Держава» — Платон писав, що незгода й ворожнеча між громадянами виростає з того, що люди називають речі «своїми», або «не своїми». Платон радив скасувати приватну власність. Через те що подружжя (батько й мати) старається придбати майно, щоб забезпечити своїх дітей матеріально, Платон уважав за потрібне скасувати сім'ю зовсім. В такій громаді мужчини й жінки мали б сходитися тільки на те, щоб дати життя потомству, але дітей — на думку Платона — слід віддати під опіку держави. Таким чином, діти б не знали, хто їх батько й мати, і батьки не могли б пізнати своїх дітей. Цим способом Платон сподівався здійснити єдність у суспільстві: всі діти почували б себе братами й сестрами і до всіх дорослих вони ставилися б як до своїх батьків. Цей устрій Платон радив завести не для всіх мешканців держави, а тільки для стану «сторожів-воїнів», зобов'язаних обороняти країну від ворожих нападів. Клясу «сторожів» повинна годувати й одягати нижча верства — невільники та вільні хлібороби, ремісники й купці. Цим людям Платон дозволяв мати приватну власність. Платон уважав, що державою повинні керувати люди, добре підготовані

для цього, учені, знавці політики. З цього видно, що Платон не мав на думці творити безкласове суспільство. Спільність майна він радив заводити тільки для вищого стану — «сторожів» і учених-філософів.

Державний устрій, що його бажав створити Платон, не міг здійснити тої єдності, про яку він мріяв. Бо чи схотіли б нижчі верстви суспільства покірно служити вищій касті, її годувати й одягати своєю працею? І чи самі члени стану «сторожів» були б щасливі й задоволені, не маючи навіть власної родини, ставши тільки знаряддям державної влади?

Платон знав подібний режим у грецькій державі — Спарті, де вищий стан — воїнів жив з праці поневолених селян і ремісників-гелотів та періойків (підсусідків). Спартіяти-воїни спільно харчувалися, як це було у запорізьких козаків на Січі. Але в Спарті часто відбували повстання безправних гелотів проти вищого стану, і роздори були одною з причин упадку цієї держави.

В писаннях деяких християнських письменників у перших століттях нашої ери знаходимо осуд людей, що ганяються за багатством та марнують те, що мають.

У проповідників євангельської віри з перших віків християнства часто зустрічається думка, що треба скасувати приватну власність, як причину всякого зла: заздрощів, ворожнечі, роздору в суспільстві. Наприклад, святий Амвросій (340-397) писав у своїй книзі — «Повинності духовенства», — що природа дала людям все для життя. Бог створив світ, щоб було харчування всім для спільного вжитку і щоб земля була спільна для всіх: «Природа створила спільне право для всіх, але неситість зробила його правом для немногих». Богослов Тертулліян (160-230) писав у своїй «Апології», що в перших християнських громадах було все спільне, окрім жінок.

IV. СОЦІАЛІСТИЧНІ ІДЕЇ В ДОБІ ВІДРОДЖЕННЯ

(Томас Мор і його «Утопія»)

В новій історії Європи великий вплив на розвиток соціалістичних ідей мала книга англійського ученого й політика Томаса Мора (1478-1535) — «Утопія». Т. Мор писав про недостачі суспільного ладу, оснований на приватній власності, і подав свій плян устрою, який би мав забезпечити громадянам добробут. Його книга була видрукована за межами Англії 1516 року, під грецькою назвою — «Утопія» (по нашому — «небувальщина»). В той час в Англії шляхта силою зганяла селян з їх власної землі, щоб обернути ниви на пасовиська для овець: овеча вовна була товаром, який високо цінився на європейських ринках. Втративши землю, селяни йшли в міста шукати праці й прожитку, але даремно. Одні умирали з голоду, другі ставали злодіями й розбійниками. Таких уряд карав смертю. Глузуючи, Т. Мор писав: «Про ваших овець, від природи смирних і покірних, можна сказати, що вони пожирають людей і пустошать не тільки села, але й міста». Мор у своїй книзі критикував режим, що панував в той час в Англії та в інших європейських країнах:

«Я не можу інакше назвати ті уряди, котрі я бачу або знаю, як тільки змовою багатих, що під видом праці для громадського добра дбають тільки за свої власні інтереси... Насамперед, щоб зберегти все те, що вони безправно придбали, і потім — примусити бідних орати й працювати на них за найменшу плату і гнобити їх, як їм забажається».

Т. Мор хотів показати освіченим людям своєї доби ідеальний суспільний устрій на небувалому острові «Утопія». На тому острові немає приватної власності і всі громадяни працюють для загального добра. Звільняються від фізичної роботи тільки люди особливо здібні до науки. На чолі держави Утопії стоять князь і уряд (рада). Тільки князь і рада мають право займатися політичними справами. Інші громадяни Утопії не сміють мішатися до громадських справ під карою смерті. Пильна праця мешканців Утопії (6 годин на день)

дає всім досить засобів для заможного життя. Громадяни Утопії споживають плоди праці спільно, в громадських харчівнях, бо «смішно й нерозумно завдавати собі труду, готуючи несмашний обід дома». Лишки своїх харчових продуктів і ремісничих виробів Утопія продає в чужі країни. Але золота й срібла, одержаного за свої товари, уряд Утопії не цинить: із золота роблять кайдани для злочинців і невільників. Т. Мор уважав, що в безвласницькому суспільстві Утопії потрібні невільники на те, щоб виконували чорну роботу, котрою гордували громадяни цієї країни. Невільники мусіли постійно працювати і мали на собі кайдани. В рабство обертали в Утопії своїх злочинців, а також купували людей з інших країн. Коли людність Утопії дуже множилась, то уряд цієї країни шукав нових земель для переселення своїх громадян, при чому приймав людність здобутої країни в своє безвласницьке суспільство.

Коли населення завойованої країни не хотіло б жити в безвласницькому суспільстві, то цих людей проганяли з рідної землі. В Утопії — країні без приватної власності, — писав Мор, — «кожний має право на все; вони всі знають, що коли подбати, щоб громадські комори були повні, то ніхто не терпітиме недостатку, бо у них немає несправедливого розподілу майна, так що ніхто не є бідний, не знає нужди; і хоч ніхто не має нічого, вони всі багаті. Бо що може зробити людину такою багатою, коли вона живе спокійно і весело, вільно від турбот?»

«Утопія» стала взірцем для численних пізніших книг різних авторів, що хотіли зреформувати суспільство, поділене на бідних і багатих, і забезпечити заможне життя для всіх громадян. Цих авторів, що давали волю своїй фантазії, малюючи картину райського життя в безвласницькому суспільстві, названо «утопістами», мрійниками. Томас Мор був міністром у короля Генрика VIII. Як вірний католик, він спротивився рішенню короля відірватися від Риму і заснувати національну Англійську Церкву. 1535 року король звелів покарати Мора смертю. 1935 року Папа канонізував Т. Мора, як святого мученика за віру.

V. СОЦІЯЛІСТИЧНІ ІДЕЇ І РУХИ ЗА ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І ПІСЛЯ НЕЇ

В добі Великої Французької Революції 1789 року всі громадяни Франції одержали рівні права: привилеї шляхти скасовано. «Свобода, рівність, братерство і власність» — це були кличі Французької Революції. Серед революціонерів, що хотіли здійснити ці ідеї, настало незабаром розчарування. Політична свобода не забезпечила рівності й братерства. Здобутки революції використала для себе кляса купців і промисловців (буржуазія), бо цій клясі належала власність у країні.

1) Змова Рівних

У деяких революціонерів, що їх звано «санкюлотами» (безштаньки), з'явилися пляни — довести революцію «до кінця», — здійснити рівність. Для того була створена організація «Рівних» під проводом журналіста Гракха Бабефа (1760-1797). Про свої пляни писала організація Бабефа в «Маніфесті Рівних»:

«Ми прямуємо надалі жити і вмирати як рівні, бо ми народилися рівні. Ми вимагаємо дійсної рівності або смерти... І ми будемо мати цю справжню рівність за всяку ціну... Французька революція — це тільки передвістниця іншої революції, більшої, грізнішої, що буде останньою... Ми повинні мати цю рівність, записану не тільки в Деклярації прав людини й громадянина: ми мусимо мати рівність між нами, під покрівлями наших домів. Ми готові на все для цієї справи, щоб мати чистий стіл»...

Члени організації «Рівних» хотіли захопити владу в Парижі і підготували декрети реформ для здійснення після перемоги повстання: знищення всіх противників перевороту; безплатний наділ харчів для незаможних громадян і наказ пекарням пекти хліб для населення; майно ворогів нового режиму мало бути конфісковане і розділене між «оборонцями батьківщини»; незаможні громадяни мали б оселитися в домах багатів.

Для всіх громадян республіки новий режим мав би установити трудову повинність в державних підприємствах. Ті, що ухиляються від роботи, були б вислані на недоступні острови при берегах Франції, для «перевиховання». Організація Бабефа плянувала завести загальну освіту для всіх.

Цим плянам не судилося здійснитися. Змову організації «Рівних» розкрито, двох її провідників покарано смертю в 1797 р. Члени організації «Рівних» плянували створити диктатуру своєї партії і панувати у Франції терором. На закиди противників програми «Рівних», що ця організація, дозволяючи бідним грабувати багатих, створила б нову нерівність у суспільстві, один член організації «Змови Рівних» відповідав: «Головне завдання було — добитися успіху».

2) Сен-Сімон і сен-сімоністи

До соціальних реформаторів в добі Французької Революції і після неї належав граф Сен-Сімон (1760-1825). Людина щиро релігійна, Сен-Сімон однак критикував духовенство католицьке й протестантське, що не дбало за добробут народних мас.

У книзі — «Нове Християнство» — Сен-Сімон не заперечував приватної власности. Він хвалив підприємців, що вміли організувати працю в своїх фабриках чи майстернях. Але він засуджував тих капіталістів, що нічого не робили, жили на проценти з капіталу. Бо, — писав Сен-Сімон, — «людина повинна працювати». Сен-Сімон уважав, що людям потрібний такий суспільний лад, у якому був би забезпечений добробут для якнайбільшого числа громадян.

Думки Сен-Сімона про потребу створити «Нове Християнство» для народних мас мали широкий відгук у світі. У Франції з'явилися групи, названі «сен-сімоністами», що створили були навіть свою «Церкву» з ієрархією і чудернацькими «обрядами». Сен-сімоністи пішли далі за свого учителя і розвинули «доктрину

Сен-Сімона», в дусі революційному. Вони писали, що вільний робітник у Франції — це нащадок кріпака. Робітники живуть з того, що зароблять у капіталістів, котрі диктують робітникам умови праці. Робітник є визискуваний матеріально і морально. Тільки революція може скасувати цю експлуатацію трудової маси невеликим числом власників. Сен-сімоністи поставилися інакше до власності ніж їх учитель: «Власність, — це привилей брати податок з праці інших». Щоб позбутися цього «привилею», сен-сімоністи плянували скасувати право спадщини. Власність заможних людей, за їх пляном, мала переходити на державу, бо кожний мусить жити з своєї праці. Таким чином, в руки держави поступово перейшла б промисловість, торгівля і все господарське життя країни. Сен-сімоністи вважали, що в зреформованому суспільстві треба людям давати роботу по їх здібностям і платити згідно з їх працею. Послідовники Сен-Сімона не визнавали політичної рівності. На чолі держави («Спілки Робітників») мала б стати «найбільш з'єдинена і найсильніша гієрархія» — вождів.

3) Ш. Фур'є

Француз Шарль Фур'є (1772-1837) був автором соціалістичних реформ, часто зовсім фантастичних. Син купця, він бачив різні шахрайства в торгівлі. Його чесний характер не мирився з неправдою й визиском. Фур'є дійшов до переконання, що треба зреформувати несправедливий суспільний лад так, щоб народні маси не знали нужди і жили в вільних громадах, своєю гуртовою працею. Ці спілки Фур'є назвав «фалянстерами». До них люди мали б вступати добровільно. Фур'є сподівався знайти багатих людей, що допомогли б йому організувати фалянстери. Але на його заклики багаті не відгукнулися.

4) Р. Оуен

Зовсім іншого характеру був англійський підприємець Роберт Оуен (1771-1858). Він взявся практично поліпшити долю робітників, що терпіли від визиску в добу індустріальної революції. Придбавши фабрику в Ланарку, в Скотії, Оуен відмовився приймати на роботу малолітніх дітей, як було поширено тоді в Англії. Він заснував школи для дітей і дорослих, вияснив шкоду від п'янства, привчав людей до чистоти і т. д. Незабаром фабрика в Ланарку стала відома в світі, зокрема тим, що Оуен до управи підприємства прийняв теж представників робітництва. Цей успіх заохотив Оуена і він рішив зорганізувати виробничі й хліборобські спілки в Англії та в Америці на кооперативних основах. Однак, без його керування й нагляду, як це було в Ланарку, спілки порозпадалися: робітники не були підготовані до самостійного керування підприємствами. В цих експериментах Оуен втратив велику частину свого майна. Однак до своєї смерти він пропагував свої пляни, як поліпшити гірку долю убогих, визискуваних людей.

5) Л. Блян

Люї Блян (1813-1882), французький теоретик соціалізму і політик, бачив бідування робітників в час безробіття у Франції і поставив домагання, що кожний робітник мусить мати право на працю. Коли в лютому 1848 року перемогла в Парижі революція, то Л. Блян став членом уряду республіки. За його пляном створено в Парижі та в інших містах державні підприємства. Також капіталісти мали право вложити свої гроші в ці підприємства, за певний процент. Ті індустріялісти, що не хотіли приєднатися до державних підприємств, на думку Л. Бляна, не могли б видержати конкуренції з «національними майстернями» і мусіли б зліквідуватися. Л. Блян вірив, що робітники в державних підприємствах будуть щиро працювати для

загального добра: «Всі робітники, без винятку, заінтересовані в скорій і добрій продукції», — писав він. Але не так склалося. Адміністративний апарат державних підприємств не був підготований для керування ними, настало безладдя, і національні підприємства довелися закрити.

6) П. Ж. Прудон

Сучасником Л. Бляна був французький соціалістичний теоретик П'єр-Жозеф Прудон (1809-1865). Прудон, начитаний самоук, був замолоду робітником у друкарстві. Його перша праця — *«Що таке власність»* — зробила ім'я автора відомим у світі. Прудон писав: «Власність — це крадіжка». Цим він хотів сказати, що капіталістична власність створюється через визиск праці робітників роботодавцями. Справедливість у суспільстві Прудон хотів здійснити через рівність і через свободу від будьякого примусу. Він був ворогом усякого централізму і заперечував потребу держави. Кожна громада повинна бути автономна і може, по своїй волі, вступати в федеративний, договірний зв'язок з іншими автономними громадами: «Хто каже — „свобода“, — каже — „федерація“, або не каже нічого», — писав Прудон.

В працях, написаних в старшому віці, Прудон змінив своє вороже наставлення до власності. Він виявив, що сама по собі власність не є шкідлива для суспільства. Шкодить зловживання власністю. Та власність, що не визискує інших, є, на думку Прудона, основою культури: «Від знищення власності суспільство попало б у стан безладдя без кінця». Прудон обстоював право спадщини, бо «родина і власність ідуть попереду, спираючись одна на одну». Прудон надіявся скасувати шкідливі сторони власності через дешевий або безплатний кредит, який мав би давати державний банк власникам під гарантією їх майна. Видані банком облігації могли б замінити гроші. Цим способом Прудон плянував скасувати лихварство. Великі під-

приємства, на думку Прудона, мусять належати робітникам, що в них мають працю: «Залізниця, копальня, фабрика, корабель є для робітників те саме, що вулик для бджіл, одночасно їх домівка, їх батьківщина, їх територія, їх власність». Вільні виробничі спілки (асоціації) мають у договірному союзі між собою замінити державу.

Свою систему господарського ладу Прудон назвав «взаємністю» (mutualisme). Цим способом він надіявся здійснити ідеї справедливості, свободи й рівності. Система «взаємності» в господарстві може здійснитися, на думку Прудона, через обмін товарами між виробничими спілками. Щоб був справедливий обмін, треба установити контроль цін, визначити тверді ціни на товари. Але хто мав би визначати ціни на товари, на це Прудон не дав відповіді. Ідеї Прудона мали великий вплив у Паризькій Комуні 1871 р. Основник українського соціалістичного руху Михайло Драгоманів був прихильником деяких ідей Прудона, зокрема — федералізму. Особливо цінив Драгоманів Прудона за оборону «персональної гідності» (dignité personnelle), як основи демократичного розвитку суспільства.

VI. К. МАРКС І Ф. ЕНГЕЛЬС:

- 1) Їх філософія; 2) Погляд на капіталізм; 3) Перехід до соціалізму.

Німецькі теоретики Карл Маркс (1818-1883) і Фрідріх Енгельс (1820-1895) створили свою систему, яку назвали «науковим соціалізмом». Обидва вони були під впливом філософа Гегеля. Гегелева система філософії має в основі діалектику. Грецьке слово — «діялого» — значить — веду спір, заперечую. Гегель твердив, що всесвіт («Світовий дух») розвивається в постійній боротьбі, в суперечностях. Ніщо на світі не стоїть на міс-

ці, все змінюється. Кожна річ, кожне явище фізичного чи суспільного життя (теза) містить у собі заперечення (антитезу). Але слідом за тим приходять нове заперечення антитези, що творить синтезу (сполучення) тези й антитези. Наприклад, зерно пшениці (теза), посаджене в землю, змінюється (антитеза) і дає основу для нового явища — стебла пшениці, що дає колос з зернами (синтеза).

Апостол Павло часто у своїх листах уживав діалектичних формул. Воскресення людей із мертвих він порівнював з тим, як зерно пшениці, посіяне в землю, умирає (згниває), щоб ожити в формі нової рослини:

«Те, що ти сієш, не оживе, якщо не умре». (Перше послання до Коринтян).

Гегель визнавав філософію ідеалізму. Всесвіт — це Світовий Дух, що розвивається в суперечностях. Маркс і Енгельс прийняли філософію матеріалізму: весь світ, на їх погляд, складається з матеріальних елементів. Духове життя — це витвір матерії (мозку) в її вищих формах. Маркс і Енгельс визнавали, що закони діалектики діють теж у суспільному житті. Кожний суспільний лад, — наприклад, феодальний, оснований на панщині, під владою землевласників-шляхтичів, знаходить своє заперечення (антитезу) в революційному русі міщанства й селянства. В боротьбі між цими суспільними групами твориться нове, капіталістичне суспільство під пануванням власників індустріальних і торгових підприємств. Разом з тим у капіталістичному суспільстві виростає кляса найманих робітників (пролетаріят), як заперечення капіталістичного ладу. Так, на погляд Маркса, суспільний розвиток, у боротьбі між клясами, веде до пролетарської революції, що має скасувати капіталістичну власність: робітнича влада організує народне господарство на соціалістичних основах, і суспільство перейде «із царства неволі в царство свободи».

Комуністи вірують у незмінні закони діалектичного розвою, що проходить у суперечностях, у боротьбі, причому старе, віджиле, уступає своє місце новому, більш поступовому. Однак комуністи, що захопили владу в

різних країнах, твердять, що в ними створеному суспільстві, котре вони називають «соціалістичним», хоч і є суперечності, але вони, мовляв, «не антагоністичні», тобто не такі, що викликають непримиренну боротьбу, революцію. Це, само собою, самовільне толкування діалектичної філософії.

Маркс і Енгельс кликали робітників до організації і до боротьби за права трудящих:

«Боротьбою здобудеш своє право», «визволення робітників буде ділом самих робітників», — ці кличі мали вплив на маси в різних індустріальних країнах. Маркс і Енгельс створили свою теорію розвитку суспільства, що, за їх переконанням, вказує науково на неминучий упадок капіталізму і передповідає прихід соціалістичного ладу. Для цього давала матеріял доба, в котрій жили Маркс і Енгельс. В 19 віці в країнах Західної Європи відбувалася індустріальна революція: творилися нові, все більші промислові підприємства, а при тому росло число робітників. Відбувалася концентрація капіталістичних підприємств: менші й слабші підприємства руйнувалися, бо не могли видержати конкуренції великих підприємств. Порівняно з ростом багатства класи буржуазії, життя робітників було дуже убоге. Закони не охороняли їх перед визиском, була поширена праця дітей і жінок, не було лікарської опіки чи соціального забезпечення, організації професійних спілок були заборонені. Тільки в Англії професійні спілки були визнані законом в 1871 році. В цих обставинах капіталіст-підприємець міг диктувати робітникам розмір оплати їхньої праці. Коли приходила промислова криза, то фабрикант замикав ворота свого підприємства і робітників лишав напризволяще. Маркс і Енгельс зробили з цих фактів висновок, що в капіталістичному суспільстві робітники не можуть поліпшити свого гіркого життя. Це так звана «теорія зубожіння пролетаріату»: мовляв, завжди в капіталістичних країнах лишається маса безробітних — «індустріальна резервова армія», — готова прийняти роботу за найнижчу оплату.

Маркс і Енгельс уважали, що робітники повинні шукати рятунку від дальшого зубожіння і виродження у власній організації. Робітники революційним шляхом мають скинути панування буржуазії і створити владу «диктатури пролетаріату». Така влада повинна взяти капіталістичні підприємства під свою управу і створити соціалістичний лад. Коли пролетарська влада завершить соціалістичну перебудову, то, — на думку Маркса-Енгельса, — і сама держава — з постійною армією, поліцією, тюрмами — не буде потрібна. Бо, — писали Маркс і Енгельс, — кожна держава основана на пануванні заможних клас над убогими. В соціалістичному суспільстві класи мусять зникнути, тому не буде потреби в органах примусу, яких уживає «буржуазна держава». Енгельс писав, що в соціалістичному суспільстві «керування людьми буде замінене керуванням речами» (управління процесом виробництва). Держава не «касується». Вона «завмирає».

Перебуваючи на еміграції в Англії, Маркс і Енгельс сподівалися, що незабаром в країнах Західної Європи вибухне революція і до влади прийде робітнича класа. Ці надії не здійснилися. Створене заходами Маркса й Енгельса в Лондоні 1864 р. «Міжнародне Товариство Робітників» (Перший Соціалістичний Інтернаціонал) розпалося в 1872 році через роздори між партіями, що до цього товариства належали.

Енгельс був проти загостреної класової боротьби, що переходить у громадянську війну. Бачивши могутній розвиток соціалістичних партій і професійних робітничих спілок у вільних країнах Західної Європи, Енгельс уважав, що громадянська війна тільки пошкодила б трудящим масам: «Панове капіталісти, стріляйте перші!» Цим хотів Енгельс сказати, що робітництво в демократичних країнах не повинно починати громадянської війни, бо може мирним шляхом, через вільні вибори, дійти до влади і створити соціалістичний лад.

Надії Маркса на скорий прихід соціалістичних революцій в Європі не справдилися. Його теорія неминучого «зубожіння пролетаріату» в індустріальних країнах була помилкова. Ніхто, окрім комуністів, не визнає

цієї теорії, бо життя її заперечує. Рівень життя робітників в індустріяльних країнах значно поліпшився проти 19 віку або доби перед першою світовою війною 1914 року. Промислові кризи, від яких Маркс сподівався розвитку революційного руху серед робітництва, уряди індустріяльних країн уміють гальмувати.

Маркс сподівався скорої концентрації капіталу і зникнення дрібних підприємств. Зруйновані власники малих підприємств мали б стати робітниками і збільшити число пролетаріяту. В дійсності кількість «дрібно-буржуазії» не зменшується, зате в індустріяльних країнах скорочується відсоток робітників наслідком раціоналізації та автоматизації виробництва. Маркс писав, що соціалістична перебудова почнеться в високоіндустріяльних країнах, де створені передумови для того: розвинене капіталістичне господарство і численне організоване робітництво. Однак так звані соціалістичні революції відбулися не в країнах високо розвинених, а в державах відсталих, аграрних, селянських як Росія, Югославія, Китай та інші, де промисловість була мало розвинена і робітництво було зовсім нечисленне. Маркс і Енгельс не вірили, щоб у селянській Росії міг настати соціалізм, і критикували російських «народників»: Ткачов, Герцен та інші вважали сільську громаду на Московщині, з періодичним переділом громадської землі «на душі», за основу майбутнього соціалістичного ладу в Росії. Комуністична диктатура, створена в відсталих селянських країнах, виконує роль капіталістичної класи, котра в тих країнах не здійснила індустріалізації: диктаторська партія жорстокими методами провадить прискорену індустріалізацію своїх держав, щоб «догнати й перегнати» передові країни світу.

VII. Ф. ЛЯССАЛЬ

Фердинад Ляссаль (1825-1864) був першим організатором робітництва Німеччини. З його почину в 1863 р. створено Загальний Німецький Робітничий Союз, що

пізніше перетворився в соціалдемократичну партію. Ляссаль написав «Робітничу Програму», «Про суть Конституції» та інше. Він твердив, що над пролетаріатом панує «Залізний Закон заробітної плати», котрий не дозволяє робітникам визволитися із залежності від капіталу: як тільки робітники здобудуть ліпшу оплату своєї праці і тим самим досягнуть вищого рівня життя, то їх родини збільшуються, нове покоління не може знайти роботи і знов убожіє. Ляссаль критикував капіталістичний лад, в якому є спільне виробництво в підприємствах, але розподіл продукції відбувається індивідуально: власник підприємства має в своїх руках «львину частину» продукції, а робітник одержує за свою працю тільки те, що ледве забезпечує йому убогий прожиток. На думку Ляссалья, робітників не можуть урятувати від нужди ні кооперативні спілки, ні каси ощадности. Щоб визволитися від визиску капіталом, робітники повинні самі стати підприємцями: творити свої великі виробничі спілки і провадити продукцію модерним способом. В таких виробничих спілках, — писав Ляссаль, — працівники не будуть визискувані, кожний учасник спілки одержить повну оплату за свою роботу. Ляссаль уважав, що держава повинна допомогти робітникам створити такі виробничі спілки. Він знав, що проти цього будуть підприємці-капіталісти, а тому почав тайні переговори з головою уряду Пруссії — Бісмарком, в надії прихилити його до своїх плянів. В погляді на державу було велике розходження між Марксом і Ляссалем: перший уважав, що при соціалізмі держава зникне, буде замінена союзом виробничих спілок. Ляссаль, навпаки, хотів державу реформувати через загальне виборче право, щоб вона стала «народною державою».

VIII. Й. К. РОДБЕРТУС

Йоганн Карл Родбертус (1805-1875) був великим землевласником у Пруссії. Його непокоїла пролетаризація мас людности з розвитком капіталізму. Він боявся, що це приведе до кривавих революцій і до занепаду культури. Родбертус вивчав розвиток капіталістичного господарства і в своїх працях висловлював думки, подібні до Марксових. Родбертус писав, що в капіталістичному суспільстві є дві головні недостачі: зростаюче зубожіння мас і господарські кризи. Він називав «жорстоким законом» те, що оплата праці робітників стоїть на низькому рівні, так що ледве задовольняє їх убогий прожиток. Господарські кризи в капіталістичному суспільстві Родбертус поясняв збільшеною продукцією товарів, що не знаходила покупців: покупна сила народних мас дуже мала, бо робітні люди одержують низьку плату за свою працю. Окрім того, писав Родбертус, робітники покривджені теж посередніми податками, і через те ціни на товари щоденного вжитку — хліб, сіль, цукор і т. д. надмірно високі. Розвиток капіталістичного суспільства Родбертус уважав за природний, але за шкідливий для мас народу. Він плянував зреформувати господарство. Родбертус уважав, що почин в реформах повинна взяти на себе держава. Він вірив, що соціалістичне господарство буде в далекій будучності створене через поширення освіти і підвищення морального рівня людей. А тим часом треба вводити поступово суспільні реформи: збільшити оплату праці робітникам; забезпечити їх від безробіття в час господарських криз; скасувати високі податки, що лягають на плечі робітників, і сприяти тому, щоб вони придбали власне майно. На чолі цих реформ Родбертус хотів мати пруського короля. Щоб забезпечити робітникам більшу частину продукту їх праці, вложеної в товари, вироблені на підприємствах, Родбертус проектував справедливо оцінювати роботу і видавати робітникам посвідки про виконану працю за кожний нормальний робочий день. За таку посвідку можна було б купувати товари в державних крамницях, при чім товари були б оцінені працею, vlo-

женою в них робітниками. Очевидно, така система вимагала б величезного бюрократичного апарату для оцінки праці, вложеної робітниками в продукти, для сортування, транспорту і розподілу їх. Пруський, а пізніше загально-німецький уряд не взяв на увагу плянів Родбертуса. Але його поради суспільних реформ (забезпечення від каліцтва, від безробіття і на старість) використано в німецькому законодавстві в інтересі трудових мас.

IX. РЕВІЗІОНІЗМ

Після смерти Маркса й Енгельса в соціалістичних партіях різних країн створилися два напрями. Одні звали себе «ортодоксальними» (правовірними) марксистами. Вони вважали, що теорії Маркса дають правильну відповідь на потреби соціалістичного руху: Карл Каутський, Роза Люксембург (Німеччина), Віктор Адлер (Австрія), Жюль Гед (Франція), Г. Плеханов (Росія) та інші. Інші, названі «ревізіоністами», вважали, що деякі ідеї Маркса перестаріли, а другі — помилкові, а тому треба зробити «ревізію», перегляд ідей і теорій марксизму, щоб дати практичну відповідь на вимоги життя. До ревізіоністів належали: Едуард Бернштайн (Німеччина), Жан Жорес (Франція), Еміль Вандервельде (Бельгія), Г'ялмар Брантінг (Швеція) та інші.

Е. Бернштайн (1850-1932) був співробітником Маркса й Енгельса. Живши на еміграції в Швейцарії й Англії, Бернштайн прийшов до переконання, що деякі твердження й передбачення Маркса суперечать фактам суспільного розвитку. В своїй книзі «Передумови соціалізму і завдання соціалдемократії» (1899 р.) Бернштайн писав, що замовчування фактичного положення принесло б соціалістичному рухові тільки шкоду. Він критикував твердження «Комуністичного Маніфесту», мовляв, з розвитком капіталізму скоро зникнуть середні класи, що знаходяться між великою буржуазією та робітництвом. Бернштайн писав: «Число членів маєтних

кляс є тепер не менше, а більше. Величезне збільшення суспільного багатства не веде до зменшення числа великих капіталістів, але йде рівнобіжно з зростаючим числом капіталістів всякого розміру. Середні кляси (буржуазія) змінюються, але вони не щезають з суспільного життя». Бернштайн заперечив твердження Маркса про неминуче зубожіння робітничої кляси при капіталізмі. Навпаки, в індустріяльних країнах рівень життя робітництва при кінці 19 віку став вищий: робітники добилися через свої професійні організації ліпшої оплати праці, велика частина робітників та їх діти здобули освіту. Бернштайн уважав, що соціалістичні партії повинні політично організувати робітників і вести боротьбу за демократичний лад: демократія це основа, на якій робітники крок за кроком, через суспільні й господарські реформи, можуть поліпшити своє положення. Бернштайн не давав ніяких конкретних проєктів, який має бути майбутній суспільний лад. Він уважав, що це покаже будучність, і покладав надію на творчу силу організованого руху трудящих мас. Він писав: «*Рух — все, остаточна ціль — ніщо*». Тобто, — даремно мріяти про те, який буде суспільний лад в будучності. Треба соціялістам свою енергію обернути на організацію і освіту трудящих мас, бо організований рух робітництва сам виявить, що можна здійснити в нових обставинах. Бернштайн відкинув поширені в той час погляди, що мусить прийти в індустріяльних державах до соціалістичної революції. Від революції в демократичних державах Бернштайн не сподівався нічого доброго для поступу: «*Постійний поступ дає більшу запоруку для тривалого успіху, ніж можливості, що їх відкриває катастрофальний удар*», писав він. Жорес і Бернштайн відкинули твердження авторів «Комуністичного Маніфесту», мовляв, «пролетаріят не має батьківщини». Бернштайн писав, що ці слова втратили своє значення, оскільки робітники із пролетарів стають повноправними громадянами. Бернштайн висловлював те, що думали й відчували інші теоретики й діячі соціалістичних партій в різних країнах. Жан Жорес називав теорію диктатури пролетаріату «варварством», а Берн-

штайн — «політичним атавізмом». Бернштайн відкинув Марксову теорію зубожіння пролетаріату, з чого Маркс виводив неминучість повстання робітництва проти капіталізму. Бернштайн писав, що не може визнати за правильну ту теорію, котра ставить поступ людства в залежність від погіршення господарського положення трудящих мас.

Бернштайн жив деякий час у Швейцарії і там заприятелював з Михайлом Драгомановим. Він написав спомини про Драгоманова, що їх опублікував М. Грушевський у збірнику — «З починів українського соціалістичного руху» (Відень, 1922). Драгоманів, як і Бернштайн, визнавав еволюційний соціалізм. Він писав, що диктаторськими декретами соціалістичного ладу неможливо створити, що соціалістичні порядки «ростуть», тобто — розвиваються в суспільстві. Бернштайнів «ревізіонізм» переміг у соціалістичних партіях Західної Європи вже перед першою світовою війною. Його ідеї взято в основу програми Соціалістичного Інтернаціоналу, що була прийнята на конгресі в Франкфурті (1951 р.).

Х. СИНДИКАЛІЗМ

Слово «синдикалізм» пішло від французької назви професійних спілок — синдикатів. Синдикалізм, як політичний рух, був деякий час популярний у латинських країнах: у Франції, Іспанії та Італії. Теоретиками синдикалізму у Франції були Жорж Сорель (1847-1922) та Ібер Лягардель (1875-1914). Синдикалізм у Франції розвинувся особливо після 1898 року, коли один із соціалістичних провідників — Мільєран — проти рішення соціалістичної партії став міністром. На міжнародних соціалістичних конгресах і в соціалістичній пресі на початку 20 віку відбувалися дискусії, чи слід соціалістам брати участь в урядах своїх держав, поки ще існує капіталістичний лад. Противники участі соція-

лістів у коаліційних урядах з буржуазними партіями твердили, що міністри-соціалісти мусітимуть іти на компроміси (угоду) з буржуазією і втратять довіря робітництва. За формулою Маркса, на економічній основі капіталізму (базі) виростає «надбудова» (політичний устрій), що служить інтересам буржуазії. Тому в соціалістичних партіях переважала думка, що соціалісти можуть брати владу в державі тільки тоді, коли настає можливість перебудувати капіталістичне господарство на соціалістичне. Деякі противники участі соціалістів у коаліційних урядах рішили, що шлях до поступу робітництва не йде через парламент і державну владу, а через професійний рух і боротьбу робітничої класи проти капіталістів. Лягардель писав, що клясова боротьба це «початок і кінець соціалізму» (Lagarde: *Le Socialisme Ouvrier*). Дві класи, — пролетаріят і буржуазія, — мусять вести непримиренну боротьбу між собою. Робітникам треба стерегтися контакту з буржуазією, щоб буржуазія не отруїла пролетаріату своїми ідеями (G. Sorel: *Les Illusions du Progrès*). Синдикалісти виступали проти демократичного ладу. Демократія, — писав Лягардель, — має завдання зменшити суперечності і скасувати клясову боротьбу в суспільстві, демократія шукає компромісів, згоди між партіями і класами через взаємні уступки. Синдикалісти були теж противниками політичних партій. Вони вважали соціалістичну партію за збиранину різних елементів: до соціалістичних партій вступають теж не робітники. Натомість професійні спілки (синдикати) мають виразно клясовий характер. Щоб вести клясову боротьбу, робітникам треба творити свої клясові організації для *прямої акції*. Треба, писав Сорель, вирвати у держави і від громадської управи раз за разом всі їх права, щоб передати їх «пролетарським органам». (G. Sorel: *L'avenir socialiste des syndicats*). До цього завдання мають підготувати своїх членів професійні спілки. За Сорелем, будучність соціалізму полягає в розвитку робітничих спілок. Синдикалісти не хотіли ждати, поки професійним спілкам удасться повільно замінити державну владу і самоуправу міських громад. Вони вірили в чудодійну

силу загального страйку: мовляв, професійні спілки можуть, проголосивши загальний страйк, цим самим поставити буржуазну державу на коліна. Захоплені ідеями загального страйку, синдикалісти не вважали на те, що в цій акції професійних спілок будуть терпіти не тільки капіталісти: в час страйку самі робітники і їх родини не будуть мати світла, води, хліба й інших харчів, не буде лікарської допомоги та й ліків не можна буде купити. Тому один французький соціяліст назвав ідею загального страйку «загальним безглуздом».

Синдикалісти могли успішно ширити ідею загального страйку в Італії, Іспанії або Франції, де професійні спілки були невеликі й бідні. Але, наприклад, в Англії сильні й багаті професійні спілки не могли б так легко рішитися на «пряму акцію» — загальний страйк: аджеж довелось би на час страйку давати допомогу членам спілок, і фонди, зібрані довгими роками, були б скоро вичерпані. Добре організовані професійні спілки починають страйк тільки тоді, коли не бачать можливості домовитися, знайти компроміс з підприємцями.

Синдикалізм у своїй основі був ворожий до демократії. На погляд синдикалістів, у суспільстві рішає «свідома меншість»: Твориться еліта (провідна група), котра веде за собою масу і показує шлях боротьби. Еліта «повинна бути в згоді з внутрішніми бажаннями мас» (Lagardelle: *Le Socialisme Ouvrier*).

В своїх міркуваннях теоретики синдикалізму наблизилися до анархізму: мовляв, професійні спілки мають вигнати капіталістів із підприємств і заступити їх в продукції. Професійні спілки мусять теж зліквідувати державу: скасувати визиск людини людиною і політичну владу одних осіб над другими. Синдикалісти вели агітацію за «пряму акцію» мас, але одночасно ставилися з погордою до народних мас, бо, мовляв, тільки свідома меншість відважних людей керує подіями, творить історію. Синдикалістичні теоретики ставили захоплення, фантазію, почування, підсвідомі інстинкти, інтуїцію на перший плян. З теорій і практики синдикалізму немало взяли як фашисти, так і комуністи. Жорж Сорель при кінці життя навернувся до большевизму.

ХІ. ФАБІАНСЬКИЙ СОЦІАЛІЗМ

Фабіанське Товариство, засноване в 1884 році, мало великий вплив на соціалістичний рух в Англії. Це товариство створили люди, що не належали до робітничої класи. Назва Фабіанського Товариства взята від імені римського воєводи Фабія Максима, що воював у кінці 3 століття перед Христом проти Картагенського генерала Ганнібала. Фабій уникав рішального бою з картагенцями, що прийшли в Італію, старався партизанською війною знесилити і перемогти ворога. Подібно до цієї повільної тактики фабіанські соціалісти хотіли крок за кроком, через реформи, затверджені парламентом, перемогти лихо капіталізму. Щоб вияснити свої пляни суспільних реформ, члени Фабіанського Товариства видали багато книг, летючок, улаштували доповіді, в котрих критикували недостачі капіталізму і вели пропаганду за соціалістичну перебудову господарства. Активними діячами Фабіанського Товариства були визначні учені й письменники: Бернард Шо, Герберт Уелс, Греєм Уоллес, Сідні і Беатріса Вебб, Сідні Олів'є та інші. Ідеалізм та авторитет цих основників Фабіанського Товариства і їх активність зробили соціалізм популярним серед англійської інтелігенції. Бернард Шо писав, що без соціяльних реформ Англії грозить кривава революція з усіма тяжкими наслідками. За плянами Фабіанського Товариства, соціалістичний лад мусить бути здійснений демократичним шляхом, за згодою більшости народу, без громадянської війни. Суспільство має прийняти соціалістичні реформи, як морально оправдані; тільки тоді вони стануть на твердому ґрунті. В основі соціалістичних реформ мусіла бути націоналізація промисловости. Щоб уникнути централізму, фабіанці обстоювали права міст і областей на широку автономію.

Своєю пропагандою за повільні реформи, апеляцією до моральних почувань людей і науковим рівнем своєї політичної літератури фабіанці відкрили соціалістичним ідеям шлях до заможних верств англійського суспільства. Це велика заслуга фабіанців, що політичні

й соціальні конфлікти в Англії в 20 віці знаходять рішення в формах законних, людських, без революційних криз і громадянської війни. Суспільні й господарські реформи, здійснені соціалістичним урядом в Великобританії після другої світової війни, були в великій мірі під впливом ідей і плянів Фабіянського Товариства.

ХІІ. ГІЛЬДОВИЙ СОЦІАЛІЗМ

Теорія гільдового соціалізму була створена в Англії майже одночасно з синдикалізмом, що ширився на європейському континенті. Теоретики гільдового соціалізму, як і синдикалізму, належали до середньої класи. Фабіянці хотіли здійснити реформи на користь робітництва через державу (парламент і уряд). Гільдові соціалісти не мали довіря до держави та до плянів націоналізації промисловости. Вони вважали, що держава, маючи в своїх руках засоби виробництва (фабрики, землю), може ще дужче визискувати робітників ніж приватні підприємці. Гільдові соціалісти плянували, щоб професійні спілки стали організаторами виробництва і контролювали індустрію. Теоретики гільдового соціалізму ідеалізували середньовічні, докапіталістичні гільди (цехи), в яких визиск людини людиною був обмежений. Вони вважали, що професійні спілки повинні перетворити капіталістичні підприємства на свою товариську власність і організувати продукцію на основі господарської демократії. За цим пляном, гільди — професійні спілки були б організаціями продуцентів (виробників), а державна влада була б організацією, що заступає інтереси споживачів. В гільдах праця мала б бути призначена не для баришів, а на користь усім членам суспільства. Щоб оживити дух стародавніх цехів, треба, на думку гільдових соціалістів, реорганізувати професійні спілки: вони повинні взяти підприємства під своє керування, позбувшись власників-капіталістів. До гільд

мають належати як робітники так і інженери та службовий персонал підприємства.

Подібно до синдикалістів, гільдові соціалісти вважали страйк за спосіб виховання клясової свідомости у робітників. У теоретиків гільдового соціалізму помітне недовіря до політики; вони вважали, що реформи, ухвалені парламентом, — це тільки позолота на кайдани робітників. Професійні спілки, організовані не за спеціальностями, а по окремих підприємствах, і пройняті духом солідарности давніх гільд, мають створити національну гільду. Державі (парламентові й урядові) лишалось би завдання дбати за освіту громадян і займатися проблемами філософії й науки. Деякі теоретики гільдового соціалізму приймали Марксову теорію, що держава замре, втратить свої органи, бо не буде потрібна в суспільстві самоуправних виробничих спілок.

Гільдовий соціалізм як і синдикалізм має в собі немало елементів утопії. Однак своєю пересторогою перед небезпекою загальної націоналізації, особливо в державі диктаторській, вони мали рацію. В націоналізованих підприємствах робітник є безпомічний і безборонний супроти вимог диктаторської влади. Бо режим диктатури (як це є в комуністичних і фашистівських державах) не дозволяє робітникам творити незалежні професійні спілки і забороняє страйки. Цим диктатура відбирає у робітників головну зброю в обороні їх інтересів.

ХІІІ. НАРОДНИЦЬКИЙ СОЦІАЛІЗМ

Твори західно-європейських теоретиків соціалізму — Фур'є, Прудона, Блянкі, Оуена та інших — дійшли до читачів у Росії і в Україні в середині 19 віку. У Росії до 1861 року було кріпацтво, капіталістична промисловість тільки ще починалася, робітнича кляса була в зародку. Деякі інтелігенти — народолюбці стали прихильниками соціалістичних ідей, вони увірували, що

відстала аграрна Росія піде своїм власним шляхом до соціалізму, минувши капіталістичну стадію розвитку. Німецький економіст Гакстгаузен (1792-1860) описав у своїй книзі сільську громаду — общину на Московщині. Там земля була власністю громади, а не кожного її члена; була поширена взаємна допомога в оранці, сівбі, косовиці і т. д.; відбувався періодичний переділ землі «на душі», згідно з числом членів сімейства.

1) Александр Герцен

Книга Гакстгаузена зробила великий вплив на російського публіциста Александра Герцена (1812-1870). Від 1847 року і до смерти Герцен перебував як політичний емігрант в країнах Західної Європи. Герцен і його однодумці, названі пізніше «народниками», надіялися, що сільська громада стане в основі соціалістичних реформ у Росії: Росія, зберігши «общину», обмине пролетаризацію та зубожіння мас, котре приніс народам Західної Європи індустріяльний капіталізм. Соціялістам у Росії Герцен радив іти «до народу», в села, щоб бути порадиниками й помічниками селян в їх праці і нести їм ідею політичної свободи.

Герцен був послідовним оборонцем політичної свободи. Він писав: «Свобода індивідуальна — найвища над усе, на ній і тільки на ній самій може розвинутися дійсна воля народу». (А. Herzen: From the other shore, Нью Йорк, 1960). Герцен ставився прихильно до визволення народів царської Росії, зокрема поляків і українців. В час польського повстання в 1863-1864 рр. Герцен став по стороні польських патріотів, не вважаючи на пропаганду російських шовіністів, що кликали царський уряд силою задушити польське повстання. Герцен був у зв'язку з українськими революціонерами, як наприклад, Андрій Потебня, офіцер царської армії, що перейшов на бік польських повстанців і загинув у бою з російським військом 1864 р. Герцен високо цинив революційну поезію Шевченка, і вмістив у своєму «Кололі» лист Миколи Костомарова: «Нехай ні росіяни ні

поляки не називають своїми земель, заселених українським народом», — писав Костомаров.

Герцен писав, що соціалізм не буде остаточною формою суспільного ладу. Він думав, що соціалізм в своєму розвитку дійде «до крайностей і абсурду», зробиться консервативний. Тоді з'являться сили, котрі учинять нову революцію і новий суспільний лад.

2) Н. Чернишевський

Николай Чернишевський (1828-1889) писав, що капіталістичний лад, оснований на визиску людини людиною, мусить зникнути, бо він суперечить розумові, науці і людській совісті. Незалежно від Маркса, Чернишевський дійшов до пояснення суспільного розвитку, політичної ідеології та різних явищ духової культури людей умовами їх господарського, матеріального буття (Історичний матеріалізм). Народні маси, визискувані невеликою меншістю землевласників і капіталістів, повинні, на думку Чернишевського, учинити переворот і створити соціалістичний лад, де кожний трудівник буде користатися продуктами своєї праці. Чернишевський думав, що сільську громаду — общину на Московщині вдасться розвинути до вищого рівня з допомогою нової техніки й організувати в ній працю на соціалістичний лад. Він надіявся, що після повалення царського режиму Росія перескочить з нижчого щабля господарського розвитку на вищі і дожене передові країни Західної Європи, минувши лихо капіталізму.

Заходами Чернишевського, Герцена й Огарева в 1861 р. створено в Росії тайне товариство, що звалося «Земля і Воля». Ця організація ставила собі завдання скинути царський режим. В суспільних справах діячі «Землі і Волі» ставили на перший плян реформу і допомогу сільській громаді в переході до соціалізму. Товариство «Земля і Воля» незабаром розпалося під ударами царського режиму.

3) П. Лавров

Петро Лавров (1823-1900) належав до найвизначніших теоретиків народництва. Він ділив суспільство на дві частини: перша — пасивна більшість — живе своїми приватними справами й інтересами. Вона не має можливості, через неосвіченість і бідність, дійти до пізнання ідеї правди й справедливості, котра мусить запанувати в житті народів. Друга частина — це «критично думаючі особи», освічена меншість, що живе з праці пасивної, несвідомої маси і може розвивати свої творчі сили. Критично думаючі люди повинні зрозуміти, що вони зобов'язані народній масі, її праці, за своє заможне життя і повинні заплатити народові свій довг. Завдання критично думаючих осіб — служити для загального добра. Кожна така особа, свідомо своєї повинності помагати широким народним масам вийти із біди й неосвіченості, мусить ширити свої ідеї, збільшувати число людей, що критично думають. Коли число критично думаючих осіб у суспільстві буде достатньо велике, то можна буде учинити революційний переворот: скасувати кляси й економічну нерівність у суспільстві. На погляд Лаврова, така революція скасувала б теж і державу, як знаряддя визиску мас народу вищими клясами.

Між Марксом і Лавровим була різниця: Маркс сподівався, що соціяльну революцію здійснить пролетаріят в індустріяльних країнах. Лавров мав надію на російське селянство. Сільські громади мали б стати основою соціялістичного ладу. Лавров радив критично думаючим особам прислухатися до бажань селянства, нести в маси освіту та помагати хліборобам організувати колективне (кооперативне) господарство.

Лавров згодом став прихильником Партії Народна Воля, що пробувала засобами терору знищити самодержавний режим. Більшість його колишніх однодумців не пішла за ним. Ці люди вели соціялістичну пропаганду між робітниками і цуралися терору.

4) М. Бакунін

Михайло Бакунін (1814-1876) брав участь у революційних рухах в різних країнах Західної Європи від 1848 р. Бакунін був ворогом всякої державної влади. Він мріяв про руїну всіх держав: на їх місце мали б стати самоуправні громади-комуни. Бакунін вірив, що селянство в Росії готове кожної хвилини повстати проти царського режиму і створити соціалістичний лад. Він і його прихильники ставилися вороже до боротьби за політичну свободу: мовляв, від того буде мати вигоду тільки буржуазія. Бакунін створив на еміграції «Міжнародний Союз Соціалістичної Демократії» 1867 р. В цій організації були окремі тайні групи, що звалися — «Спілка Національних Братів» та «Спілка Інтернаціональних Братів». Бакунін склав програму «Спілки Інтернаціональних Братів», у котрій між іншим сказано:

«Спілка Інтернаціональних Братів хоче загальної, одночасно соціальної, філософської, економічної і політичної революції, щоб від теперішнього ладу, основаного на власності, визиску, пануванні і на принципі авторитету, — однаково — релігійного або метафізичного і буржуазно-доктринерського, — навіть яacobінсько-революційного, насамперед в цілій Європі і потім на всьому світі не лишився камінь на камені. З закликом — мир робітникам, свобода поневоленим і смерть володарям, експлуататорам і всяким начальникам — ми хочемо знищити всі держави і всі церкви разом з їхніми релігійними, політичними, правовими, фінансовими, університетськими, економічними і соціальними порядками й законами, щоб усі ці мільйони бідних людських істот, котрих досі обманювали, гнобили, мучили, визискували, визволившись від усіх їхніх офіційних та офіціозних колективних та індивідуальних опікунів і добродіїв, нарешті могли дихати зовсім вільно».

Бакунін уважав, що для перемоги всесвітньої революції всі засоби дозволені. В своєму «Революційному Катехизисі» Бакунін описував «ідеальний» характер революціонера. Революціонер «в глибині свого ества, не тільки на словах, але й на ділі перервав усякий зв'язок

з громадянським порядком і з усім освіченим світом, з усіми законами, звичайністю, загально прийнятими умовами і моральністю цього світу... Він знає тільки одну науку — науку руйнування... Він погорджує і ненавидить всі почування і сучасну суспільну моральність. Моральне для нього тільки те, що сприяє перемозі революції. Неморальне і злочинне все, що їй (перемозі) перешкоджає». В «Революційному Катехизисі» Бакуніна сказано, що не в інтересі «всеруйнуючої революції» добробут «чорноробочого люду». Навпаки, Бакунін радив своїм однодумцям у Росії всяким способом «помагати розвиткові й ширенню того бідування й зла, що мусить нарешті урвати терпець народу і підбурити його до загального повстання».

Свої методи боротьби за «всесвітню революцію» Бакунін хотів прицепити теж Міжнародному Товариству Робітників, однак не мав успіху: Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу в Гаазі 1872 р. постановив виключити організацію Бакуніна, що мала назву — «Союз Соціалістичної Демократії». В книжці, виданій з доручення Гаазького конгресу Соціалістичного Інтернаціоналу 1873 р., так описано «революційну» тактику Бакуніна, що шукав союзників для революційного діла між злочинцями-розбійниками:

«Економічну й політичну боротьбу робітників за своє визволення замінено всеруйнуючими діями героїв злочинного світу — цього останнього здійснення революції. Одно слово, радять випустити наперед босяка, котрого самі робітники проганяли в час революції «за західним клясичним взірцем», і таким чином дати безплатно в руки реакціонерів добре вишколену банду агентів-провокаторів» (Marx-Engels, Werke, том 18).

5) Партії «Земля і Воля» та «Народна Воля»

В 1876 році створено в Росії нову політичну партію під давньою назвою «Земля і Воля». Ця партія подекуди відмовилася від Бакунінської ідеї негайної соціалістичної революції в Росії і скасування держави, але

все ж у більшості членів «Землі і Волі» була нехоть до політичної боротьби. З цієї причини партія «Земля і Воля» в 1879 році роздвоїлася. Одна група, на чолі з А. Желябовим, А. Михайловим, М. Фроленком, Н. Морозовим та інш., рішила, що для здійснення суспільних реформ на користь селянства треба скинути царський режим і скликати вільно вибрану Установчу Раду. Ці «політики» почали боротьбу проти царського уряду терором, створивши партію, що звалася «Народна Воля». Цю назву розуміли так, що партія своїми діями проти представників царського режиму висловлює волю (бажання) народних мас.

М. Драгоманів цинив високо ідеалізм діячів партії «Народна Воля», що поставила собі завдання — скинути царський режим. Але Драгоманів уважав, що терор проти окремих представників царського режиму не може повалити самодержавної влади. Він твердив, що між терористів неминуче влізуть підіслані царською поліцією агенти-провокатори і зруйнують революційну організацію. Так воно і сталося: високо-ідейні діячі партії «Народна Воля» загинули на шибеницях та в царських темницях, нестійкі елементи збайдужіли, а деякі визначні діячі «Народної Волі» навіть перейшли на службу царському режимові.

Драгоманів критикував централізм партії «Народна Воля». На погляд Драгоманова, українці, що пристали до «Народної Волі», повинні були б створити свою незалежну партію, бо тільки власна партія може обороняти національні інтереси України. Коли А. Желябов у листі до Драгоманова питався, де українські «Парнелл і Фенії», то Драгоманів відповів, що він, Желябов, та інші народовольці українською роду повинні бути українськими патріотами на подобу ірландських феніїв. (Чарлз Парнелл (1816-1891), ірландський патріот, бувши членом лондонського парламенту, обороняв ідею незалежності Ірландії. Фенії — партія революціонерів, борців за самостійність Ірландії, була заснована в 1858 році). Драгоманів критикував диктаторські методи, що закорінилися були в партії «Народна Воля». На його думку, партія з такими централістичними диктаторсь-

кими ідеями і звичаями створила б, в разі упадку царської влади, свій централістичний і деспотичний режим. Желябов у листі до Драгоманова писав, що партія «Народна Воля» уважає заплановану Всеросійську Установчу Раду (після повалення царського режиму) тільки за «ліквідаційну комісію» Російської імперії. Однак Драгоманова ці слова не переконали: він навіть відмовився прийняти в своє завідування архів партії «Народна Воля», про що просив його Желябов.

Друга група соціалістів, що вийшла з «Землі і Волі», назвала себе «Чорним (загальним) Переділом». Ця група цуралася політики і займалася проблемами земельної реформи, на основі «общини». Пізніше ця група, під значним впливом писань Михайла Драгоманова й Миколи Зібера, покинула свою аполітичність і створила на еміграції організацію, що звалася «Визволення Праці» (1883 р.): Г. Плеханов, Віра Засулич, Павло Аксельрод і інші. Ця група прийняла програму Маркса-Енгельса.

В партії «Народна Воля» було багато революціонерів українського роду: Микола Кибальчич, Дмитро Лизогуб, Конашевич (Сагайдачний), Андрій Желябов, та інші. Визначний науковець Кибальчич зробив бомбу, котрою убито царя Олександра II в Петербурзі 13 березня 1881 року.

В народницькому русі були різні напрями та ідеї. Але всіх народників об'єднувала віра в особливий шлях розвитку Росії до соціалізму, не подібний до суспільного розвитку країн Західної Європи. При тім деякі народники вважали, що перебудову господарства на соціалістичних основах можна здійснити в кожній країні, аби в ній хоч і невелика, але відважна група революціонерів захопила владу. В цьому російські народники сходилися в поглядах з французом Блянкі. Бакунін розвивав теорії негайної соціалістичної революції в своїй книзі «Державність і анархія» в 1875 році. Маркс критично поставився до мрій Бакуніна. Він писав:

«Радикальна соціальна революція зв'язана з певними історичними умовами господарського розвитку; вони творять передумову для неї. Вона (соціальна рево-

люція) отже можлива тільки там, де поряд з капіталістичною продукцією промислове робітництво має значне місце в народній масі». (Marx-Engels: Werke, т. 13, ст. 612).

6) П. Ткачов

Петро Ткачов (1844-1886) писав, що російський селянин — революціонер по своїй природі, своїм інстинктом, а тому в Росії дуже легко здійснити соціалістичну революцію. Таким чином, запевняв Ткачов, Росія може випередити західні індустріальні країни і швидше дійти до соціалізму. З цього приводу відбулася дискусія між Енгельсом і Ткачовом. Енгельс критично поставився до надії Ткачова на негайну соціалістичну революцію в Росії. При тому Енгельс зазначив у своїй статті 1873 р., що Росією слід називати тільки територію, що має на заході границею губернії Псковську й Смоленську, а на півдні Курську й Воронізьку. Ткачов писав про шлях Росії до соціалізму:

«У нас немає міського пролетаріату, це правда; але, з другого боку у нас немає також буржуазії... Наші робітники будуть боротися тільки проти власників політичної влади, — бо влада капіталу знаходиться досі в її зародку». Ткачов вірив, що боротьба соціалістів проти царської влади в Росії буде легша ніж проти влади буржуазії в індустріальних країнах.

Енгельс дав відповідь Ткачову:

«Революція, якої хоче сучасний соціалізм, — це, в коротких словах, перемога пролетаріату над буржуазією і реорганізація суспільства через скасування всіх клясових відмін. Щоб це здійснити, треба мати не тільки пролетаріат, що здійснює революцію, але теж буржуазію, що в її руках продукційні сили суспільства розвиваються до такого ступня, що вони дозволяють скасувати всі клясові різниці. В деяких примітивних і неписьменних суспільствах клясові різниці часто відсутні, і кожний нарід пройшов цю стадію розвитку. Не наше завдання відновляти цю фазу розвитку з тої при-

чини, що в ній з розвитком продукційних сил клясові різниці неминує збільшуватися. Тільки протягом визначеного, для нашого періоду дуже високого ступня розвитку продукційних сил суспільства, стає можливим збільшити продукцію до такого розміру, що скасування кляс стане справді поступовим... Ця стадія розвитку досягається в буржуазній продукції. Буржуазія є послідовно в однаковій мірі необхідною передумовою соціалістичної революції як і пролетаріят. Той, хто каже, що революція може бути здійснена в країні, де немає ні пролетаріату ні буржуазії, доказує цим, що він ще має навчитися азбуки соціалізму». (F. Engels, Internationales aus dem "Volksstaat", Берлін, 1894 р.).

Ткачов писав у своїх статтях таке:

«Наш нарід у великій більшості проїнятий принципами громадської власності: він, так би мовити, є комуністичний згідно з інстинктом, по традиції. Ідея колективної власності так глибоко закоренилася у всім світогляді російського народу..., що уряд, який тепер починає розуміти, що ця ідея не може бути сполучена з засадами «упорядкованого» суспільства, і задля цих засад хоче накинути на совість і життя народу ідею індивідуальної приватної власності, може здійснити ці ідеї тільки при допомозі штика і кнута. З цього виходить, що наш нарід, не вважаючи на його неосвіченість, стоїть значно ближче до соціалістичного суспільства чим народи Західної Європи, хоч вони мають вищу культуру». (Цитовано у Енгельса: Internationales aus dem "Volksstaat".)

Енгельс в критиці поглядів Ткачова відзначав, що російські народники мусять пам'ятати, що примітивна селянська община в той час збереглася тільки на Московщині: «В Західній Європі, включно з Польщею й Україною, громадська власність зробилася кайданами і гальмом для хліборобської продукції на певному ступні розвитку і тому була поступово зліквідована». Ткачов вірив, що тільки революційна, свідомо своїх завдань меншість може успішно завершити боротьбу проти царського режиму і здійснити в Росії соціалізм. Він писав 1876 року:

люція) отже можлива тільки там, де поряд з капіталістичною продукцією промислове робітництво має значне місце в народній масі». (Marx-Engels: Werke, т. 13, ст. 612).

6) П. Ткачов

Петро Ткачов (1844-1886) писав, що російський селянин — революціонер по своїй природі, своїм інстинктом, а тому в Росії дуже легко здійснити соціалістичну революцію. Таким чином, запевняв Ткачов, Росія може випередити західні індустріальні країни і швидше дійти до соціалізму. З цього приводу відбулася дискусія між Енгельсом і Ткачовом. Енгельс критично поставився до надії Ткачова на негайну соціалістичну революцію в Росії. При тому Енгельс зазначив у своїй статті 1873 р., що Росією слід називати тільки територію, що має на заході границею губернії Псковську й Смоленську, а на півдні Курську й Воронізьку. Ткачов писав про шлях Росії до соціалізму:

«У нас немає міського пролетаріату, це правда; але, з другого боку у нас немає також буржуазії... Наші робітники будуть боротися тільки проти власників *політичної влади*, — бо *влада капіталу знаходиться* досі в її зародку». Ткачов вірив, що боротьба соціалістів проти царської влади в Росії буде легша ніж проти влади буржуазії в індустріальних країнах.

Енгельс дав відповідь Ткачову:

«Революція, якої хоче сучасний соціалізм, — це, в коротких словах, перемога пролетаріату над буржуазією і реорганізація суспільства через скасування всіх класових відмін. Щоб це здійснити, треба мати не тільки пролетаріат, що здійснює революцію, але теж буржуазію, що в її руках продукційні сили суспільства розвиваються до такого ступня, що вони дозволяють скасувати всі класові різниці. В деяких примітивних і неписьменних суспільствах класові різниці часто відсутні, і кожний нарід пройшов цю стадію розвитку. Не наше завдання відновляти цю фазу розвитку з тої при-

чини, що в ній з розвитком продукційних сил класові різниці неминуче збільшуються. Тільки протягом визначеного, для нашого періоду дуже високого ступня розвитку продукційних сил суспільства, стає можливим збільшити продукцію до такого розміру, що скасування клас стане справді поступовим... Ця стадія розвитку досягається в буржуазній продукції. Буржуазія є послідовно в однаковій мірі необхідною передумовою соціалістичної революції як і пролетаріят. Той, хто каже, що революція може бути здійснена в країні, де немає ні пролетаріату ні буржуазії, доказує цим, що він ще має навчитися азбуки соціалізму». (F. Engels, Internationales aus dem "Volksstaat", Берлін, 1894 р.).

Ткачов писав у своїх статтях таке:

«Наш нарід у великій більшості прийнятий принципами громадської власности: він, так би мовити, є комуністичний згідно з інстинктом, по традиції. Ідея колективної власности так глибоко закоренилася у всім світогляді російського народу... , що уряд, який тепер починає розуміти, що ця ідея не може бути сполучена з засадами «упорядкованого» суспільства, і задля цих засад хоче накинути на совість і життя народу ідею індивідуальної приватної власности, може здійснити ці ідеї тільки при допомозі штика і кнута. З цього виходить, що наш нарід, не вважаючи на його неосвіченість, стоїть значно ближче до соціалістичного суспільства чим народи Західної Європи, хоч вони мають вищу культуру». (Цитовано у Енгельса: Internationales aus dem "Volksstaat".)

Енгельс в критиці поглядів Ткачова відзначав, що російські народники мусять пам'ятати, що примітивна селянська община в той час збереглася тільки на Московщині: «В Західній Європі, включно з Польщею й Україною, громадська власність зробилася кайданами і гальмом для хліборобської продукції на певному ступні розвитку і тому була поступово зліквідована». Ткачов вірив, що тільки революційна, свідомо своїх завдань меншість може успішно завершити боротьбу проти царського режиму і здійснити в Росії соціалізм. Він писав 1876 року:

«Ні тепер, ні в будучності нарід, залишений сам, не в силі здійснити соціяльну революцію. Тільки ми, революційна меншість, можемо це зробити, і ми повинні це зробити як найскорше... Нарід — це необхідний чинник соціяльної революції, але тільки тоді, коли революційна меншість візьме в свої руки справу цієї революції... Революційна меншість, уживаючи своїх сил, свого авторитету, вносить поступово комуністичні елементи в обставини народного життя» («Набат», ч. 4. 1876 р., Женева.)

Енгельсова критика надій народників на російську громаду як основу соціялістичного розвитку показує, що він (як теж і Маркс) не вірив у життєздатність московської «общини». Одначе, в передмові до російського перекладу «Комуністичного Маніфесту», видрукованого 1882 року, Маркс і Енгельс не рішилися засудити «общину». Вони писали:

«Якщо російська революція дасть сигнал для пролетарської революції на Заході, так що одна доповнить другу, то переважаюча форма громадської власности на землю в Росії може стати вихідною точкою комуністичного розвитку». Ці слова були написані після убивства членами партії «Народна Воля» царя Олександра II. Тоді Марксові й Енгельсові здавалося, що незабаром в Росії почнеться революція. Тому вони хотіли сказати «комплімент» соціялістам-народникам, що з великими жертвами вели боротьбу проти царського режиму.

XIV. УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІЯЛІЗМ У 19 СТОЛІТТІ

Ідеї соціялізму прийшли в Україну в 19 віці через знайомство з творами соціялістичних письменників Західної Європи. Серед членів і прихильників Братства Св. Кирила і Методія (1845-1847) були соціялісти. Напр., Микола Гулак (1822-1899) читав твори західноєвропейських соціялістів. Він писав про соціялізм як про «порядок, що настати може».

У творах Шевченка, написаних російською мовою в Петербурзі після його повороту з неволі, знаходимо слова прихильності поета до ідеї соціалізму. В той час соціалістичні ідеї ширилися в Росії та в Україні найбільше через російський часопис «Колокол» та інші видання Герцена, друковані в Лондоні. Шевченко високо цінив публіцистичну діяльність Герцена. В Росії успішно вів пропаганду соціалізму Чернишевський в своєму місячнику «Современник». Із споминів письменника Данила Мордовця (1830-1905) знаємо, що Шевченко приятелював з Чернишевським. (Д. Мордовець: Твори, т. I., ст. 585, Київ, 1958 р.) Можна думати, що Шевченкова поезія — «треба миром, громадою обух сталить» — знайшла відгук у листі Чернишевського до видавця «Колокола» — Герцена: Чернишевський не вірив в еволюцію царського режиму в напрямі демократичному і писав, що треба кликати народні маси «до сокири», тобто — до збройного повстання. Чернишевський ставився прихильно до ідеї незалежності України і високо цінив поезію Шевченка. Він писав, що з появою цього геніального письменника українська література не потребує нічийої ласки («снисхождения»).

1) М. Драгоманів

В останній чвертині 19 віку появилися гуртки українських соціалістів, що почали ширити ідеї соціалізму в українській мові, незалежно від організацій російських і польських. Творцем українського соціалістичного руху був Михайло Драгоманів (1841-1895). Указом царя 1876 р. в Російській імперії заборонено уживання української мови в пресі, в театрі, в церковних проповідях. Царський уряд дозволяв друкувати тільки історичні документи українською мовою. Тому тайна українська організація — «Громада», що мала свій центр у Києві, рішила послати Драгоманова в країни Західної Європи з дорученням — піднести протест в світі проти гноблення російським урядом українського народу і його культури. Драгоманова царська адміні-

страція виключила із професорської колегії Київського університету за політичну діяльність. Бувши ще раніше в Галичині, Драгоманів познайомився з австрійськими українцями. Під його впливом стали соціалістами Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький та інші. Ідеї Драгоманова знайшли прихильників і між деякими духовними особами в Галичині: напр., священник Данило Танячківський мав переписку з Драгомановим і ширив його ідеї в Галичині. Оселившись у Швейцарії, Драгоманів почав видавати українською мовою збірники під назвою «Громада» та друкував книжки й статті на наукові й політичні теми, в яких ставив українські проблеми.

До українського гуртка соціалістів-емігрантів належали: Сергій Подолинський, освітою лікар, Федір Вовк (Волков), відомий антрополог, і економіст Микола Зібер. Теж Михайло Павлик на деякий час покинув Львів і помагав Драгоманову в видавничій роботі в Швейцарії. В збірниках «Громада» автори ставили національне визволення України в зв'язок з соціальним. Драгоманів обороняв «самостоячість» України і в своїх книгах і статтях підчеркував свободолюбну традицію українського народу, що боровся за національну незалежність і за вільний політичний устрій на рідній землі.

У своїй теорії соціалізму Драгоманів брав на увагу тодішню ситуацію на всіх землях України, що були розділені між Росією, Австрією та Угорщиною.

Протягом історії український нарід втратив свої вищі, освічені верстви. Українську мову і національність зберегли тільки трудові маси українського народу: селяни й робітники. Драгоманів думав, що соціалістичні ідеї легко знайдуть прихильний відгук у селянстві. Він уважав, що кожний соціаліст, котрий хоче діяти в Україні і мати вплив у народних масах, мусить стати на українську національну позицію. З другого боку, кожний український патріот, що бажає своєму народові визволення, повинен стати соціалістом, бо тільки так він може підсилити боротьбу України за національну свободу. Бо, — писав Драгоманів, — «лихий той українофіл, що не став радикалом (тобто соціалістом), і лихий

той радикал, що не став українцем». В поглядах на способи боротьби за політичну свободу і за соціалістичну перебудову суспільства Драгоманів був незгідний з більшістю російських соціалістів. Він писав у своїй «Автобіографії» 1883 року:

«Будучи соціалістом в своїх ідеалах, я переконаний, що здійснення цього ідеалу можливе лише при певній послідовності і при високім розвитку мас, а тому й може бути досягнуте більше засобами розумної пропаганди, ніж кривавими повстаннями». Драгоманів уважав, що українці в Австрії могли б приступити до організації своєї соціалістичної партії, але в Росії — «треба перш усього добитися політичної волі; соціалістичні ідеї можуть бути покищо поширювані в Росії тільки науково-літературним способом». Драгоманів писав про причини своєї незгоди з російськими соціалістами:

«Я дійсно поступово де-далі більше ставав противником російських революціонерів. Окрім їх великоруського централізму і антикультурних тенденцій, народницьких ілюзій, макіявелізму способів (напр., фальшивих маніфестів Я. Стефановича*) і інше, замахів на окрадення банків, скарбниць і пошт з знищенням сторожів) мене розділяло з ними і піднесення політичного вбивства, або, як вони говорили, «терору», в принцип революційної боротьби, тоді як я дивився на цей терор тільки як на природний, хоч і патологічний наслідок терору самого уряду».

Реалістична оцінка ситуації в царській Росії та критика теорій і способів боротьби російських народників створили для Драгоманова ворожу атмосферу в цих колах. Драгоманів побував у Цюріху, в Швейцарії, в 1873 році і ствердив, що російські революціонери ділилися на прихильників Михайла Бакуніна і на сторонників Петра Лврова, «ідеї яких були подібні до ідей інтернаціоналістів фракції Маркса, або німецьких соціалде-

*) Я. Стефанович та Л. Дейч, російські революціонери-народники, спровокували повстання селян у Чигринському повіті 1877 р., поширивши фальшиву «Золоту грамоту», в котрій нібито царський уряд кликав людиність виступати проти поміщиків.

мократів». «Мені здавалось, — писав Драгоманів, — що обидві програми ще передчасні для Росії, де навіть соціалістам перш за все потрібно добиватись політичної волі». До цього додав Драгоманів у своїй «Автобіографії»: «Само собою зрозуміло, що мої ідеї найдено було в Цюріху відсталими» . . . Адже ж російські народники вірили, що селянство в царській державі незабаром почне повстання, скине царський режим і приступить до будування соціалізму. Навідуючись до Галичини і мавши постійні зв'язки з українською студентською молоддю в Австрії, Драгоманів збудив і зміцнив національну свідомість між цими людьми. «Друг», — орган українського студентського товариства у Львові, — покинув друкувати статті москофільським «язичієм» і перейшов на щиро-народну українську мову в 1876 році. Як свідчить Драгоманів, — «Друг» виявив бажання студіювати народне життя, особливо економічне, яке зовсім занедбали попередні галицькі партії. Зпоміж редакторів «Друга» вийшли потім перші галицькі соціалісти».

Драгоманів бачив слабкість українського національного руху під російською та австро-угорською владою. Він розумів, що ні один нарід не зможе своїми силами відірватися від Росії і створити власну державу. Не сподівався він нічого доброго для України від західних держав — Німеччини та Австро-Угорщини. Він боявся німецького націоналізму та імперіялізму («Натиск на Схід») і не мав довіря до австрійського уряду, що віддав українців у Галичині на поталу польській шляхті. Драгоманів створив програму вирішення національного питання на Сході Європи: це був федералізм. Кожна нація повинна мати повну самоуправу («самостоячість») на своїй землі і перебувати в «Вільній Спілці» з іншими народами. Ідея федералізму мала популярність серед української інтелігенції ще від часу Братства Св. Кирила і Методія (1845-1847). Серед росіян був поширений великодержавний централізм. Російські централісти називали Драгоманова «націоналістом». Польські політичні партії хотіли відновити незалежну Польщу в границях, що були перед першим розділом Польщі (1772 р.). Тоді під польською владою знаходилася Лит-

ва, Біла Русь і частина Правобережної України, Галичина й інші західні українські землі. Драгоманів дав відсіч російським та польським претенсіям на українські землі у своїх працях: «Історична Польща і великоруська демократія» та інші.

Драгоманів розумів, що культура та господарський і політичний поступ мають свої центри в містах. Він болів душею з тої причини, що український нарід втратив свої освічені верстви. Це завдання — направити історичну кривду, — ставив Драгоманів перед українськими соціялістами — «громадівцями»:

«Українські громадівці мусять взяти на себе страшенну працю — поправити страту нашою Україною своїх городських шарів громади з їхньою наукою, ремеслом, більшою рухливістю, вільним духом, сміливим виступом, словом і ділом, проти всякої неволі й неправди громадської». До цього діла, — писав Драгоманів, — «мусять стати українці-громадівці, — від азбуки до оруженого повстання громадського». («Шевченко, українофіли і соціялізм»).

Надії народників на російський «особливий шлях до соціялізму» через сільську «общину», Драгоманів уважав за ілюзію:

«Московські соціялісти можуть робити проби скидати німецьку одержу з свого соціялізму й одягати його хоч в «радельну сорочку» розкольників або й у «кафтан» самозваного крестьянського царства, — все одно європейство і європейський соціялізм прийде до них і в села з городів, котрим від Європи вже не відірватись») (там таки).

Драгоманів кликав своїх сучасників в Україні до поширення знання, свідомости, політичної організованости й активности. Він уважав за безнадійні й шкідливі спроби деяких «українофілів» на Наддніпрянщині «помирити» уряд з українським рухом, як «культурницьким», не політичним, не шкідливим для царського режиму. Про ці ілюзії Драгоманів писав: «Така постановка питання була ані трохи ліпша того, як перед тим — російські революціонери-народники думали зро-

бити соціяльну революцію без політики і навіть без науки» (Автобіографія).

В своїх поглядах на майбутній соціялістичний устрій і на державу Драгоманів сходився з Прудоном. Прудон був проти централізованої держави і за широку автономію громад — міських і сільських. В цей ідеал вірив і Драгоманів, коли писав про «безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей і товариств». Драгоманів уважав, що зародок такого ладу був у Січі Запорізькій, де «кожен курінь був спілкою вояцькою й господарською, котра працювала спільно і вживала спільно своє добро в спільному будинку» (Передне Слово до «Громади», Женева, 1878). Драгоманів не вважав за можливе відновити порядки, що були в куренях Січового Війська. Він кликав українців прислухатися до ідей соціялістичних теоретиків і діячів робітничого руху в Західній Європі. Він переповідав українським читачам основні ідеї соціялізму 19 віку: добробут народу і навіть свобода «не можливі без того, щоб чоловікові не дісталось для вжитку те, що він випрацював. А це вп'ять не можливе без того, щоб кожний мав рівну долю в орудованню сирою силою природи, як земля, і приводами праці над нею, як машини, що вп'ять таки можливе тільки в товаристві рівних людей, а далі в товаристві товариств». Українським соціялістам («громадівцям») «нічого не остається далі, як просто *пристати до думок європейських і американських громадівців* і по своєму прикладати їх на своїй землі». Це завдання — перенести ідеї західного соціялізму на Україну — Драгоманів визначав для інтелігенції:

«Звісно, що всяка дорога стає легшою, коли нею люди прямують більше свідомі, більше по волі, ніж темні й по неволі. От тут то й можуть тепер прислужитись мужицтву ті люди, котрим доля помогла за наукою й усякою іншою білою роботою вияснити собі думки громадські більше, ніж у мужицтва за його щоденною чорною працею» . . . (там таки). Драгоманів був певен, «що наша Україна, котра не має ні свого попівства, ні панства, ні купецтва, ні держави, а має доволі

розумне від природи мужицтво, — залюбки прийме науку про безначальні й товариські порядки»... (Передне Слово). Тому що «мужицтво» (під цим словом Драгоманів розумів робітників і селян) в Україні було українське, а вищі верстви відщуралися від свого народу, то Драгоманів уважав, що *«усяка громадська праця на Україні мусить мати українську одержу — українство»*. Народні маси націй державних, — писав Драгоманів, — мають певні вигоди, бо, напр., «в Московщині книги для московського люду пишуть не самі москвини, а й українці, а то й німці, ляхи, грузини, молдавани і т. п., при чому по більшій часті забувають про працю для своїх людей». Тому Драгоманів кликав освічених українців, котрі не хотіли, щоб український нарід далі тратив свої сили, не покидати рідного краю. Бо — *«кожний чоловік, вийшовши з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському — єсть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не вернеться в неї ні звідки»* (там таки).

Драгоманів пильно вивчав діяльність соціалістичних партій Західної Європи. Він називав себе інтернаціоналістом або «космополітом», тобто — громадянином світу. З українського патріотизму Драгоманова виходило його ставлення до інших національностей в Україні:

«Ми тільки мусимо давати одсіч усякому, хто думає порядкувати на нашій землі не тільки на шкоду нашому мужицтву, але й не знаючи його, не питаючи його, або й зневажаючи його. Хто ж і чужий працює в спілці з нашими людьми, поважаючи їх, хто пристає до наших громад, а особливо до громад мужицьких, той для нас такий же наш чоловік, як мов би то він був наш і зроду» (там таки). Драгоманів був прихильником вільного, на рівних основах, союзу (федерації) між народами і вірив у майбутню федерацію народів світу. Він одначе реально оцінював централістичні, великодержавні настанови в різних країнах, зокрема серед росіян і поляків:

«Звичка й користь більше мають сили над людьми, ніж слово й розум, і ховається часто й під розумними словами про волю, рівність, спільність, широкі справи і т. п. От через те ми наперед знаємо, що українське громадівство (соціалізм) спіткає собі ворогів не тільки як громадівство, а й як українство. Не тільки панство, попівство, купецтво, чиновництво в нашій Україні в Росії й в Австрії (найбільше, звісно, перевертнів), виступить проти українського громадівства, а воно не буде любезне великим купам людей і в щирій Московщині, Польщі, Угорщині... По всьому, що ми бачили скрізь і що вже бачимо тепер і в Росії, ми можемо ждати, що й в Росії виросте гурт централістів, не тільки лібералів або демократів, а й соціалістів-державників... Всі ці гурти в землях, що були під Польщею, певно, пристануть до централістів польських, а в других — до московських, і всім їм буде не по нутру наше українство» («Передне Слово»).

І не тільки серед сусідів України бачив Драгоманів бажання панувати над іншими народами, але він помітив теж в Західній Європі зневагу супроти бездержавних, так званих «неісторичних» народів:

... «Останніми часами показалося, що в декого із «інтернаціоналістів» слово «нарід» (nation) значить держава, так що ті інтернаціоналісти зовсім не вбачають недержавних пород, а іноді й людей малих держав... А до того виявилось, що слова про братерство й рівність всесвітню у деяких людей з пород державних, навіть і в громадівців (соціалістів), любісінько живуть поряд з звичками верховодити над другими по приміру держав тих, в котрих повиростали ті люди, і з зневагою до «темних» і «недержавних людей» (там таки). Драгоманів сподівався, що з поширенням освіти, зокрема політичного знання, ідея рівноправности й солідарности народів перемаже. Одначе він розумів, що «старі звички живуть в людях довго й довго заховуються й під новими думками й словами й навіть обертають їх собі на службу... В світі всяка сила посувається тільки перед силою ж». Цю *силу* в обороні прав українського

народу Драгоманів хотів створити через *незалежні політичні організації* — в Галичині і на Наддніпрянщині — для культурного й господарського поступу українських народних мас.

Ідеї Драгоманова ширили в українському суспільстві під Росією й Австрією переважно люди молодшого віку: Агатангел Кримський (відомий учений орієталіст), Михайло Павлик, журналіст у Львові, Остап Терлецький, Мелітон Бучинський, Володимир Навроцький, Микола Ковалевський (1841-1897) і найвизначніший між ними — Іван Франко.

Драгоманів мав вплив теж на російський соціалістичний рух. Народники, що вірили в «особливий шлях» Росії до соціалізму і відмовлялися від політичної боротьби, прийняли ідеї європейського соціалізму в великій мірі під впливом критики Драгоманова. Заслугу Драгоманова визнала група російських соціалістів-народників в листі з приводу ювілею 25-ліття наукової діяльності Драгоманова. Сергій Кравчинський (Степняк), Єгор Лазарев і Фелікс Волховський писали 1894 року в листі-привіті:

Україна «може бути горда, що в тяжку добу формування політичних партій в Росії вона висунула одного з найбільших політичних мислителів нашого часу, котрий більше від котрогобудь із сучасників допоміг вивести російську революційну інтелігенцію із того ідейного хаосу, в якому вона перебувала тому 15 років. Свідомо чи несвідомо, добровільно чи затикаючи вуха, російські революціонери майже цілою масою йдуть тим шляхом, котрий передбачав Драгоманів і не переставав показувати з перших днів своєї появи за кордоном». (М. Павлик: Михайло Петрович Драгоманов. Єго ювілей, смерть, автобіографія і спис творів. Львів, 1896 р.).

2) С. Подолинський

Сергій Подолинський (1840-1891) народився в аристократичній сім'ї. Він прийшов до ідеї соціалізму, бачивши убоге життя робітників і селян, немилосердно

визискуваних капіталістами-промисловцями і великими землевласниками. В своїй книжці — «Ремесла й хвабрики на Україні» (Женева, 1880 р.) — Подолинський писав, що в різних країнах Західної Європи «увійшов у звичай 12 годинний робочий день», але в багатьох містах робітники мусіли працювати 14-16 годин на добу, за ту саму плату. В деяких країнах (напр. в Бельгії) була поширена робота жінок у копальнях. Подолинський визнавав Марксову теорію трудової цінності і подав виклад цієї теорії в своїй книжці. Він згадує теж «залізний закон робочої плати», про який писав Ляссаль. Подолинський не вірив у можливість поліпшення положення трудящих мас при капіталізмі. Прибутки капіталістів, — писав Подолинський, — ростимуть, але положення трудящих мас ще погіршає: «Діятиметься це від неправдивого упорядкування праці й усього господарства, від тяжкого ярма, положеного на працю капіталом» . . . Щоб позбутися визиску й бідності, Подолинський дав такий плян у своїй книжці:

«Один тільки єсть спосіб знищити боротьбу між людьми, — це є зв'язати користь усіх людей до купи. Коли здобуток хлібом, худобою й іншим добром належатиме рівно всім людям, котрі працювали над його здобуванням, тоді ніколи один чоловік не покористується працею другого. Так само й при всіх здобутках ремісницьких, мануфактурних, фабричних . . . Земля повинна належати до громад людей, котрі на ній працюють, так само як й інструменти, машини, будинки, потрібні для хліборобства . . . Так само всі ремісницькі майстерні, мануфактури, фабрики повинні належати до громад тих робітників, котрі на них працюють. Бо тільки таким робом минеться боротьба між особними здобувателями, тільки таким робом полегшання праці через машини й користь від них випаде на долю всіх людей . . .»

Драгоманів та його однодумці не ставили в своїй програмі удержавлення (націоналізації) землі та індустрії. Вони давали *кооперативний плян* для хліборобства й промисловости. Від самостійних хліборобів і ре-

місників ця програма не вимагала вступу до кооперативних підприємств. В книзі Подолинського написано:

«Коли б нас хто запитав, чи хочемо ми скасувати дрібні мужицькі хліборобські господарства, де хазяїн робить сам без наймитів, і такі самі дрібні ремісницькі господарства, то скажемо: в таких самостійних господарствах, хоч і осібних, ми великого лиха не бачимо, бо в них нема гіршої неправди: користування чужою працею».

3) Микола Зібер

М. Зібер (1844-1888) — видатний учений економіст — належав до української нелегальної організації в Києві, що мала назву «Громада». Членами Громади були переважно люди науки й літератури, ліберали й соціялісти: Володимир Антонович, Федір Вовк, Павло Чубинський, Михайло Драгоманів, Микола Старицький та інші. Ще будучи студентом у Києві, Зібер став переконаним соціялістом, вивчаючи західньо-європейську соціялістичну літературу. Він читав лекції на теми соціялізму в нелегальних гуртках у Києві. Про це згадує М. Драгоманів у своїй автобіографії:

«З інших рефератів в кружку пам'ятаю виклад «Капіталу» Маркса, зроблений недавно скінчившим студентом, а після близьким моїм другом М. Зібером» (М. Драгоманів, Автобіографія, Львів, 1896).

Від січня 1874 р. Зібер почав свої виклади з економічних наук в університеті в Києві і знайомив студентів з соціялістичними теоріями західно-європейських країн. Лекції Зібера зробили соціялістом С. Подолинського, тоді студента в Києві.

В той час серед російських соціялістів панувало «народництво», віра в особливий шлях Росії до соціялізму, минувши капіталістичну фазу розвитку. Зібер прийняв погляд Маркса-Енгельса, що капіталізм у своєму розвитку готує господарські, технічні й культурні основи для соціялістичної перебудови суспільства. Писання Зібера та критика народництва в творах Драго-

манова навернули багатьох російських соціалістів-народників до соціалізму західно-європейського типу, в тім числі й популяризатора марксизму в Росії Георгія Плеханова.

Зібер був не тільки знавцем економічної науки, але й практичним діячем для поліпшення положення трудового люду. В 1868 році він був одним із організаторів першої кооперативної спілки в Києві — «Товариства Споживачів». Основниками цього товариства були члени Української Громади. Головою обрано Зібера. Товариство Споживачів постачало своїм членам і покупцям товари доброї якості і дешевші ціною ніж в приватних крамницях і було в торговельних зв'язках з іншими кооперативними спілками в Україні. Заслугою Зібера для кооперативного руху була його книжка — «Споживчі Товариства» —, видана в Києві 1869 р. Це була перша праця про кооперацію на всю Російську імперію.

1871 р. Зібер разом з Подолинським виїхав в країни Західної Європи. Бувши у Львові й Відні, вони познайомилися з галицькими українцями — Михайлом Павликом, Мелітоном Бучинським та іншими, що пристали до соціалістичного руху. В Швейцарії, Німеччині й Англії Зібер вивчав кооперацію — споживчу й виробничу та соціалістичний рух, — його теорію і практику. Наукову працю Зібера високо цинив між іншим Маркс, що згадує ім'я Зібера в другому виданні першого тому «Капіталу». Разом з Драгомановим і Подолинським Зібер був активним співробітником щоденника «Київській Телеграф», виступаючи в обороні української культури й свободи українського народу. Коли 1876 року російський уряд звільнив Драгоманова з університету, то Зібер на знак протесту проти цієї самоволі царської адміністрації покинув університет і слідом за Драгомановим поїхав за кордон, оселившись в Швейцарії. Живучи на чужині, Зібер продовжував наукову працю, писав багато книг і статей з економічних наук, соціології, історії культури, права й інших. Був він у постійному зв'язку з Драгомановим, Подолинським і Павликом. Тяжка недуга перервала наукову працю Зібера в 1883 році. Він помер 1888 року.

4) І. Франко

Іван Франко пильно вивчав соціалістичні рухи в світі і перекладав на українську мову твори соціалістичних теоретиків, в тім числі теж книги Маркса й Енгельса. Однак Франко, як і Драгоманів, приймав критично погляди цих теоретиків, зокрема відкидав ідею «диктатури пролетаріату» і централізм. Про завдання соціалістичного руху Франко писав:

«Щоб уся земля з лісами й пасовиськами, ріками й озерами належала до тих громад, котрі на них працюють, а так само щоб усі фабрики та заводи належали до тих робітників, що в них роблять. Не менше того, по містах усі дома й хати, що тепер належать до поєдинчих багатирів і віддаються в найми, належали б до цілої громади. Щоб громадяни не ділилися полями, лісами та пасовиськами ані робітники фабриками та машинами, але працювали б на них вкупі, громадами, а ділили б поміж себе напрацьоване добро по мірі того, як хто потребує і скільки та як працював. Щоб у ділах господарських, так само як і в усяких інших, ніхто не мав права давати громадам які-небудь накази, накидати їм старшину або що, але щоб громади своїм господарством управляли, як самі схочуть, ділили його межі своїх громадян, як їм випаде ліпше, і видавали часть спільного, громадського добра там і на такі діла, на які їм запотребиться». (І. Франко, *Вибрані суспільно-політичні і філософські твори*, Київ, 1956, ст. 181). Ці слова показують спорідненість ідей Франка з поглядами Прудона.

У Маркса й Енгельса Франко знаходив перебільшену оцінку господарських чинників в розвитку людського суспільства (історичний, чи точніше економічний матеріалізм). Він піддав критиці деяких послідовників Маркса, що не звертали уваги на особливості розвитку кожної країни і прикладали мірку «історичного матеріалізму», як єдину відповідь на проблеми сучасності й будучности. На книжку Юліяна Бачинського — «Україна ingredienta» (невизволена Україна), видану 1895 року, Франко написав критику, котра показує його по-

гляд на теорію Маркса. В цій книжці автор твердив, мовляв, буржуазія в Україні (всіх національностей) буде боротися за створення самостійної України, бо Росія визискує Україну як свою колонію. Бачинський лишав без уваги національні традиції, виховання, настрої капіталістичної класи в Україні, що була в своїй масі чужа й ворожа національному відродженню України і була підпорою російського імперіялізму й централізму.

Ю. Бачинський твердив, що Польща не має підстав для державної незалежності, бо вона не має господарських передумов для того. Про книжку Ю. Бачинського іронічно писав І. Франко:

«Автор викладає матеріалістичний світогляд, в якому знаходяться готові форми для вияснення найскладніших явищ історичних: релігія — се витвір буржуазії, національність — се витвір буржуазії, національна держава — се витвір буржуазії і т. д. А все се залежить від форми продукції, є тільки її виразом... Кілька формулок і чоловік кований на всі чотири ноги, просто бери і мудрість ложкою черпай. А що найцінніше, то се те, що при помочі цього світогляду вся будуччина перед тобою мов на долоні!» («Житте і Слово», 1895 р.).

Драгоманів, Франко й інші українські соціалісти заперечували погляди Маркса про неминучу пролетаризацію селянства й середніх верств суспільства. Цю тезу захоплено прийняли були деякі російські марксисты, бо це, мовляв, наближає суспільство до соціалізму. 1899 року Франко писав про ніби неминучу «пролетаризацію селянських мас, котрі, мовляв, тільки тоді будуть дозрілі для поступу і соціалізму, коли цілком щезнуть з лиця землі, яко самостійні господарі, а всі поробляться наймитами, фабричними робітниками і пролетаріями. Я певний, в 20 віці люди не схочуть вірити, що така безглузда і антигуманна доктрина могла коли-небудь розгрячувати голови й серця молоді».

У передмові до збірки поезій — «Мій Измарагд» — Франко, — подібно до Драгоманова, — писав, що він все мав відвагу «нести сміло свій стяг старого, щиролюдського соціалізму, опертого на етичнім, широкогуманнім вихованні мас народних, на поступі і загальнім

розповсюдженні освіти, науки, критики людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній регламентації всієї людської будуччини».

В своєму «Катехизмі економічного соціалізму», що був написаний 1878 р., Франко вказував на моральну основу соціалістичної ідеї. Він писав:

«А казати, що людей так уже створено, щоб одні були щасливі, а інші ні, щоб одні працювали й терпіли злидні, а інші жили й розкошували без праці, — це есть надзвичайно вузьке, нелюдське й егоїстичне міркування вищих шарів, а перед робітничим станом — це найбільший злочин, який тільки може зробити людина». Положення селян у Галичині в той час Франко описував словами:

«Велика частина нашої сільської людности — це цілковитий пролетаріят, а друга частина — напівпролетаріят, бо дарма що він має малу реальність, а мусить протягом більшої частини року шукати заробітку деінде» . . . Франко, як і Драгоманів, уважав шлях суспільних реформ за вигідніший для трудящих мас ніж революція. Він писав, що треба робити соціалістичну реформу «розумно, обмірковано та якнайдосконаліше». Соціалістична пропаганда повинна, «підготувавши та просвітивши нарід, зарадити страшному, кривавому вибухові, що через щораз більший утиск, злидні та збільшення пролетаріяту був би неминучий і для всієї людської освіти, для всього поступу дуже шкідливий» (Збірник — «Іван Франко», вид. Книгоспілка, 1926 р.).

Франко розумів зв'язок між національною свідомістю, патріотизмом і матеріальним добробутом народних мас кожної нації. Він писав:

« . . . Політична незалежність нічогісінько не важить для людей при внутрішній соціальній неволі . . . Доки не дамо народові надії на соціальну реформу, себто на поліпшення матеріального буття, доти він усією масою не стане до боротьби за свою й нашу незалежність. Треба насамперед забезпечити йому хліб і всі здобутки його праці, а тоді ніяка сила, ніяка агресія не зігне наро-

ду в ярмо неволі, не позбавить його незалежності. Іншого способу немає!» (там таки)

Франко високо ставив науку, як ідейну силу для визволення трудящих із матеріальної нужди і духового поневолення. Мета науки, — писав Франко —, «не вважаючи на всі перешкоди, одна — з'єднати й зробити щасливими всіх людей. З-поміж робітників вона вибирає своїх найхоробріших борців, що тим чи іншим способом руйнують і нищать ці перешкоди, підносячи нижчі і відбираючи у вищих їхні привілеї». Науці, на думку Франка, є найближчі «ті, що працюють фізично, так і ті, що працюють розумово». (Наука і її становище щодо працюючих кляс. Вибрані суспільно-політичні й філософські твори. Київ, 1956, ст. 124).

XV. БОЛЬШЕВИЗМ

Большевізм був створений в 1903 році. На 2 з'їзді Російської Соціалдемократичної Партії в Лондоні група членів цього з'їзду під проводом Ульянова (Леніна) здобула більшість у голосуванні за резолюцію про статут партії.

Від того часу в Російській Соціалдемократичній Партії змагалися дві течії: «большевиків» і «меншевиків». Ленін називав себе вірним послідовником теорій Маркса-Енгельса. Однак він не вважав учення Маркса-Енгельса за непорушний догмат, змінював «марксизм» на свій лад, коли це було вигідно для большевицької партії. Але Ленін називав зрадниками марксизму і наймитами капіталізму тих соціалістів, що розуміли учення Маркса-Енгельса незгідно з його власним трактуванням. В своїй пропаганді — писаній та устній — Ленін покликався на ранні твори Маркса й Енгельса, зокрема на «Комуністичний Маніфест» з 1847 р. Пізніші писання Маркса й Енгельса, в яких вони в великій мірі відійшли від своїх революційних ілюзій, Ленін лишав без уваги. Ленін думав, що тільки він єдиний мав право

далі розвивати «марксизм» на основі нових явищ і фактів, що не були відомі основникам «наукового соціалізму». Із «Комуністичного Маніфесту» Ленін взяв в основу своєї пропаганди клич, що «робітники не мають батьківщини». Він гостро нападав на тих соціалістів, котрі стали на позицію оборони своїх країн в першій світовій війні. Клич «диктатури пролетаріату» Ленін вважав за основу марксизму, — як рівно ж теорію про «завмирання держави» в соціалістичному суспільстві. Ленін відкинув, як пережиток минулого, слова Маркса й Енгельса про мирний перехід від капіталізму до соціалізму в демократичних країнах. На погляд Леніна, тільки насильні перевороти і диктатура ведуть до соціалізму. Сталін називав ленінізм «марксизмом доби імперіялізму і пролетарської революції. Точніше сказавши, ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції взагалі, теорія й тактика диктатури пролетаріату зокрема» (Й. Сталін: Питання ленінізму).

На погляд Леніна, в 20 віці людство вступило в добу монополістичного капіталізму, опанованого банками — (фінансовий капітал). Цей капітал не має можливості успішно розвиватися в своїх країнах і мусить шукати нових ринків для збуту своїх товарів. З цього виникає боротьба між індустріальними країнами за ринки, за колонії, за переділ світу між великодержавами. Так розвивається імперіялізм і колоніялізм. На погляд Леніна, суперництво між капіталістичними імперіями неминуче веде до війни. Тому, писав він, тільки світова революція і нею створена диктатура пролетаріату може врятувати людство від нових війн. В цьому на поміч революційному пролетаріатові в індустріальних країнах можуть прийти народи колоній європейських держав в Азії та на інших континентах. Повстання колоніальних народів проти чужої влади підірвало б господарство капіталістичних імперій і викликало б революційні рухи серед робітництва індустріальних країн. Тому Ленін не бажав добробуту робітникам індустріальних країн, бо думав, що через те погас би в пролетаріаті революційний дух. Ленін уважав, що вищий рівень життя «робітничої аристократії» (кваліфікованих

робітників) був наслідком визиску колоній індустріальними державами: мовляв, капіталісти індустріальних країн ділилися частиною своїх прибутків в колоніях з робітниками метрополій, даючи їм вищу оплату за працю. Таким чином, «підкуплені» робітники індустріальних країн ставали «спільниками» своєї буржуазії, були зацікавлені в визиску колоній. Ленін ще перед першою світовою війною нападав на «реформізм» західноєвропейських партій Соціалістичного Інтернаціоналу, обвинувачував ці партії в угодовстві, в «зраді» інтересів робітництва і пролетарської революції. Соціалістів — оборонців в першій світовій війні Ленін і його однодумці називали «оборонцями грабуючої батьківщини».

Ленін вірив, що при соціалізмі держава з її органами примусу (армія, тюрми, поліція, розвідка і т. д.) мусять зникнути. Але, незгідно з анархістами, що хотіли б зразу після перемоги пролетарської революції скасувати державу, Ленін уважав за необхідне на місце буржуазної держави створити переходову державу диктатури пролетаріату. Хоч ця «диктатура пролетаріату», як твердив Ленін, мала в Росії прихильність і підтримку величезної більшості населення, але сувора влада потрібна й надалі, щоб задушити спротив буржуазії і держати в страхі громадян, незгідних з політикою «пролетарського уряду». Таким чином, большевицька «переходова держава», створена в жовтні 1917 року, мала завдання панувати над людністю й уживати репресій так довго, як цей уряд уважав за потрібне. В цій державі діє насильство, в ній немає свободи, демократії (Ленін: «Пролетарська революція і ренегатутський»). Ленін писав 1917 року: «Поки є держава, немає свободи. Коли є свобода, немає держави» («Держава і революція»).

Держава «диктатури пролетаріату», — вияснює пізніше Сталін, — не буде тимчасова: вона триватиме довго і буде переживати громадянські та міжнародні війни. Це має бути продовження класової боротьби в нових формах.

Росія була в 1917 році країною селянською. Щоб здобути довіря селян, Ленін замінив формулу «диктатура пролетаріату» кличем — «диктатура пролетаріату та незаможного селянства». Все ж на перешкоді плянові революції була господарська відсталість Росії. Ленін надіявся обійти цю перешкоду при допомозі пролетарських революцій в високо розвинених капіталістичних країнах, зосібна в Німеччині. Не маючи віри у можливість будувати соціалізм у відсталій Росії, Ленін хотів прикладом «пролетарської революції» в Росії вплинути на робітників в країнах Західної Європи, щоб вони у себе замінили капіталістичний устрій соціалістичним. Тоді, — міркував Ленін, — «пролетарська революція» в Росії буде врятована: соціалістичні уряди індустріальних країн прийдуть на поміч відсталій Росії в будівництві соціалізму. В передмові до своєї книжки «Держава і революція», що вийшла в 1917 р. після захоплення влади большевицькою партією, Ленін писав про Жовтневу революцію як спробу, експеримент. Він боявся, що без пролетарської революції в індустріальних країнах цей експеримент («опыт») у Росії не вдасться. Письменник М. Горький, що був у той час противником большевизму, писав, що Ленін ставився до Росії, як дослідники-лікарі до худоби: вони роблять різні експерименти над тваринами, щоб використати свої досягнення для лікування людей.

Надії Леніна на пролетарську революцію в країнах Західної Європи не справдилися. Загальне удержавлення промисловости, здійснене з наказу большевицького уряду, ще поглибило руїну народного господарства в роках громадянської війни. Тому довелося Ленінові відступати. В 1921 р. проголошено Нову Економічну Політику — (НЕП): — большевицький уряд задержав у своїх руках великі промислові підприємства і дозволив малим підприємствам і ремісникам самостійно розвивати продукцію. Селянам дано можливість обробляти їхні поля, як вони вважали за вигідне для себе. Щоб швидше розвинути господарство, уряд Леніна давав концесії закордонним капіталістам в різних провінціях советської держави. Господарський устрій доби

НЕП-у Ленін назвав державним капіталізмом. Однак, давши вільготи селянам, дрібним підприємцям і концесії закордонним капіталістам, большевицька партія здержала політичну владу в своїх руках. Це дало можливість наступникам Леніна почати в 1929 р. «Генеральну лінію» індустріялізації і колективізації. Втративши надію на пролетарську світову революцію, вождї комуністичної партії постановили «будувати соціалізм в одній країні» — при допомозі терору і концентраційних таборів. Партія дала клич — «догнати й випередити» країни капіталізму в індустрії й сільському господарстві. В царській Росії (і особливо в Україні) закордонний капітал багато учинив для індустріялізації. Комуністичний уряд не міг одержати великих позик із індустріяльних країн і рішив здійснити плян прискореної індустріялізації через жорстокий визиск робітників і селян. Цю систему можна назвати колоніяльною експлуатацією власної людности. Експеримент Генеральної лінії почасти вдався: велику індустрію, зокрема для воєнних цілей, здобувано, але виробництво товарів для споживання людности занедбано. Колективізоване сільське господарство знаходиться в постійній кризі і не може прохарчувати людности советської імперії. Москва витратила величезні суми на допомогу комуністичним партіям в цілому світі, але надаремно. Світова революція не настала.

Комунисти покладали надії на міжнародні воєнні конфлікти, щоб прискорити «пролетарську революцію». Ще в 1912 р. Ленін у листі до М. Горького висловлював свій жаль, що уряди Росії та Австро-Угорщини стояли осторонь від війни між Балканськими державами. Цар Микола і цісар Франц-Йосиф «не зроблять нам цієї втіхи» (не почнуть війни між собою). (Сочинення, т. 12, ст. 130). Сталін, вірний теорії Леніна, що війни помагають комуністичним революціям, дав велику допомогу диктаторові Гітлерові в його воєнних плянах: союз між Москвою і Берліном в 1939 р. розв'язав руки Гітлерові для другої світової війни. Коли Гітлер 1941 р. обернув своє військо проти недавнього союзника Сталіна, то західні демократичні країни, зокрема Амери-

ка, врятували комуністичний уряд від поразки в війні з Німеччиною. Але по закінченні війни московський уряд захопив великі території в Європі, створивши в них так звані «народні демократії», залежні від наказів Москви. В дальшому Москві довелося залишити пляни світової війни, що згідно з теорією Леніна веде до революції і «диктатури пролетаріату». Нові технічні винаходи (атомові й водневі бомби) примусили вождів советського уряду вести політику «мирного співжиття» з вільним світом.

В комуністичних партіях «народних демократій» виросло невдоволення московським урядом, що економічно визискував ці країни. В 1948 р. уряд комуністичної Югославії пішов своїм незалежним від Москви шляхом. Від 1958 року вийшов наяв роздор між двома комуністичними великодержавами: Китаєм і Советським Союзом. Замість спільної боротьби проти «світового капіталізму» між комуністичними партіями різних країн почалася ворожнеча, ідеологічна боротьба. Китайські комуністи обвинувачують Москву за «зраду» марксизму-ленінізму, за «спілку» з капіталістичними державами і т. д. Клич — «Пролетарі всіх країн єднайтеся» втратив колишнє значення в пропаганді комуністичних партій. Між китайськими військовими частинами і советськими на кордонах між двома імперіями відбуваються сутички. Китайський уряд заявляє свої права на території ССРСР в Азії, що раніше належали до Китайської імперії і були захоплені царським і советським урядом.

Як собі уявляв Ленін соціалістичний лад? Троцький згадував, що Ленін деколи твердив після Жовтневого перевороту 1917 р., що в Росії буде створений соціалістичний лад через півроку. В 1920 році Ленін казав у промові до комсомольців, що тодішні п'ятнадцятилітні хлопці й дівчата житимуть в комуністичному суспільстві. В комуністичному суспільстві, — писав Ленін, зникне різниця між фізичною та розумовою працею. Технічна підготовка людей у комуністичному суспільстві буде стояти на такому високому рівні, що кожний буде здібний робити все. Окрім того, Ленін мріяв, що в ко-

муністичному суспільстві люди звикнуть шанувати порядок і працю для загального добра — «без примусу, без підпорядкування, без спеціального апарату для примусу, що зветься державою». В комуністичному суспільстві, на думку Леніна, — кожний буде працювати добровільно, згідно з своїми силами й здібностями, і кожний зможе брати собі предмети для свого вжитку безкоштовно, в міру своєї потреби. Це «пророцтво» Леніна нагадує мрії різних утопістів, що в своїй фантазії творили образ довершеного, ідеального суспільного ладу. Але автори цих мрій випускають із уваги природу людей. Для ідеального устрою потрібні люди довершеного, ідеального характеру. Однак ідеальних людей на світі дуже мало; різні люди мають неоднакові бажання, різні здібності, нахили, симпатії й антипатії. До ідеальної «згоди в сімействі» може примусити тільки тоталістичний режим, що диктує людям не тільки, де і як довго вони мають працювати, але які книги й газети читати, як одягатися, яку музику слухати, яку філософію вважати за єдино наукову. Щоб охоронити підлеглих громадян від будьяких «ухилів», комуністична партія в СРСР лишається керівною силою на необмежений час. Комуністи обіцяють народним масам добробут, але вимагають, щоб люди зреклися своєї свободи. Однак в результаті мешканці країн під комуністичними режимами не мають ні свободи ні добробуту.

XVI. БОЛЬШЕВИЗМ І МАРКСИЗМ

Попереду вже згадано, що Ленін взяв з учення Маркса-Енгельса головню те, що вважав за корисне для свого плану — захопити владу в руки невеликої групи змовників, «професійних революціонерів».

Ленін захоплювався творами російського народника — Чернишевського. Він казав, що Чернишевський своїми ідеями «переорав» його, тобто перетворив його ідеологію на свій лад. Ленін творив свою партію про-

фесійних революціонерів на основі суворої дисципліни. Відхилення членів партії від рішень центрального комітету партії він уважав за злочин. Ленін заявив на партійному з'їзді 1921 р., що всяку дискусію в партії треба заборонити. Він хотів мати в партії примусову однозгідність. Маркс і Енгельс, навпаки, уважали, що в політичній партії мусить бути свобода для виразу думок: *«Одностайність у думанні й ідеї це не що інше, як сліпа віра і трупний послух»*. (*Мертвецький послух* — *«Obcoedientia perinde ac cadaver»* — це правило створене було в Ордені Єзуїтів: член Ордену мусів безумовно виконувати накази начальників). Маркс ужив цього виразу в полеміці проти Бакуніна, що хотів творити свою організацію на основі суворої дисципліни, за прикладом єзуїтів. (К. Marx: *Die Allianz der Sozialistischen Demokratie und die Internationale Arbeiter-Assoziation*. Marx-Engels, Werke, том 18).

Енгельс обстоював вільне виявлення поглядів у політичних партіях: *«Ніяка партія в будьякій країні не може мене засудити на мовчання, коли я рішився говорити»*, — так писав Енгельс до провідника німецької соціалдемократії Августа Бебеля 1 травня 1891 р. Преса, — писав Маркс, — тоді виконує своє завдання, коли їй ніяка сторона не накидає своїх приписів. Маркс був противником урядової преси:

«Уряд чує тільки свій власний голос; він знає, що він чує тільки свій власний голос, а все ж перебуває в самообмані, мовляв, він чує голос народу і вимагає від народу, щоб визнавав цей обман (Marx-Engels: Sämtliche Werke, Берлін, 1958 р. I, ст. 54 і 155)».

Ленін писав, що диктатура пролетаріату — це влада, необмежена ніякими законами. Під комуністичною диктатурою закони й суди служать інтересам пануючої партії. Маркс називав такі закони *«тенденційними»*: *«Закони, що не мають безсторонніх правил, це закони терору»*. Коли в судах досліджують не вчинки підсудних, але їхні погляди і за це їх карають, то таке судівництво Маркс називав *«фактичним ствердженням беззаконности»* (Marx-Engels: Sämtliche Werke, том I, ст. 60). Всупереч системі большевизму, яка заперечує свобо-

ду людини, жертвує цю свободу для «будівництва комунізму», Маркс свободу громадян вважав за необхідну передумову поступу: *«Неволя це справді смертельна небезпека для людини»* (там таки, т. I, ст. 60).

Енгельс писав про це: *«Само собою, суспільство не може визволитися, якщо кожна особа зокрема не буде визволена».* (Engels: *Anti — Dühring*). Ще ясніше висловив Енгельс свою любов до свободи, коли критикував тих, що вважали політичні вільності за перешкоду для соціалізму:

«Ми не ті комуністи, котрі хочуть знищити персональну свободу і переробити світ на велику касарню або на великий дім праці. Звичайно, є такі комуністи, котрі, недовго думаючи, хочуть заперечити і скасувати персональну свободу, що, на їх погляд, стоїть на перешкоді гармонії; але ми не маємо ніякої охоти купувати рівність за свободу» (F. Engels: *Grundsätze des Kommunismus*, Берлін, 1955, стор.52). Енгельс уважав демократичний лад за необхідну передумову соціалізму. В 1891 році він писав: *«Що є певне, так це, те, що наша партія і робітнича кляса може прийти до влади тільки в формі демократичної республіки».* Енгельс зовсім не думав, що революція це неминучий шлях до соціалізму, як це проповідував Ленін. Енгельс писав в 1891 році:

«Можна собі уявити, що старе суспільство може мирно врости в нове в країнах, де народне представництво зосереджує у себе всю владу, де, згідно з конституцією, можна робити все по своїй волі, оскільки маєш за собою більшість народу». (F. Engels: *Zur Kritik des sozialdemokratischen Programms*, 1891).

В большевицькій теорії і практиці удержавлення (націоналізація) промисловости і сільського господарства уважається за єдиний шлях до соціалізму і за справжню соціалістичну систему господарства. Від удержавлення народного господарства комуністичні партії сподіваються чуда, швидкого розвитку і поступу в продукції. Маркс і Енгельс уважали, що капіталістична форма господарства має розвинутися до високого ступня, і тоді тільки удержавлення може бути на користь суспільству. Енгельс писав:

«Тільки тоді, коли засоби продукції і комунікації дійсно так переросли керування акційними товариствами, що удержавлення стало економічно необхідним, тільки в цьому випадку, навіть коли націоналізацію здійснить теперішня держава, вона буде господарським поступом, досягненням нової позиції для опанування всіх продукційних сил самим суспільством». (Anti - Dühring).

На думку Маркса, не кожне удержавлення народного господарства веде до соціалізму. Державні підприємства творять і творили в різних країнах теж реакційні уряди. Державне господарство було в стародавньому Єгипті. В Московському Царстві в 16-17 віках всю землю і майно мешканців уважали «царевими й Божими». Державні фабрики й копальні заводив на Московщині цар Петро I на початку 18 віку. Залізниця, пошти, горілчана монополія, торгівля тютюном в різних капіталістичних країнах були й є в руках держави. Маркс уважав за соціалістичні підприємства робітничі кооперативи, створені в Паризькій Комуні 1871 року: «Великим соціальним рішенням Комуні була передача всіх закритих майстерень і фабрик робітничим кооперативам». На погляд Маркса, соціалістична форма господарства — це співпраця кооперативних організацій, що діють за спільно виробленим пляном (Der Bürgerkrieg in Frankreich).

Маркс і Енгельс уважали, що індивідуальне сільське господарство, слідом за промисловістю, теж прийде до кооперативної форми продукції. Однак Енгельс висловився проти будьякого примушування хліборобів до колективного господарювання:

«Ми справді стоїмо рішучо по боці дрібного селянина; ми будемо робити все можливе, щоб зробити його долю легшою, щоб йому уможливити перехід до кооперації». «Коли ми, — писав Енгельс, — будемо при владі, то не можемо думати про насильне вивласнення дрібних хліборобів... Наше завдання щодо дрібного хлібороба полягає насамперед у тому, щоб перевести його приватне господарство і приватну власність в кооперацію, не насильством, а прикладом і суспільною допомогою для цієї цілі. Ми тільки можемо селянам обі-

цяти, що ми не будемо втручатися силою, проти їх волі, в їхню власність». (Die Bauernfrage in Frankreich und Deutschland, — 1894).

Критикуючи революційні мрії Бакуніна, Маркс писав 1875 р.:

«Щоб пролетаріят мав будьякі шанси на перемогу, він повинен постаратися відповідно зробити зараз для селян стільки, скільки французька буржуазія зробила в час своєї революції (1789 р.) для тодішнього французького селянина» (дала селянам земельну власність). «Хороша тобі ідея (Бакуніна), що влада робітників мала б вести до поневолення сільсько-господарської праці» (Маркс-Енгельс, Твори, ст. 612, 2 видання).

Як уже згадано перед цим, було у російських народників і теж є у російських большевиків-комуністів переконання, що Росія має показувати іншим народам світу шлях до соціалізму. Це свого роду російський месіанізм. Маркс і Енгельс були проти всякого роду націоналістичної зарозумілості. Енгельс писав про ілюзії російських соціалістів-народників, котрі «проголосили, мовляв, російський нарід — вибраний нарід соціальної революції. Але з цієї причини ми не повинні приймати їхніх ілюзій. Доба вибраних народів минула назавжди». (Internationales aus dem "Volksstaat", Берлін, 1894 р.).

Енгельс писав до К. Каутського 1882 р., що «міжнародна співпраця можлива тільки між рівними». Коли Бакунін пробував підпорядкувати собі Міжнародне Товариство Робітників, то Енгельс писав до Маркса в 1870 році:

«Чудове домагання, що європейський пролетаріят для своєї єдності мусів би бути під російською командою!» (Marx-Engels: Briefwechsel, том IV, стор. 375).

Після захоплення влади в Росії большевицька партія негайно почала воєнні агресії проти інших народів під кличем «визволення від капіталізму». Про політику «експорту революції» писав в 1882 р. Енгельс в листі до Каутського: — «Переможний пролетаріят не мо-

же накидати ошчасливлення ніякому іншому народові, не руйнуючи своєї власної перемоги». (Marx-Engels: Briefe an A. Bebel, W. Liebknecht, K. Kautsky und andere, ст. 269-270). Той нарід, що гнобить інші нації, сам собі кує кайдани, — писав Маркс. Подібно висловився також Енгельс, 1874 р.: «Той нарід, що гнобить другий, не може сам визволитися». (Marx-Engels: The Russian Menace to Europe, ст. 115). Наведені слова показують, як далеко стоїть большевицький «марксизм» від дійсних думок Маркса й Енгельса. Недарма писання Маркса й Енгельса, в котрих вони критикували російський імперіялізм, заборонені і не друкуються в Советському Союзі.

Є глибока різниця між Марксом і Енгельсом, з одного боку, та Леніном і його большевицькою партією в поглядах на етику і моральність, з другого. Ленін у своїй етиці ішов слідом за Бакуніном. Ленін дав визначення моральності в 1920 р. такими словами: *«Моральність — це те що помагає руйнувати старе експлуаторське суспільство і об'єднувати всіх трудящих навколо пролетаріату, що творить нове суспільство комуністів»*. (Сочинения, том 31). Поставивши це завдання, Ленін радив комуністам у цілому світі не вважати на засоби, аби тільки досягти наміченої цілі — захоплення влади. Він писав, що комуністи повинні уживати *«хитроців, нелегальних заходів, замовчування, товання правди, аби дістатися до професійних спілок, лишитися в них, вести в них комуністичну роботу за всяку ціну»*. Ленінова «Система комуністичної моралі» визнає всі ті дії за добрі, дозволені й «моральні», що ведуть до головної цілі — захоплення влади комуністами і зміцнення диктатури партії. Це та сама «етика», котру проповідував свого часу анархіст Бакунін.

Ленін і Бакунін у політичній діяльності додержувалися правила: *«Ціль виправдує засоби»*. Тобто, — для успіху в політиці дозволено вживати всяких засобів, зокрема неморальних, противних добрим звичаям. Свого часу Маркс писав: *«Те завдання, що потребує несвятих (неморальних) засобів, зовсім не святе»*. (Marx-Engels: Sämtliche Werke, том I, стор. 60).

Ленін додержувався інших правил у політиці. Наприклад, в час першої Світової війни він дав доручення деяким своїм партійцям увійти в зв'язок з німецькими політичними колами, що були заінтересовані в «пораженській» пропаганді большевицької партії і погодилися давати «різними каналами» фінансову допомогу партії Леніна. Посередниками між берлінським урядом і большевицькою партією були: посол Німеччини в Данії граф Брокдорф-Ранцау і Олександр Гельфанд (псевдонім — Парвус). Парвус почав свою діяльність в Російській Соціалдемократії, а на еміграції став членом Соціалдемократичної Партії Німеччини. Дуже велику поміч одержала партія Леніна від німецького уряду після упадку царського режиму в березні 1917 року. Німецький уряд, за згодою кайзера Вільгельма, кинув великі суми грошей на допомогу большевицькій партії, що готувалася скинути тимчасовий уряд Керенського: цей уряд був проти сепаратного мира з Центральними державами. Німецький уряд знав, що Ленін ставив собі за головне завдання вивести Росію із війни. Фінансові засоби, одержані в великій тайні партією Леніна від німецького уряду, помогли большевикам створити сильну партійну організацію, велику пресу, оплачувати тисячі партійних агітаторів. Про допомогу большевицькій партії від німецького уряду повідомляв державний секретар Кюльман Вільгельма у телеграмі 3-го грудня 1917 р.:

«Поки большевики не почали одержувати від нас постійної грошової допомоги різними шляхами й під різними назвами, вони не були в стані належно поставити свій головний орган «Правда», вести енергійну пропаганду і значно розширити на початку вузьку базу своєї партії». (International Affairs, Лондон, квітень, 1956.

XVII. О. І. БОЧКОВСЬКИЙ І Т. Г. МАСАРИК ПРО БОЛЬШЕВИЗМ І МАРКСИЗМ

1) О. І. Бочковський

Відомий український соціолог Ольгерд І. Бочковський (1884-1939) писав про большевизм та демократичний соціалізм цими словами:

«Московський большевизм та європейський соціалізм — це суттєво різні речі. Це протиставлення не тільки географічне, але передовсім політичне і культурне. Це різниця не тільки в тактиці та практиці, але також в ідеології та теорії. Бо большевицький «марксизм» і європейсько-соціалістичне розуміння марксизму — цілковито різне. Большевики — це схолястики та догматики в трактуванні суспільних процесів. Революція для них самоціль, а не тактичний лише засіб... І хоч це може здаватися парадоксальним, проте це факт, що, при всьому своєму ультраматеріалізмі, большевики фактично романтики та навіть містики щодо революції... Теорія марксизму суто економічна. Большевицька ж доктрина суто політична. Їхній Жовтневий переворот був актом яскраво політичним: свою соціальну революцію вони робили та роблять виключно політичними засобами, абсолютно не рахуючись з економічною базою, на якій їм доводиться оперувати. У них економіка є на послугах партійної політики, хоч ця остання мала б бути рефлексом (відображенням) першої. Через це я кажу, що большевики поставили марксизм догори ногами, через що вони опинилися знову в нетрях того утопічно-соціалістичного революціонізму, супроти якого марксизм, як викінчена суспільно-філософська доктрина, означав дальшу фазу в розвитку модерного соціалізму. Отже зрозуміло, чому большевики визнають фактично лише початкову фазу Марксової доктрини, сформуловану в «Комуністичному Маніфесті», а одночасно свідомо ігнорують кінцеву її фазу, для якої характерними є останні томи «Капіталу» і взагалі доба після 1872 р., коли Маркс і Енгельс багато де в чім ско-

регували свої первісні радикально-революційні погляди на суспільний розвиток, політично ставши на шлях демократії та парламентаризму, припускаючи отже можливість і навіть імовірність перетворення капіталістичного ладу в соціалістичний у багатьох європейських країнах не революційною, а еволюційною метою. За Марксом ішов та навіть яскравіше підкреслив таке становище марксизму до революції Ф. Енгельс, як у своєму листуванні, так і в передмовах та коментарях до пізніших видань різних клясичних марксистських публікацій. Наприклад, у передмові до 5 видання «Комуністичного Маніфесту» (1890 р.) він писав:

«Для остаточної перемоги тверджень, з'ясованих у «Маніфесті», Маркс виключно та єдино покладав надію на *розумовий розвиток робітничої кляси*, що конче мусить виникнути наслідком сполучення акції з дискусією».

З становища войовничого большевизму такі погляди Маркса та Енгельса мусять уважатися на явною ерессю, якщо не «соціал-фашистівським» зрадництвом. А проте для справжнього марксизму — ця кінцева його фаза (яку я б назвав *англійською* у протиставленні до першої — *французької*) є більш характерна ніж доба, коли був написаний «Комуністичний Маніфест». Не підлягає сумніву, що на «Комуністичнім Маніфесті» дуже сильно відбився вплив французької тогочасної революційної романтики. Це скорше соціяльний памфлет, ніж соціяльна програма. Соціології в ньому обмаль, натомість чимало войовничої фразеології».

Далі в своїй аналізі О. Бочковський наводить слова президента Чехословаччини Т. Г. Масарика, відомого філософа, про марксизм і большевизм.

2) Большевизм в оцінці Т. Г. Масарика

Масарик писав:

«Большевики зовсім безпідставно у своїй революційності покликаються на Маркса та Енгельса. Ці останні зовсім відмовилися від революціонізму в науко-

вій та соціалістичній своїй фазі. Є просто непристойно, як большевики уникають поглядів Маркса та Енгельса й як замовчують їх: це найкращий доказ, що вони нездатні до справді наукового думання у справах політики. Маркс і Енгельс збройну революцію вважають в найкращім разі допомоговим засобом, що має доповнити та довершити розклад капіталізму, в якому головні елементи нового ладу вже створено шляхом господарської революції, властивої капіталізові: цю внутрішню революцію, викликану господарським розвитком, Маркс-Енгельс вважають головною та рішальною справою. Крім того, Маркс і Енгельс ждуть рішучого перетворення суспільного ладу від *освіти* робітництва. Ленін вважає збройну революцію головною річчю та конструктивним засобом, що і в напівкапіталістичній, а власне в некапіталістичній та неосвіченій Росії врешті приведе до комуністичного режиму. Маркс-Енгельс стояли на науковім та еволюційнім становищі. Московські большевики не думають еволюційно, а ненауково та абсолютистично».

До цих слів Масарика О. Бочковський додав:

«Большевикам ідеологічно й тактично ближче до Бакуніна й Нечаєва ніж до Маркса та Енгельса. З Європи вони взяли більше з анархо-синдикалізму, ніж із справжнього марксизму. Через те між большевицькою та соціалістичною політикою лежить ціла прірва. Європейський соціалізм визнає *демократію та парламентаризм*; большевики фактично стоять на позиціях *антидемократичної диктатури та партійного абсолютизму*. Європейські соціалісти знають, що шлях до соціалізму веде через здійснення *господарської і суспільної демократії та через парламент*. Большевики гадають, що в царство соціалізму можна попасти, оминувши демократію, на возі диктатури, яка утримується терором та скасуванням елементарних прав і потреб людини... На їх думку, вистачить доброго партійного дрючка, плюс ЧЕКА, щоб неграмотна країна на протязі двох або трьох «п'ятиліток» стала соціалістичним раєм». («Соціалдемократ», ч. XI, 1932, Подебради).

Масарик і Бочковський мали рацію, коли писали, що теорія і практика російського большевизму в основі відбігає від європейського соціалізму і від марксизму в його пізнішій, довершеній фазі. Ленін і його послідовники обернули «марксизм» догори дном, щоб досягнути й зміцнити свою партійну диктатуру над масою людности. В теорії Маркса-Енгельса говориться про *базу* (господарську основу) і *надбудову* (політичний устрій, правні норми, культура, суспільні ідеї і т. д., що виростають на економічній базі). Захопивши владу в недорозвиненій економічно країні, російські комуністи рішили, що треба для їх політичної «надбудови» (диктатури комуністичної партії) створити відповідну економічну «базу»: високо розвинену індустрію. В «Історії КПСС», що вийшла в Москві 1959 р., написано про прискорену індустріялізацію, почату в Советському Союзі в 1930 році:

«Потрібні були високі темпа розвитку великої промисловости, щоб ліквідувати невідповідність між найбільш передовою в світі політичною владою та її слабою матеріально-технічною базою». (ст. 381). Це «марксизм навиворіт» . . .

XVIII. ДИКТАТУРА І ДЕМОКРАТІЯ

1) Погляди Маркса й Енгельса на демократію і диктатуру

Формулу «диктатура пролетаріату» Маркс і Енгельс запозичили у французького революціонера Огюста Блянкі (1805-1881). Блянкі вірив, що невелика дисциплінована організація революціонерів може в кожній державі захопити владу, створити «диктатуру пролетаріату» й завести соціалістичний лад.

Маркс, бувши після німецької революції 1848 р. емігрантом в Парижі, близько зійшовся з організацією

«блянкістів». Теж в Міжнародному Товаристві Робітників (I Інтернаціонал 1864-1872) блянкісти брали активну участь і не раз помагали Марксові й Енгельсові в боротьбі проти анархіста Бакуніна. Блянкісти планували зберегти державу як знаряддя «диктатури пролетаріату» для організації соціалістичного устрою; бакуністи прямували зараз після успішного перевороту скасувати державу зовсім, розділивши її на самоуправні громади-комуни. Маркс і Енгельс стояли на тому, що робітнича кляса повинна організувати свою владу в державі, щоб провести суспільно-господарські реформи. Тільки в соціалістичному суспільстві держава може «завмерти», стати вільним союзом вільних виробничих спілок. В «Комуністичному Маніфесті» Маркса-Енгельса з 1847 р. про диктатуру нема згадки:

«Найближче завдання комуністів є таке саме, як і всіх інших пролетарських партій, — організація пролетаріату як кляси, повалення панування буржуазії, здобуття політичної влади пролетаріатом». Слова про «всі інші пролетарські партії» показують, що автори «Комуністичного Маніфесту» не вважали свого «Союзу Комуністів» за єдиного представника інтересів робітництва. Поряд з комуністами могли діяти інші робітничі партії. Слід звернути увагу на те, що Маркс і Енгельс не вірили в спасенність бунтів, повстань, до яких кликали робітників Блянкі й Бакунін, в надії створити владу активної меншости. Про участь широких мас в соціалістичному русі написано ще в «Комуністичному Маніфесті»: «Всі дотеперішні рухи були рухами меншости в інтересі меншости. Пролетарський рух — це самостійний рух величезної більшости в інтересі величезної більшости».

Слова «диктатура пролетаріату» вперше зустрічаємо в книжці Маркса з 1850 р., — «Клясова боротьба у Франції». Маркс прихильно оцінив партію блянкістів:

«Пролетаріат усе більше об'єднується навколо революційного соціалізму, що його буржуазія прозвала іменем Блянкі. Цей соціалізм є проголошенням перманентної (невпинної) революції, клясовою диктатурою про-

летаріяту, як необхідним переходовим щаблем до скасування клясових різниць взагалі». (Маркс-Енгельс, Твори, т. 7, ст. 31, 1956).

1850 р. в Парижі було створене «Всесвітнє Товариство революційних комуністів». До товариства належали Маркс з німецькою групою та французькі блянкісти. В програмі цього товариства написано: «Ціль товариства — повалення упривілейованих кляс, їх підпорядкування диктатурі пролетарів, при чому революція буде перманентна аж до здійснення комунізму, що стане остаточною організаційною формою людства». (К. Маркс — Ф. Енгельс, Твори, том, 7, ст. 553, Берлін, 1960 р.). Всесвітнє Товариство Революційних Комуністів незабаром розбилося через незгоду між марксистами й блянкістами. Блянкісти кликали робітників до повстань. Ці повстання кінчалися даремно пролиттю кров'ю і тяжкими карами на учасників. Маркс був проти «пучів».

Оселившись в Лондоні і ознайомившись з політичним життям Англії, Маркс почав висловлювати думки, протилежні ідеї «перманентної революції». Наприклад, в серпні 1852 р. він писав про загальне виборче право до парламенту, якого домагалися англійські робітничі організації:

«Таж загальне виборче право рівнозначне з політичним пануванням робітничої кляси в Англії, де пролетаріят творить величезну більшість людности. . . Тому здійснення загального виборчого права в Англії було б у далеко більшій мірі соціалістичною реформою ніж якабудь інша реформа, котрій на континенті дають цю почесну назву. Тут неминучим наслідком цього є політичне панування робітничої кляси». (Маркс-Енгельс, Твори, т. 8, ст. 362, 1957). Таким чином, від загального виборчого права в демократичній Англії Маркс сподівався *мирного* переходу до соціалізму. Зовсім інакше він оцінював ситуацію на європейському континенті, коли писав у березні 1852 р. до німецького соціаліста Йозефа Ведемаера:

«Клясова боротьба неминуче веде до диктатури пролетаріяту». В країнах, що перебували під реакційни-

ми режимами, робітнича кляса, — на думку Маркса, — мусіла б скинути силою абсолютизм і створити владу в формі «диктатури пролетаріату».

Про те, що розуміли Маркс та Енгельс під словом «диктатура пролетаріату», писали різні автори і нарізно толкували значення цього клича. Соціалісти — Віктор Адлер (Австрія), Карл Каутський, Август Бебель, Едуард Бернштайн, Вільгельм Лібкнехт (Німеччина), Жан Жорес (Франція), Еміль Вандервельде (Бельгія), Кейр Гарді (Англія) та інші діячі соціалістичного руху уважали політичний поступ робітництва та його культурний розвиток в демократичній державі за необхідну передумову для здобуття влади в державі.

В «Комуністичному Маніфесті» Маркса-Енгельса написано: «Першим кроком робітничої революції є перетворення пролетаріату в пануючу клясу, здобуття демократії». З цього видно, що автори «Комуністичного Маніфесту» не відділяли політичної переваги робітничої кляси в державі від демократичного устрою. Пролетаріат мав би, по думці Маркса й Енгельса, використати демократичний лад не тільки в своєму інтересі, як «величезної більшости» людности, але й для добробуту всіх громадян, касуючи клясові відміни і визиск людини людиною.

В комуністичній пропаганді поширена легенда, неначе Маркс та Енгельс були надхненниками повстання парижан проти французького уряду в березні 1871 року. (Комуна). Патріотичні парижани хотіли далі вести війну проти Німеччини, хоч уряд Франції, що перебував у Версалі, почав мирові переговори з переможцями. Головна Рада Міжнародного Товариства Робітників (Соціалістичний Інтернаціонал), під проводом Маркса й Енгельса, не сподівалася нічого доброго від повстання робітників у Парижі та в інших містах Франції. Маркс засудив повстання в Ліоні в вересні 1870 р., де заходами Бакуніна проголошено «революційну комуно» і видано декрет про скасування «адміністративної й урядової машини держави». Маркс тоді назвав Бакуніна та інших анархістів «ослами» і висловив своє обу-

рення, що група Бакуніна, формально приналежна до Соціалістичного Інтернаціоналу, могла збаламутити французьких робітників (В. Nicolaevsky — О. Maenchen — Helfen: Karl Marx, eine Biographie, Ганновер, 1963 р., ст. 336) Пізніше Енгельс писав до німецького соціаліста Зорге, що «Інтернаціонал пальцем не ворухнув, щоб створити Комуни» (там таки).

Обидва — Маркс і Енгельс — уважали Паризьке повстання 1871 р. за невчасне і не вірили в його успіх. Вони сподівалися, що комунари дійдуть до згоди з урядом і парламентом Франції, котрий був вибраний загальним голосуванням.

Після поразки паризького повстання в війні з урядовим військом Маркс і Енгельс взяли Комуни під свою оборону. В брошурі — «Громадянська війна у Франції», що була видана від імени Міжнародного Товариства Робітників, Маркс писав, що Паризька Комунна була «по суті урядом робітничої кляси, продуктом боротьби кляси виробників проти кляси визискувачів, політичною формою, нарешті відкритою, в котрій здійсниться господарське визволення праці». Маркс не називав Паризької Комуну диктатурою пролетаріату. Енгельс пізніше назвав був Комуни «диктатурою пролетаріату». Вплив марксистів у Паризькій Комуні був дуже малий. В Парижі 1871 р. верховодили блянкісти, федералісти з школи Прудона, анархісти — бакуніністи, а також польські націонал-революціонери (Ярослав Домбровський і ін.). В Паризькій Комуні ці групи діяли разом, не було там партійної диктатури. В Парижі виходила преса різних напрямків і була свобода слова. Демократичний устрій Паризької Комуну ще й досі мулять очі комуністичним пропагандистам. Так, М. Шендрик у книзі, що вийшла у Львові російською мовою в 1960 р., писав:

«Тверду, послідовно революційну владу в соціалістичній революції може створити пролетаріат тільки при наявності єдиної революційної пролетарської партії. За Паризької Комуну пролетаріат такої партії ще не мав». (Защита и развитие В. И. Лениным марксистской теории диктатуры пролетариата).

Деякі пізніші слова Маркса про диктатуру пролетаріату суперечать ранішим твердженням. Живучи довго на еміграції в Лондоні далеко від безпосередньої участі в політичному житті своєї країни — Німеччини, Маркс висловлював деколи думки, що були неначе відгуком його попередніх захоплень теоріями Блянкі. Від 1848 року, коли Маркс діяв у Німеччині, як редактор щоденної газети в Кельні, в Німеччині настали великі зміни. Із малих розпорошених груп виросла масова, добре організована соціалдемократична партія. Робітники — через свою партію і професійні спілки — вели успішно боротьбу за поліпшення свого господарського положення і за політичні права. Німеччина, об'єднана під проводом Прусії, зробила великий економічний поступ. Кваліфіковані робітники переставали бути «пролетарями», ставали громадянами, з забезпеченим рівнем життя. Ці зміни взято на увагу в програмі німецької соціалдемократії, що була ухвалена на з'їзді в Готі 1875 року.

Маркс у своїй критиці Готської програми Німецької Соціалдемократії зневажливо писав про загальне виборче право, безпосереднє законодавство та інші демократичні домагання німецьких соціалдемократів, назвавши це «відомим у цілому світі голосінням». Маркс твердив, що — «Між капіталістичним і комуністичним суспільством є доба революційного перетворення першого в друге. Йому відповідає теж політичний переходовий період, і держава цієї доби не може бути нічим іншим як тільки революційною диктатурою пролетаріату». Однак перед тим, 1872 р., будучи в Голляндії, Маркс промовляв на вічі в Гаазі, де говорив, що робітництво може дійти до соціалізму мирним шляхом, через демократію: «Ми не заперечуємо, що є такі країни як Америка, Англія і, коли б я ліпше знав ваші порядки, то може додав би до них і Голляндію, в котрих робітники можуть дійти до своєї цілі мирними засобами». (Маркс-Енгельс: Твори, т. 18, ст. 154). Таким чином Маркс повторив те, що написав був в 1852 р. «Загальне виборче право є рівнозначне з політичним пануванням

робітничої класи Англії, де пролетаріят творить величезну більшість людности». В промові в Гаазі Маркс зазначив, що інша тактика робітничих партій має бути в державах континентальної Європи: «В більшості країн континенту підмогою нашої революції мусить бути сила; саме доведеться тимчасово ужити сили, щоб остаточно здійснити панування праці». (Маркс-Енгельс, Твори, т. 18).

Енгельс повторив слова «диктатура пролетаріату» в замітках до проекту програми німецької соціалдемократичної партії з року 1891. Він писав, що німецьке робітництво під проводом соціалдемократії повинно боротися за демократичну республіку: «Не підлягає сумніву, що наша партія і робітничі класи можуть дійти до влади тільки в формі демократичної республіки. Вона є навіть специфічною формою диктатури пролетаріату». (там таки, т. 20, ст. 235).

Це визначення демократичної республіки, як «специфічної (особливої) форми диктатури пролетаріату» показує переконання Енгельса, що «диктатуру пролетаріату» (політичну владу робітничої класи) можна сполучити з вільним демократичним ладом, і що демократія — це шлях до соціалізму.

В кінці 19 віку робітничий рух в індустріальних країнах Західної Європи досягнув великих успіхів. Освіта, політична свідомість робітників, їх організована діяльність в партіях, професійних спілках, в кооперативних товариствах і т. д., помогли поліпшити положення пролетаріату і збільшили вплив робітничої класи в суспільному житті. Коли ще жив Маркс, то соціалістичні партії в більшості країн Західної Європи були невеликими сектами, що вели теоретичні спори про шлях до соціалізму. В Англії робітники мали добре організовані професійні спілки, але не цікавилися політикою, навіть не мали своєї політичної партії. При кінці 19 віку ситуація дуже змінилася: в Німеччині, Франції, Голляндії, Бельгії, Австрії, та в інших передових країнах соціалістичні партії стали на чолі організованих робітничих мас. Маркс замолоду міг мріяти про

створення режиму «диктатури пролетаріату» під проводом невеликих груп соціалістів, після повалення реакційних режимів у країнах, що не мали демократичної традиції. Відгуки цих настроїв, як показано, зустрічалися у Маркса й пізніше. Енгельс, що жив на 12 років довше Маркса, зовсім інакше оцінив ситуацію в індустріальних країнах Західної Європи. У передмові до брошури Маркса — «Клясова боротьба у Франції» — Енгельс писав 1895 р.:

«Минула доба революцій, що здійснюються шляхом несподіваного захоплення влади малою свідомою меншістю, яка стоїть на чолі несвідомих мас. Оскільки на черзі стоїть цілковите перетворення суспільного ладу, то маси повинні самі в цьому брати участь, повинні розуміти в чім суть справи, за що їм боротися. Цього нас навчила історія останніх 50 років. А щоб маси зрозуміли, що треба робити, необхідна довготривала, уперта праця». (Там таки, ст. 523).

М. Драгоманів уважно слідкував за розвитком соціалістичних ідей в світі і відзначив «ревізію» марксизму в писаннях Енгельса: він назвав це «енгельсизмом».

2) Ідея диктатури у Бакуніна

Ідея диктатури, як влади свідомої революційної меншости, що веде за собою несвідому масу, була популярна між революціонерами в Росії. Теж Бакунін, пропагандист анархії, пробував творити свою централизовану організацію з постійними диктаторськими правами для провідників.

В програмі «Інтернаціонального Союзу Соціалістичної Демократії» Бакунін писав, що для успіху революції необхідно створити «революційний штаб, що складається з осіб відданих, енергійних, розумних . . . , здібних бути посередниками між революційною ідеєю та народними інстинктами . . . Двох— чи трьох сотень революціонерів вистачить для організації найбільшої країни». (Цитовано в Маркс-Енгельс, Твори, т. 18).

Свою організацію для повалення царського режиму в Росії Бакунін хотів творити на основах диктаторських. У заклику до офіцерів російської армії 1870 р. Бакунін писав, що його організація, — «Єдиний Комітет» — основана на «залізній і безумовній дисципліні». Згідно з статутом «Альянсу» Бакуніна, всю владу в організації має Центральне Бюро в числі 3 до 7 осіб, що обов'язково належить теж і до Постійного Центрального Комітету. Бакунін, вимагав, щоб персонал Центрального Комітету Альянсу був без змін. Тому національні організації Альянсу мали посилати на загальну раду членів Постійного Центрального Комітету, «щоб Постійний Центральний Комітет завжди мав у своїх руках організацію Альянсу». (Там таки, ст. 443).

Бакунін хотів необмежено комадувати в ним створеному «Інтернаціональному Союзі Соціалістичної Демократії» (Альянсі).

3) *Е. Бернштайн і К. Каутський про диктатуру*

Едуард Бернштайн рішучо відкинув клич «диктатури пролетаріату». В 1899 р. він писав: «Фраза диктатура пролетаріату так пережила себе, що її тільки тим способом сполучають з дійсністю, що відбирають у слова — диктатура — всяке реальне значення і дають йому лагідний зміст». (E. Bernstein: Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie). Теж і Карл Каутський (1854-1937), що в своїх працях обороняв «правовірний марксизм» проти «ревізіоніста» Бернштайна, не вважав за потрібне уживати клича «диктатура пролетаріату». Він писав: «Я не хочу твердити, що клясове панування пролетаріату має бути в вигляді клясової диктатури». (К. Каутський: Бернштайн і соціалдемократична програма, Петербург, 1906 р.). В програмі німецької соціалдемократії, якої автором був Каутський (її затверджено в Ерфурті 1891 р.) немає слів «диктатура пролетаріату», а сказано про здобуття пролетаріатом влади.

В книзі «Диктатура пролетаріату», Відень, 1918 р.) Каутський писав:

«Буквально слово диктатура значить скасування демократії. Але само собою, це слово, взяте буквально, означає теж самовладу одної окремої особи, необмеженої ніякими законами. Самовлада, що відрізняється від деспотизму тільки тим, що вона уявляється не як державна установа, а як переходова надзвичайна міра. Отже вираз «диктатура пролетаріату» це не диктатура одної особи, а однієї класи, уже виключає, що Маркс мав при тому на думці диктатуру в буквальному розумінні слова. Він говорив тут не про *форму правління*, а про *стан*, котрий неминуче має створитися там, де пролетаріат здобув політичну владу. Що Маркс тут не мав на оці форму влади, доказує й те, що в Англії й Америці перехід може відбутися мирно, значить, — демократичним шляхом».

4) О. Бочковський про диктатуру

Ольгерд Бочковський писав 1932 року про демократію та диктатуру у большевиків і фашистів, що після першої світової війни та революційних подій в різних європейських країнах

«люди вірили в чудо „на другий день після революції“». Цього чуда не сталося. Прийшли післяреволюційні будні прозаїчної праці. Цього не любить політична романтика. А фашизм у своїх початках був суто романтичний. Так само завдяки політичній романтиці має чимало несподіваних прихильників московський большевизм. Ось чому обидва вони пішли шляхом *диктатури*, від якої сподіваються здійснення чуда, якого їм не дала й не могла дати демократія. Бо демократія це передовсім — *праця*. Праця систематична та витривала, яка не вірить у ніякі історичні чудеса. Демократія — це громадська *відповідальність*. Тому демократія наперед виключає політичну демагогію. Через це шлях її досягнень не завжди буває популярний та здебільшого є довгий, хоч єдино з політичного боку цілком певний.

Демократія і лише вона приведе до справжнього соціалізму. Так само — через демократію — йде шлях до національного визволення. Демократія це осередня точка, де сходиться творчий соціалізм з творчим націоналізмом. Ось через цю живий соціалізм однаково відкидає як більшевизм, так і фашизм, бо в них він добачає з одного боку яскраві прояви теперішньої світової кризи не лише господарської, але й ідейної, а з другого — велику загрозу для замирення світу після війни. Шлях для цього замирення веде через демократію... Свою самостійність та волю поневолені народи зможуть здобути та утримати тільки під стягом демократії. Це слід нагадати тепер, коли небезпека червоно-чорної большевицько-фашистівської реакції загрожує головним форпостам європейської демократії». (Соціал-Демократ, Подебради, ч. X. 1932 р.)

5) *Ідея диктатури у російських соціалістів*

Завдяки пропаганді російської «Групи Визволення Праці», створеної в 1883 р. в Швейцарії з участю Г. Плеханова, П. Аксельрода та інших, ідеї Маркса—Енгельса поширилися серед революціонерів у Росії. Російська Соціалдемократична Партія прийняла в свою програму формулу «диктатури пролетаріату». На 2 з'їзді російських соціалдемократів в Лондоні 1903 р. відбулася дискусія про «диктатуру пролетаріату». Цю формулу завзято обороняв Ленін. Ще перед з'їздом він писав, що «визнання необхідности диктатури пролетаріату дуже тісно і невідривно сполучене з твердженням Комуністичного Маніфесту, що пролетаріат — це єдина революційна кляса» (Ленинский Сборник, т. 2, ст. 80). Плеханов вагався на тому з'їзді, чи приймати до партійної програми клич «диктатури пролетаріату». В його проекті програми партії про диктатуру пролетаріату не було згадки. В листі до Вери Засулич Плеханов писав, що він замість слова «диктатура пролетаріату» ужив виразу — «влада пролетаріату»: «Це те саме, бо в політи-

ці той є диктатор, хто має владу» (там таки, ст. 95). Плеханов своїм толкуванням диктатури хотів злагіднити цей термін, бо він викликав протести між соціялістами і не-соціялістами: аджеж диктатура дає людям, що стоять при владі, надзвичайні права. Тому Плеханов навіть найбільший демократичний режим називав «диктатурою».

Плеханов назвав формулу «диктатура пролетаріату» «крикливою» і через те не хотів її вставляти в програму Російської Соціалдемократичної Партії. А все ж на 2 з'їзді партії він прийняв цю формулу і в дискусії обговорював слова «диктатура пролетаріату». Плеханов погодився з думками, що їх висловив один учасник з'їзду — Посадовський:

«Безперечно, ми не маємо згоди в цьому основному питанні: чи треба підпорядкувати нашу майбутню політику тим або іншим демократичним засадам, визнавши їх абсолютну цінність, чи демократичні принципи мають бути підпорядковані виключно вигодам нашої партії? Я рішучо висловлююсь за друге. Нема нічого між демократичними засадами, чого ми не мали б підпорядкувати вигодам нашої партії». (Второй очередной съезд Российской Социал-Демократической Рабочей Партии, ст. 169, Женева, 1903 р.). Плеханов, що промовляв після Посадовського, сказав: «Цілком згоден з словами тов. Посадовського.» Далі Плеханов додав:

«Коли б для успіху революції треба було тимчасово обмежити дію тої або іншої демократичної засади, то було б злочином спинятися перед цим». Мовляв, — «добро революції — найвищий закон». При цих словах Плеханов дав приклад скасування демократичних засад революційною партією в інтересі «добра революції»:

«Коли б у пориві революційного одушевлення нарід вибрав дуже добрий парламент . . . , то нам слід би було зробити його *довгим парламентом*; коли б же вибори показалися невдалими, то нам би треба було старатися розігнати його» (там таки, ст. 169).

6) Ленін і диктатура

Деякі учасники 2 з'їзду Російської Соціалдемократичної Партії ствердили вплив ідей Блянкі в рядах партії. Зосібна критиковано на цьому з'їзді книжку Леніна — «Що робити». Ленін писав, що робітнича класа не може створити соціалістичної ідеології без допомоги й керівництва революційної інтелігенції, а буде тільки обороняти свої професійні інтереси в межах капіталістичного ладу. Учасник з'їзду Акімов (Махновець) назвав помилковим погляд Леніна на «протисоціалістичність пролетарської ідеології» і відкинув його твердження, мовляв, теорія соціалізму виросла «зовсім незалежно від робітничого руху». Акімов казав, що в проєкті програми «партія і пролетаріят зовсім відокремлені і протиставлені, перша, як активно діюча колективна особа, а другий (пролетаріят), як пасивна маса, на яку впливає партія». (там таки, ст. 124).

Л. Троцький зазначив в дискусії на з'їзді, що «диктатура пролетаріяту не буде змовницьким захопленням влади, а політичним пануванням організованої робітничої класи, що творить більшість нації». Здавалось би, що Троцький, коли говорив про робітничу класу, як більшість нації, мав на думці індустріальні країни. Однак, коли порівняти слова Троцького, писані 1906 р., з тим, що він говорив на партійному з'їзді в 1903 р., то виходить, що він уже в 1903 році мріяв про «диктатуру пролетаріяту» в Росії, що мала величезну більшість селянської людности. В книжці «Наша революція» (Петербург, 1906 р.) Троцький писав:

«Участь пролетаріяту в уряді і об'єктивно найбільш правдоподібна і принципово допустима тільки як домінуюча, керівна участь... Провідництво («гегемонія») буде належати робітничій класі». Розходження між кличем «диктатури пролетаріяту й убогого селянства», котрий виставив в той час Ленін, і «гегемонією робітничої класи» Троцького було в тім, що Ленін плянував створити диктатуру своєї партії «професійних революціонерів», а Троцький до цієї думки в добі першої російської революції ще не дійшов.

Деякі члени з'їзду казали, що Ленін хоче створити «стан облоги» в партії, щоб заборонити вільну дискусію. Ленін відповів, мовляв, «стан облоги» необхідний, супроти «нестійких, хитких елементів», та що статут, затверджений з'їздом, гарантує централізм в партії. Під впливом Леніна більшість з'їзду прийняла формулу «диктатури пролетаріату». Цей статут партії дозволяв центральному комітетові партії користатися «надзвичайними законами» (слова Леніна) супроти членів партії. На небезпеку диктатури звернули увагу деякі члени Російської Соц. Дем. Партії. Так, наприклад, Мартинов писав, що Ленін, ведучи пропаганду за диктатуру, «пристрастно бажає спробувати щастя», тобто використати клич диктатури пролетаріату для своєї власної влади. («Искра», 2. 103, 1905 р.).

Відповідаючи на це, Ленін писав, що Мартинов дав у своїй статті «вульгарно - буржуазну точку погляду»: «Буржуа розуміє диктатуру, як скасування всіх вільностей і гарантій демократії, всіляку самоволлю і всяке зловживання влади в інтересі особи диктатора». (Ленін, Сочинения, т. 8, ст. 119, III видання). Дальші події в 1917 і пізніших роках показали, що Акімов і Мартинов *правильно* оцінили небезпеку клича диктатури. Не тільки теоретично, але й практично, большевики під проводом Леніна готувалися до диктатури своєї організації «професійних революціонерів». В «Історії КПСС», виданій 1959 р., надруковано лист членів Російської Соціалдемократичної Партії, з областей Уралу, до редакції партійної газети «Искра» в 1905 році. Автори листа домагалися від провідників партії, щоб вони підготовляли «диктаторів» для того моменту, коли в Росії буде проголошена «диктатура пролетаріату».

Щоб здобути прихильність селянства до своєї партії, Ленін пустив у своїй пропаганді клич — «диктатура пролетаріату й убогого селянства». То була демагогічна фраза без змісту, як і пізніші заяви большевиків про «союз робітників і селян», та «робітничо-селянську владу». Прямуючи до диктатури своєї партії, Ленін закрив свої наміри демократичними фразами, як,

наприклад: «Немає іншого шляху до соціалізму, як тільки через демократизм, через політичну свободу», (Сочинения, т. 9, ст. 411). Або така хвала демократичним вільностям:

«Свобода народу забезпечена тільки тоді, коли на-рід дійсно, без усяких перешкод, творить спілки, улаштує сходи, видає газети, сам ухвалює закони, сам вибирає і замінює всіх державних урядовців, котрим доручено проведення законів в життя і керування згідно з законами», (Счинения, т. 10, ст. 352).

На диктаторські змовницькі методи партії Леніна звернули увагу ще перед першою світовою війною діячі соціалістичних партій Західної Європи (Бебель, Каутський та інші).

В «Історії КПСС» з 1959 р. написано про перемогу Леніна над «опортуністами»: мовляв, Ленін сказав, «нове слово в марксизмі про ролі партії, про її характер, про виховання кадрів»... Це «нове слово» ставить на перше місце не владу трудящих мас, а диктатуру комуністичної партії. У Леніна, як у Блянкі, Ткачова, та інших, революційна «свідома меншість» має діяти іменем несвідомої маси.

Ленін хвалився, що в час революції 1905 року в Росії була «відкрита» організаційна форма «диктатури пролетаріату» — совети. Він писав, що совети «були органами влади народу, робітників і селян, над меншістю, над жменькою поліційних гнобителів, над купкою упривілейованих шляхтичів та бюрократів». Однак Ленін визнавав «советську владу» тільки при тій умові, коли совети будуть виконувати накази його партії. Наприклад, побачивши в липні 1917 р., що большевицька партія не мала впливу в советах, Ленін поставив вимогу в з'їздові своєї партії — відкинути клич «влада советам». Тільки в кінці 1917 року, коли Ленін упевнився, що його партія може мати більшість у советах в Росії, він вернувся знов до цієї «відкритої» політичної форми «диктатури пролетаріату». Але, щоб забезпечити владу для большевицької партії, Ленін наполягав на своїх однодумцях, щоб поспішили захопити владу в Пе-

тербурзі збройним повстанням, напередодні всеросійського з'їзду советів. Ленін хотів поставити з'їзд *перед доконаним фактом* — большевицьким урядом — і цим способом вплинути на постанови з'їзду. Як собі уявляв Ленін «диктатуру пролетаріату», про це він зовсім ясно писав у своїй книжці «Держава і Революція», ще перед «Жовтневою Революцією». Він назвав диктатуру пролетаріату «нероздільною владою, що спирається безпосередньо на збройну силу мас». В цій «диктатурі пролетаріату», — писав Ленін, — рішає «авангард пролетаріату (большевицька партія), здатний взяти владу і вести свій нарід до соціалізму, давати напрям новому ладові та його організувати, бути учителем, керівником, вождем усіх трудящих і визискуваних» (Сочинения, т. 25, ст. 370).

Ленін уважав, що так звана «диктатура пролетаріату» має бути владою його партії. В жовтні 1917 р. він писав, що за царського режиму Росією правили «130,000 поміщиків», і питався: «Чи не могли б керувати Росією 240,000 членів большевицької партії?» (Сочинения, т. 26). Ці слова свідчать, що Ленін розумів «диктатуру пролетаріату» як владу незначної меншости населення.

У Всеросійській Установчій Раді, що була вибрана в кінці листопада 1917 р., уже після большевицького перевороту, комуністична партія була в меншості. Величезну більшість мали партії демократичного соціалізму. Ленін звелів своїй «червоній гвардії» розігнати Установчу Раду. Тут Ленін міг пригадати пораду Плеханова на 2 з'їзді Рос. Соц. Дем. Партії 1903 р.: для добра революції слід, «розігнати» всенародно вибраний парламент, якщо вибори не дадуть більшости партії «соціальної революції».

Владу незначної меншости можна удержати тільки насильством і терором. Ленін писав про це в 1918 році: «Революційна диктатура пролетаріату, — це влада, завойована і піддержана насильством пролетаріату над буржуазією, влада, не обмежена ніякими законами (Сочинения, т. 28). Само собою, тут під словом «пролетаріат» треба розуміти «авангард пролетаріату», — ко-

муністичну партію. Ленін у своїй пропаганді називав диктатуру комуністичної партії «советським демократизмом», або — «демократією для бідних». Але, виявляючи ці слова, Ленін приходив до висновків, що не мають нічого спільного з демократією взагалі. Наприклад, на 9 з'їзді комуністичної партії в 1920 р. Ленін казав: «Советський демократизм єдиновладі і диктатурі зовсім не суперечить... Волю класи інколи виконує диктатор, котрий іноді сам більше зробить і є більше потрібний». (Сочинения, т. 30, ст. 444). Таким чином Ленінова теорія «диктатури пролетаріату» оправдувала його власну рішальну роль у політиці уряду Советської Росії і мостила шлях для деспотизму Сталіна.

Толкування диктатури пролетаріату, як необмеженої влади комуністичної партії, збентежило було навіть найближчих співробітників Леніна після Жовтневого перевороту 1917 р.. Так, у листопаді 1917 р. 10 членів советського уряду вийшли з нього і вимагали створення нового уряду, з участю представників усіх соціалістичних партій.

«Ми вважаємо, — писали вони, — що поза цим є тільки один шлях — збереження чисто большевицького уряду засобами політичного терору... Ми бачимо, що це веде до відсунення масових пролетарських організацій від керування політичним життям, до створення безвідповідального режиму і до руїни революції й країни». (Л. Троцький, «1917», т. II).

Проти партійної большевицької диктатури протестував у листопаді 1917 р. комуніст Лозовський. Його лист був видрукований у щоденнику «Рабочая Газета». Він писав: «Я не можу задля партійної дисципліни закривати глухе невдоволення робітничих мас, що боролися за советську владу, котра, через недосяжну для їх розуміння комбінацію, стала владою чисто большевицькою» (Петроград, 18. 11. 1917 р.).

Ленін, щоб залякати членів центрального комітету своєї партії — противників однопартійної диктатури, — грозив, що покине партію і звернеться до вояцтва, котре піддержало большевицький переворот в жовтні

1917 р. Ленін казав про своїх опонентів в проводі большевицької партії: «Якщо буде розлам — нехай; якщо буде їх більшість, — то беріть владу в центральному комітеті і дійте, а ми підемо до матросів». (Протокол засідання Петроградського Комітету большевицької партії з 1 (14) листопада 1917 р., опублікований у книжці Л. Троцького: «Сталинская школа фальсификаций», Берлін, 1932 р.).

Виступаючи іменем пролетаріату, Ленін уважав однак, що масові робітничі організації (професійні спілки) нездатні створити «диктатуру пролетаріату». Це завдання може виконати тільки «авангард пролетаріату» — комуністична партія: «Партія, так мовити, вбирає в себе авангард пролетаріату, і цей авангард здійснює диктатуру пролетаріату». (Сочинения, т. 32, ст. 2). Цю ідею Ленін прищепив комуністичним партіям усього світу. На 10 з'їзді комуністичної партії в 1921 р. Ленін сказав: «*Ми після двох з половиною років советської влади виступили перед цілим світом і сказали в Комуністичному Інтернаціоналі, що диктатура пролетаріату неможлива інакше, як через комуністичну партію*» (т. 32, ст. 176).

Таким чином, Ленін уживав кличів — диктатура пролетаріату, «влада робітничих рад», і т. д. — тільки на те, щоб прикрити свої наміри — створити деспотичну владу большевицької партії, в котрій рішальне слово мав він, — диктатор, як «більш необхідний».

Ідея «диктатури пролетаріату» Огюста Блянкі була позичена від нього Марксом та сформулована в різних неясних і суперечних виразах. Вона знайшла свій дальший розвиток у Леніна. Вождь большевизму перетворив клич диктатури пролетаріату в систему необмеженої влади комуністичної партії над усім суспільством. Це режим партійної тиранії, що обернув членів суспільства в невірників поліційної держави.

Сталін не змінив нічого в теорії диктатури пролетаріату Леніна: «Без партії, як основної керівної сили, тревала й тверда диктатура пролетаріату не можлива» (Сталін: «Вопроси ленинизма, 1924 р.). Маючи на увазі

політичну пропаганду в цілому світі, комуністична партія видала конституцію ССРСР в 1937 р. Ця конституція завела загальні вибори, але кандидатами до законодавчих установ могли бути тільки комуністи або особи, визначені комуністичною партією. Сталін писав після затвердження конституції: «Конституція ССРСР це єдина в світі цілком демократична конституція» . . .

7) «Народна демократія»

Після другої світової війни армії Советського Союзу захопили великі простори на заході Європи. Російський уряд на словах гарантував західним великодержавам, що не буде втручатися до внутрішніх справ народів на окупованих територіях. В деяких країнах, що опинилися під окупацією советських армій або попали під політичний вплив Москви, дозволено діяти, поряд з комуністичною партією, теж іншим партіям. В «Філософському Словнику» (Москва, 1963 р.) про народні демократії написано, що в цих країнах «окрім комуністичних партій є інші демократичні партії, що стоять на позиціях соціалізму та визнають провідну роль робітничої класи» (— значить— комуністичної партії). Далі в цьому словнику сказано: «Народна демократія, що виступила на початку як демократична диктатура народу почала виконувати функції диктатури пролетаріату». Так звані демократичні партії, діючі в «народних демократіях», мусять безумовно виконувати накази комуністів. Це стверджено теж у постановках комуністичної партії Китаю: «Демократична диктатура народу після перемоги буржуазно-демократичної революції в цілій країні по суті являє собою диктатуру пролетаріату». (Матеріали 8 Всекитайського Съезда Коммунистической Партии Китая, Москва, 1956 р.).

8) Диктатура пролетаріату і «всенародна держава»

На 22 з'їзді КПСС в 1961 р. проголошено, що в ССРСР уже створено соціалізм. Після цього має бути збудоване «комуністичне суспільство», в котрому продукція споживчих товарів мусить бути на такому високому рівні, що кожний одержить «по потребі».

Згідно з теорією Маркса-Енгельса, в соціалістичному суспільстві держава мусить зникнути: замість керування людьми настане керування речами. В програмі КПСС з 1961 року написано:

«Запевнивши повну й остаточну перемогу соціалізму — цієї першої фази комунізму — та перехід суспільства до розширеного будівництва комунізму, диктатура пролетаріату виконала свою історичну місію і, з погляду завдань внутрішнього розвою, перестала бути необхідною в ССРСР. Держава, що виникла як держава диктатури пролетаріату, перетворилась на новім, сучаснім етапі у всенародну державу, в орган, що представляє інтереси й волю всього народу». В програмі сказано, що в ССРСР немає клас, котрі визискують працю інших, а тому немає потреб боротися з спротивом цих клас.

Здавалось би, в цих обставинах непотрібна й комуністична партія, як «авангард пролетаріату», бо в ССРСР всі громадяни належать до «трудящих». Одначе програма КПСС твердить, що комуністична партія повинна й надалі діяти у «всенародній державі»: «Оскільки робітнича класа, — найбільш організована сила советського суспільства, то вона виконує свою керівну ролю і в період широкого комуністичного будівництва. Здійснення своєї ролі керівника суспільства робітнича класа (— читай — комуністична партія) довершить з збудованому комунізмі, коли зникнуть класи».

В VII розділі нової програми КПСС виразно сказано, що в процесі будування комунізму в ССРСР комуністична партія не тільки не відмовиться від своєї монопольної влади, але ще зміцнить своє панування: «Період широкого будівництва комунізму характеризується».

ся дальшим збільшенням ролі й ваги комуністичної партії, як керівної і директивної сили советського суспільства». Таким чином, диктатура комуністичної партії в СРСР лишається на необмежений час, незалежно від того, чи звалась вона «партією пролетаріату», чи, як тепер, зветься «партією всього народу».

ХІХ. СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ У 20 СТОЛІТТІ

В 19 віці в більшості європейських держав були уряди реакційні, що представляли інтереси великих землевласників і капіталістів. У тодішніх обставинах поліпшення трудящим масам у країнах сомодержавних могла принести революція. Революційні рухи в Західній Європі, що настали слідом за революцією у Франції в 1848 р. в німецьких державах, в Австрії й Італії, зазнали поразки. Революцію на Угорщині задушило військо російського царя Миколи I 1849 р. Однак революційні рухи лишили по собі слід: в різних країнах Західної Європи громадяни здобули політичні права — вибрати послів до законодавчих установ-парламентів. У деяких країнах потроху здобули політичні права теж робітники. Франція після поразки в війні з Німеччиною 1870/71 рр. стала республікою. У Німеччині введено загальне виборче право до парламенту. В Австрії абсолютизм був обмежений конституцією 1867 року. В Англії віддавна керував державою виборний парламент, але виборчі права мали тільки заможні класи суспільства. В 1867 р. в Англії законом дано виборче право всім громадянам, що мали власне приміщення: таким чином робітники, що мали власні приміщення, набули права вибрати послів до парламенту.

Політичний поступ робітників в індустріяльних країнах Західної Європи та в Північній Америці мав причину в загальному підвищенні культури в цих державах. Підприємцям-фабрикантам потрібні були письмен-

ні й технічно підготовані робітники. В тих країнах, де була вільна преса і свобода творити політичні, професійні, кооперативні, освітні й інші товариства, не було можливости держати робітників осторонь від політики. Робітничі організації, мавши представників у парламентах, впливали теж на законодавство своїх країн. Цим шляхом у деяких державах законами обмежено час праці в промислових підприємствах, заведено забезпечення робітників на випадок каліцтва та пенсії на старість. Професійні спілки добилися для робітників вищої оплати праці особливо через колективні договори з підприємцями. Спілки давали своїм членам допомогу в час безробіття. Професійні організації добивалися ліпших умов праці також страйками: вони кидали роботу, якщо підприємець не хотів задовольнити вимог робітників. Кооперативні споживчі організації постачали свом членам товари доброї якости за невисокі ціни. Поліпшення життя робітників у передових індустріяльних країнах показало, що думка Маркса про неминуче зубожіння і виродження робітників при капіталізмі була помилкова. В промислових країнах, де були забезпечені основні права для всіх громадян, робітники перестали почувати себе невольниками капіталу: вони знайшли шлях і способи для успішної оборони своїх інтересів і для забезпечення поступу робітничої кляси.

Соціалістичні партії різних країн на своїх з'їздах і на конгресах Соціалістичного Інтернаціоналу приймали резолюції проти небезпеки війни, проти мілітаризму, імперіялізму та колоніялізму. Однак соціалістичні партії не мали влади в своїх країнах і не могли поставити реальних перешкод світовій війні 1914 року. В час війни уряди різних країн мусіли запроваджувати реформи на користь народних мас, щоб забезпечити трудову дисципліну на підприємствах та боекдатність вояцтва. На фронті смертельна небезпека рівняла всіх, незалежно від клясової приналежности. Уряди заводи-ли рівність для громадян у приділі харчів (карткова система) і плянували виробництво продуктів, потріб-

них для війни. Державна влада в воюючих країнах ставила капіталістичні підприємства під свій контроль, обмежувала їх незалежність, давала промисловцям замовлення на товари для потреб армії й населення. Де-хто називав це «воєнним соціалізмом».

Не маючи сили запобігти війні, соціалістичні партії воюючих країн опинилися в трагічній ситуації. У першій світовій війні виявилось, що слова «Комуністичного Маніфесту» з 1847 року — «пролетаріят не має батьківщини» — стали зовсім нереальні. Аджеж робітники кожної нації, в разі воєнної поразки і поневолення своєї країни чужою силою, втрачають основу для своєї організації й поступу — вільну батьківщину.

В час війни в соціалістичних партіях воюючих країн створилися два напрями: оборонців і противників війни. В мононаціональних державах — Росії та Австро-Угорщині — соціалісти поневолених народів (поляки, українці, грузини, фіни, чехи й інші) бажали поразки цих імперій у війні. Вони надіялись визволитися від чужого панування через катастрофу гнобительських держав. Серед російських соціалістичних партій переважали під час першої світової війни групи оборонців. Організація російських соціалдемократів-большевиків під проводом Леніна висловилася за поразку Росії в війні з Центральними Державами, сподіваючись, що поразка приведе Росію до революції, котра знищить царський режим. Ленін вимагав від соціалістів усіх воюючих країн, щоб вони сприяли поразці своїх держав у війні і обернули війну між народами в війну громадянську — між пролетаріатом і капіталістами. Ця пропаганда «пораженців» не знайшла широкого відгуку в народних масах воюючих країн. Соціалістичні партії демократичних країн (Франція, Бельгія, Англія) дали представників в уряди своїх держав. У Німеччині більшість соціалістів стояла за оборону держави. Після упадку царського режиму в березні 1917 р. соціалістичні партії Росії — оборонці — мали своїх представників в коаліційному Тимчасовому Уряді. Після першої світової війни соціалістичні партії брали активну участь в уря-

дах Німеччини й Австрії та новостворених держав Середньої і Східної Європи: в Естонії, Латвії, Литві, в Польщі, Чехословаччині, Грузії, Вірменії, в Україні та інших.

В Україні в 1917 р. була створена Українська Народна Республіка під проводом соціалістичних партій. Після повалення накинутаго Україні чужою силою режиму Скоропадського, від листопада 1918 р. українські соціалістичні партії були провідною силою в будівництві й обороні Української Народної Республіки проти чужих агресій. Соціалісти в Західній Області Української Народної Республіки (Галичина) належали до Національної Ради й уряду Західної УНР, що була створена 1 листопада 1918 р.

За першої світової війни соціалістичні партії країн Західної Європи, хоч мали втрати на полях боїв, зберегли свої організації. Після війни в різних країнах вплив соціалістів збільшився. Британська Трудова Партія мала великий успіх у виборах і стала головною опозиційною партією в парламентах. Хоч соціалісти не мали більшості в парламентах, однак вони створили перший соціалістичний уряд Англії на чолі з Р. Мекдональдом в 1924 р., за згодою Ліберальної Партії.

XX. БОЛЬШЕВИЦЬКИЙ КОМУНІЗМ І ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ

Великою перешкодою для поступу соціалізму в демократичних країнах після першої світової війни була політика комуністичного уряду Росії. Партія Леніна удалося захопити владу в Росії в обставинах першої світової війни. Большевики використали велику втому й сильне бажання мира в народних масах і особливо в армії. Тимчасовий російський уряд з участю демократичних соціалістів не рішився закінчити війну з Ні-

меччиною та Австро-Угорщиною сепаратним миром. Це дало матеріал для большевицької пропаганди, мовляв, Тимчасовий уряд «продався» капіталістам західних демократичних держав — Англії, Франції та Америки. Пропаганда большевицької партії мала вплив на полки, що перебували в тодішній столиці Росії — Петербурзі. Солдати скинули Тимчасовий уряд і дали можливість Ленінові захопити владу. Ленін називав цей бунт утомленого війною вояцтва «соціалістичною революцією», хоч він сам розумів, що відсталала селянська Росія не мала основ для створення соціалістичного ладу, а саме — високо розвиненої промисловости та організованого й освіченого робітництва.

Ленін вірив, що за прикладом большевицької партії підуть соціалістичні організації в індустріяльних країнах Західної Європи, створять у себе диктаторські режими і допоможуть відсталій Росії будувати народне господарство на соціалістичних основах. Готуючись до захоплення влади в свої руки, Ленін надіявся на пролетарську революцію проти капіталізму в промислових країнах і на повстання народів у колоніях європейських держав в Азії й Африці. Ленін припускав, що большевицька революція може закінчитися поразкою. Однак він уважав, що треба робити цей революційний експеримент («опит революції») — і цей експеримент, хочби неуспішний, був би, на думку Леніна, корисний для майбутніх пролетарських революцій в розвинених індустріяльних країнах.

Соціалістичні партії різних країн поставилися були до большевицького уряду в Росії на перших порах прихильно: комуністична пропаганда уміла деякий час закрити перед вільним світом реакційний характер большевицького режиму: заборону вільної преси та вільних організацій, партійне судівництво, примусову ліквідацію політичних партій, підпорядкування професійних спілок комуністичному урядові і т. д. Все ж знайшлися в Західній Європі соціалістичні діячі, що відразу побачили небезпеку для свободи й розвитку всього людства від поширення большевицьких ідей. Наприклад, німецький теоретик соціалізму Карл Каут-

ський у своїй книжці — «Диктатура пролетаріату» (1918 р.) вияснив, що робітнича кляса глибоко заінтересована в забезпеченні політичної свободи. У другій книжці, що вийшла в 1925 році, Каутський показав на фактах, що большевицька партія, скасувавши демократичний лад, завела державне рабство («Від демократії до державного рабства»).

Відомий філософ лорд Берtrand Рассел (Russell), член Британської Трудової Партії, побувавши в Росії в 1920 році, писав про комуністичний режим:

«Я мушу відкинути большевизм з двох причин. Насамперед тому що ціна, яку мусіло б заплатити людство за те, щоб здійснити комунізм большевицькими методами, надміру страшна; далі тому, що навіть заплативши цю ціну, я не вірю, що наслідки були б такі, яких большевики бажають згідно з своїми заявами». Президент Чехословаччини Т. Г. Масарик у промові до робітників 1920 р. казав:

«В Росії немає соціалізму. Ваш і європейський соціалізм, згідно з Марксом, є науковий. Цим відрізняється ваш соціалізм від соціалізму в Росії. Як може бути науковий соціалізм у Росії, коли там люди не вміють читати й писати? Справжня демократія буде тільки там, де кожна особа буде розмишляти і буде вихована для соціалізму, як ви кажете, наукового. Маркс і Енгельс говорили про пролетаріат, але думали про пролетаріат культурний, що міг би продовжувати філософську працю Фіхте і Гегеля». («Політичні думки», Прага, 1923, ст. 186).

Спроби Російської Комуністичної Партії підпорядкувати Москві соціалістичні партії в вільних країнах ослабили соціалістичний рух у цілому світі. В різних країнах за вказівками з Москви були засновані комуністичні партії. Ці партії виконували накази російського уряду, що йшли через агентів Комуністичного Інтернаціоналу, заснованого в Москві в 1919 році. Міжнародна конференція соціалістичних партій у Берні

(Швейцарія) в 1919 р. відкинула у своїй резолюції диктатуру:

«Перебудова суспільства, що все більше вростає в соціалізм, не може бути здійснена і більш-менш на постійно забезпечена, якщо ця перебудова не основана на перемозі демократії і не має коріння в засадах свободи».

1923 року був скликаний у Гамбурзі міжнародний конгрес соціалістичних партій, для створення нового Соціалістичного Інтернаціоналу, на місце 2 Інтернаціоналу, що розпався в подіях першої світової війни. В цьому конгресі брали участь делегати Української Соціалдемократичної Партії: Ольгерд Бочковський, Осип Безпалко, Борис Матюшенко, Володимир Старосольський, Ісаак Мазепа і Панас Феденко.

Українська Соціалдемократична Партія мала в Виконавчому Комітеті Соціалістичного Інтернаціоналу свого представника з рішальним голосом: перше Осипа Безпалка, пізніше Панаса Феденка. 1931 року до Соціалістичного Інтернаціоналу вступила теж Українська Соціалістична Радикальна Партія, що діяла в Галичині й на Волині під польською окупацією. Партії демократичного соціалізму брали участь в урядах своїх країн і відбивали розкольницьку роботу комуністичних партій, керованих з Москви.

В 1929 році почалася в Америці господарська криза і поширилася на увесь світ. Ця криза завдала тяжких ударів соціалістичному рухові в різних країнах. Господарська криза викликала велике безробіття в промислових країнах. Це дало ґрунт для пропаганди двох диктаторських груп, комуністів і фашистів. Фашисти й комуністи твердили, мовляв, демократичними методами неможливо побороти господарську кризу й безробіття, і що тільки диктатура може забезпечити працю і прожиток для трудящих мас. Партія німецьких фашистів під проводом Гітлера назвала себе в 1919 році — «Націонал-Соціалістичною Німецькою Робітничою Партією» і демагогічно вживала в своїй пропаганді кличів проти капіталізму. Гітлер хотів пропагандою

«національного соціалізму» знайти прихильників для своєї партії серед німецьких безробітних: на початку 1932 р. в Німеччині було 6 мільйонів людей без праці. Про розмір господарської кризи в індустріальних країнах свідчать такі числа: в 1933 р. в ЗДАмерики та в Німеччині 30 відсотків усіх робітників не мали праці, в Англії — 22 відсотки. Подібне діялося і в інших промислових державах.

В двох країнах — Швеції і Новій Зеландії — соціалістичні уряди мали успіх у боротьбі з господарською кризою і безробіттям. Шведський соціалістичний уряд на чолі з П. А. Ганссоном організував громадські роботи державним коштом, протягом 1932-1936 років. Уряд дав кошти на будівництво лікарень, шкіл, залізниць і шляхів, та на технічне поліпшення сільського господарства.

Робітники на громадських роботах мали таку саму оплату своєї праці як і в інших підприємствах. Це збільшувало купну силу населення країни і розширило ринок для продажу продуктів сільського господарства. Таким чином, соціалістичний уряд Швеції через планове фінансування громадських робіт зліквідував безробіття, і сільське господарство теж вийшло з кризи. В Швеції було на початку 1933 року майже 200 000 безробітних, а в 1937 р. лишилося менше 10 000. Громадські роботи коштом держави та органів місцевого самоврядування оживили будівельну промисловість, і це дало почин для розвитку інших підприємств в Швеції. Шведський приклад показав, що демократична влада плановою політикою може впливати на розвиток народного господарства в інтересі всього суспільства.

В Новій Зеландії Трудова Партія перемогла на виборах 1935 року. Подібно до Швеції, уряд Нової Зеландії організував громадські роботи, будівництво гідроелектричних підприємств, шляхів, дав позики на заснування нових підприємств. Соціалістичний уряд забезпечив субсидіями тверді ціни на продукти молочарства, щоб охоронити фермерів від господарської руїни.

Щоб більше число робітників могло одержати працю в підприємствах, соціалістичний уряд Нової Зеландії завів 40 годинний тиждень праці замість 44 годинного. Ці реформи незабаром зменшили число безробітних: у Новій Зеландії в 1935 р. начислялося більше 60 000 безробітних, а в 1938 р. лишилося коло 8 000. Соціалістичний уряд Нової Зеландії провів через парламент закони про безплатну лікарську допомогу всім мешканцям країни, про допомогу безробітним і недужим, про пенсії людям старшого віку. Під проводом соціалістичного уряду Нової Зеландії заведено контроль над цінами на приміщення і почато будівництво домів для незаможних громадян.

В той час, коли Нова Зеландія й Швеція позбулися безробіття і під керівництвом соціалістичних урядів забезпечували загальний добробут, дві диктаторські партії — комуністична в Советському Союзі та фашистівська в Німеччині хвалилися своїми «успіхами». Сталін почав прискорену індустріалізацію відсталі країни 1929 р. Терором і голодом комуністичний уряд примусив робітників працювати на державних підприємствах. Примусова колективізація сільського господарства обернула хліборобів у невільників держави, грабування селян владою довело мільйони сільської людности до голоду й смерти, особливо в Україні.

Німецький диктатор Гітлер взявся до ліквідації господарської кризи й безробіття шляхом розширення індустрії для воєнних цілей: він плянував через переможну війну на Сході Європи створити для Німеччини колоніальну область, а народи цих країн обернути в рабів німецької «вищої раси» або й зовсім їх винищити. В погорді до свободи й життя людини обидва диктаторські режими — російський і німецький — виявили свою жорстокість у найвищій мірі. Тільки що комуністи мотивують свої нелюдські діла інтересами «кляси», а німецькі фашисти інтересами «раси».

XXI. ПРОГРАМА ДЕМОКРАТИЧНОГО СОЦІАЛІЗМУ

(Капіталізм, комунізм і демократичний соціалізм після
2 світової війни)

У Франкфурті відбувся 1951 р. конгрес соціалістичних партій різних країн світу. На цьому конгресі відновлено Соціалістичний Інтернаціонал. Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу видав свою декларацію. — *«Цілі й завдання демократичного соціалізму»*. В цій декларації сказано:

«1. Почавши від девятнадцятого століття, капіталізм розвинув величезні продуктивні сили. Зробив це він, виключивши велику більшість від впливу на продукцію. Він поставив право власності над право людини. Він створив нову клясу найманих робітників без майна і соціальних прав. Він загострив боротьбу між клясами.

Хоч світ має засоби для того, щоб забезпечити пристойне життя для кожного, капіталізм не був здібний задовольнити елементарні потреби населення світу. Він виявив себе нездібним діяти без згубних криз і масового безробіття. Він створив соціальну непевність і гострі контрасти між багатими й бідними. Він брався до імперіялістичної експансії і колоніяльного визиску, витворюючи так ще гостріші конфлікти між державами й народами. В деяких країнах сильні капіталістичні групи помагали підняти голову давньому варварству у формі фашизму й нацизму.

2. Соціалізм родився в Європі, як рух протесту проти недуг, властивих капіталістичному суспільству. Тому що наймані робітники терпіли найбільше від капіталізму, соціалізм на початку розвивався як рух найманих робітників. Пізніше все більше громадян, інтелігенції і канцелярських робітників, хліборобів і рибалок, ремісників і крамарів, мистців і науковців починають розуміти, що соціалізм має ключі до їхньої будучности. Соціалізм звертається до всіх людей, які вірять, що визиск людини людиною має бути скасований.

3. Соціалізм прямує до визволення народів з-під залежності від меншости, що володіє засобами продукції або їх контролює. Він прямує до передачі економічної сили в руки народу, як цілоти, і до створення суспільства, в якому вільні люди працюватимуть разом, як рівні.

4. Соціалізм став великою силою в світовій політиці. Він перейшов від пропаганди до здійснення практичних завдань. В деяких країнах вже покладено підвалини соціалістичного суспільства. Там зло капіталізму зникає, і суспільство розвинуло нові сили. Принципи соціалізму доказують свою вартість в дії.

5. В багатьох країнах безконтрольний капіталізм уступає місце господарству, в яким державна інтервенція і колективна власність обмежують розмір приватного капіталізму. Все більше людей починає визнавати потребу плянування. Соціальне забезпечення, вільні професійні союзи та індустріальна демократія здобувають собі місце. Цей розвиток є у великій мірі наслідком довголітньої боротьби соціалістів і професійників. Де тільки соціалізм сильний, там зроблено поважні кроки для створення нового суспільного ладу.

6. В недавніх роках народи в недорозвинених країнах світу знайшли в соціалізмі вартісну поміч в боротьбі за національну свободу і вищий рівень життя. Там розвиваються різні форми демократичного соціалізму під впливом різних обставин. Найбільшими ворогами соціалізму в цих областях є паразитарний визиск місцевими фінансовими олігархіями і колоніальний визиск чужими капіталістами. Соціалісти борються за політичну і господарську демократію, вони стараються піднести життєвий рівень мас земельною реформою і індустріалізацією, поширенням суспільної власности і розвитком виробничих і споживчих кооперативів.

7. В той час як соціалізм робить поступ у цілому світі, виникли нові сили, що загрожують розвиткові свободи і соціальної справедливости. Від часу большевицької революції в Росії комунізм розколов інтерна-

ціональний робітничий рух і відсунув здійснення соціалізму в багатьох країнах на десятки літ назад.

8. Комунізм безпідставно заявляє своє право на соціалістичну традицію. В дійсності він викривив цю традицію до непізнання. Він витворив строгу теологію, якої неможна погодити з критичним духом марксизму.

9. Коли соціалісти стараються досягнути свободи і справедливості через скасування визиску, який ділить людей в капіталізмі, комуністи стараються загострити класові різниці тільки для того, щоб встановити диктатуру одної партії.

10. Інтернаціональний комунізм — це знаряддя нового імперіялізму. Де тільки він захопив владу, він знищив свободу або можливість її здобути. Він спирається на мілітаристичну бюрократію і терористичну поліцію. Витворюючи гострі противенства багатства і привілеїв, він створив нове класове суспільство. Примусова праця є важною частиною його економічної організації.

11. Соціалізм — міжнародний рух, який не вимагає строгої однастайности підходу. Чи соціалісти основу-ють свою віру на марксівській чи іншій методі аналізу суспільства, чи вони надхнені релігійними або гуманними ідеалами, всі вони прямують до одної цілі, — системи соціальної справедливості, кращого життя, свободи і світового миру.

12. Поступ науки і технічного знання дав людям більше сили для поліпшення своєї долі або для само-знищення. Тому продукція не може бути залишена грі економічного лібералізму, а мусить бути плянована систематично для людських потреб. Таке плянування мусить шанувати права окремої особи. Соціалізм об-стоює свободу плянування, як в справах національних так і міжнародних.

13. Здійснення соціалізму не є неминуче. Воно вима-гає активності всіх його прихильників. Протилежно до тоталістичного шляху, він не накидає народові пасив-

ної ролі. Навпаки, він може мати успіх тільки при солідній і активній участі народу. Це демократія в її найвищій формі.

А. Політична демократія

1. Соціалісти прямують до створення нового вільного суспільства демократичними засобами.

2. Немає соціалізму без свободи. Соціалізм може бути здійснений тільки через демократію, демократія може бути довершена тільки через соціалізм.

3. Демократія — це правління народу через нарід для народу. Вона забезпечує — а) кожному охорону його життя проти всякого самовільного втручання держави; б) політичні права свободи, як свободу слова, свободу преси, свободу науки і навчання, свободу товариств і зібрань, право на страйк, свободу віри; в) народне представництво на основі вільних, загальних, рівних виборів; г) правління більшості при забезпеченні прав меншості; д) рівність громадян перед законом незалежно від народження, полу, віри, мови або раси; е) одномовним групам право на культурну автономію; є) незалежне судівництво; ніхто не сміє ухилитися від відповідальності перед законним суддею; судді мають підлягати тільки законам.

4. Соціалісти завсігди боролися за охорону прав людини. Деклярація про права людини, прийнята Об'єднаними Націями, мусить бути проведена в життя у всіх країнах.

5) Демократія вимагає права на існування більше як одної партії і права на опозицію. Однак демократія має повинність охороняти себе перед тими, котрі її зловживають, щоб її зруйнувати. Оборона політичної демократії є в інтересі життя народу, а її забезпечення — це передумова для здійснення господарської і суспільної демократії.

6. Політика, що спирається на капіталістичні інтереси, не може розвинути й об'єднати сил народу, що потрібні для оборони демократії проти тоталістичних нападів. Демократію можна оборонити тільки з допомогою робітників, що їх доля нерозлучно зв'язана з сталістю демократії.

7. Соціалісти заявляють свою солідарність з народами, що перебувають під фашистівською і комуністичною диктатурою і ведуть боротьбу за свою свободу.

8. Кожна диктатура, де б вона не була, несе небезпеку для свободи всіх народів і теж для світового миру. Всякий визиск людей, чи то примусовою роботою, чи через порушення людських прав, чи для приватно-капіталістичних баришів або іменем пролетарської диктатури загрожує матеріальному і моральному життю всіх народів.

Б. Господарська демократія

1. Соціалізм хоче перебороти капіталістичну систему, створивши такий господарський лад, у котрому інтереси громадянства стоять вище за приватні інтереси. Найближчі господарські цілі соціалістичної політики — це загальне забезпечення працею, підвищення продукції, постійне збільшення добробуту, соціальне забезпечення і справедливий розподіл доходів і багатства.

2. Щоб досягнути цих цілей, продукція мусить бути плянована в інтересі народу. Таке плянове господарство несполучне з концентрацією господарства в руках немногих; воно вимагає дійсного демократичного контролю над господарством. Тому демократичний соціалізм стоїть у гострім противенстві до монопольного капіталізму, як і до кожного тоталістичного плянування господарства, бо ці форми господарської організації виключають громадський контроль виробництва і не забезпечують справедливого розподілу продуктів праці.

3. Соціалістичне планування може уживати різних метод. Розмір суспільної власності і форми планування залежать від структури кожної країни.

4. Колективна власність може бути створена через націоналізацію приватно-капіталістичних концернів і підприємств та через створення суспільно-корисних концернів або комунальних підприємств і споживчих або виробничих кооперативів. Ці різноманітні форми колективної власності не є самоціллю. Вони мають бути створені на те, щоб підпорядкувати громадському контролю ті основні індустрії, від яких залежить життя і добробут суспільства, допомогти раціоналізації технічно відсталих індустрій і перешкодити визискові трудового народу капіталістичними монополіями і картелями.

5. Соціалістичне планування не вимагає колективізації всіх засобів продукції; воно є сполучне з приватною власністю в таких важливих областях, як наприклад, в сільському господарстві, в ремеслі, в дрібній торгівлі і в малій та середній промисловості. Держава мусить поставити перешкоди капіталістичним власникам надуживати їх силу. Держава може й повинна їм помагати для піднесення продукції і для підвищення народного добробуту в обсязі загального планування.

6. Професійні спілки і союзи продуцентів та споживачів — це необхідні чинники демократичного суспільства; вони не сміють перетворитися на знаряддя центральної бюрократії або виродитися в станову систему. Ці господарські об'єднання повинні, при повній охороні законних прав парламенту, співпрацювати в творенні господарської політики. *

7. Соціалістичне планування господарства зовсім не значить, що всі господарські рішення приймає уряд або центральні установи. Господарська влада повинна бути децентралізована всюди, де це сполучне з цілями господарського планування.

8. Громадяни повинні через свої союзи або з індивідуального почину брати участь в процесі продукції і

цим перешкодити зростові державної або приватної бюрократії. Мусить бути забезпечена демократична співпраця робітників у керуванні промисловістю.

9. Демократичний соціалізм розширює свободу окремої людини на основі господарської і соціальної безпеки і постійно зростаючого добробуту.

В. Суспільна демократія і культурний поступ

1. Головний мотив капіталізму є персональний багриш, мотив соціалізму — задоволення людських життєвих потреб.

2. Соціальний продукт мусить розподілятися насамперед відповідно до основних життєвих потреб усіх. Це не повинно зв'язувати стремління окремої людини до найвищого трудового досягнення. Соціалісти вважають за самозрозуміле домагання окремої особи мати оплату відповідно до виконаної праці. Соціалісти визнають теж інші дійсні спонуки до праці, як наприклад, радість з приводу добре виконаної роботи, солідарність і товариський дух, котрі можуть особливо зміцнитися, коли люди працюють для загального добра.

3. Демократичний соціалізм обороняє не тільки політичні, але теж господарські й суспільні інтереси окремої людини. Ці права є, між іншим, такі: право на працю; право на лікарську опіку і охорону материнства; право на відпочинок; право на господарське забезпечення в старості літ, при безробітті або при нездібності до праці; право дітей на охорону і право молоді на шкільну освіту відповідно до індивідуальних здібностей; право на гідне людини приміщення.

4. Соціалісти борються за скасування всякої установленної законами соціальної, господарської і політичної нерівності між мужчиною і женщиною, між суспільними групами, між містом і селом, між областями й расами.

5. Демократичний соціалізм прямує значно далі ніж до нового господарського й суспільного ладу. Господарський і суспільний поступ знаходить своє моральне оправдання, оскільки він служить визволенню і розвитку людської особи.

6. Демократичний соціалізм бореться проти капіталізму не тільки з причини його господарських недочас і через його матеріяльне гноблення широких мас, але тому що він ображає моральне почування. Соціалізм відкидає кожний тоталістичний режим, тому що диктатура гнобить людську гідність.

7. Демократичний соціалізм бореться за визволення людей від того страху й клопоту, що виникає через усякі форми політичної та господарської незабезпечености. Через це визволення відкривається шлях для духового розвитку людей, щоб вони стали свідомими учасниками культурного поступу. Демократичний соціалізм є могутній двигун цього культурного розвитку.

8. Демократичний соціалізм хоче відкрити людям усі області знання, щоб вони виходили на все вищі щаблі культури. Соціалізм оживляє всі стремління й твори людського духа. Скарби мистецтва й науки, створені протягом тисяч літ, мають бути відкриті для всіх.

Г. Міжнародна демократія

1. Соціалізм є від початку інтернаціональним рухом.

2. Соціалізм є міжнародний, бо він прямує до визволення всіх людей від усякого господарського, духового і політичного гноблення.

3. Соціалізм є інтернаціональний, бо він переконаний, що ніодин нарід не може сам знайти довготривалого рішення для всіх своїх господарських і соціяльних проблем.

4. Система необмеженої національної суверенности мусить бути ограничена.

5. Новий світовий лад, до якого прямують соціалісти, може корисно і мирно розвиватися, якщо він оснований на добровільній співпраці націй. Для цього потрібна демократія в світовому мірілі на основі міжнародного правопорядку, що гарантує свободу народів і пошану до прав людини.

6. Демократичний соціалізм уважає заснування Організації Об'єднаних Націй за важливий крок до створення Міжнародної Спільки і вимагає точного додержання засад її хартії.

7. Демократичний соціалізм бореться проти всякого роду імперіялізму. Він бореться проти поневолення і визиску будьякого народу.

8. Не досить виступати проти імперіялізму. В величезних просторах світу є мільйони людей, що терплять від недуг і живуть у крайній нужді й темноті. Бідність в одній частині світу — це загроза для добробуту в інших країнах. Демократія, добробут і мир вимагають нового переділу світового багатства і підвищення продукції в економічно нерозвинених областях. Підвищення матеріального та культурного життєвого рівня в цих країнах є в інтересі всіх народів. Їх господарський, соціальний і культурний розвиток мусить прийняти ідеї демократичного соціалізму, щоб вони не стали жертвами нових форм поневолення.

9. Демократичний соціалізм уважає забезпечення світового миру за головне завдання нашого часу. Мир може бути гарантований тільки системою колективної безпеки. Ця система створить передумови для світового роззброєння.

10. Боротьба за збереження миру нероздільна від боротьби за свободу. В загрозі народам або в насильстві над ними є дійсна причина воєнних небезпек нашої доби. Соціалісти борються за свободу й мир у світі, за такий світ, що відкидає визиск і поневолення людини людиною і народів народами, за такий світ, в якому розвиток одної особи є передумовою для успішного розвитку всього людства. Соціалісти кличуть всіх трудящих до солідарности в боротьбі за ці великі цілі».

XXII. СВОБОДА, РІВНІСТЬ, ЛЮДЯНІСТЬ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ДОБРОБУТ НАРОДУ — ЦІЛЬ ДЕМОКРАТИЧНОГО СОЦІАЛІЗМУ

В основі демократичного соціалізму лежать ідеї свободи, людяности й справедливости. Демократичний соціалізм визнає свободу та рівноправність людей, а тому соціалісти є проти визиску людини людиною. Щоб дійти до цього, соціалісти організують у своїх країнах власні сили. Освітню роботою, переконуванням громадян вони стараються прихилити більшість народу до своєї програми. Здобувши владу в державі шляхом вільних демократичних виборів, соціалісти заводять реформи для забезпечення свободи й для здійснення рівності між громадянами. Люди від природи не є рівні: одні мають більшу фізичну силу й здоров'я, — інші слабші або недужі; одні здібні до науки й мистецтва, — другі не мають тих дарів. Цієї вродженої нерівності ніхто не може змінити. Демократичний соціалізм хоче дати кожній людині в суспільстві рівну можливість для найвищого розвитку її здібностей. Через матеріальну нерівність і такі діти заможних батьків, що не мають здібностей і талантів, одержують ліпшу освіту й виховання чим талановиті діти бідних родин. Від такої нерівності має шкоду ціла нація, бо з цієї причини часто стається, що високо обдаровані діти незаможних сімей не можуть розвинути своїх вроджених талантів. Про свободу й рівність людей у суспільстві написано в декларації Ради Соціалістичного Інтернаціоналу (Осло, 1962 р.):

«Для нас свобода й рівність цінні і необхідні для людського щастя. Це — подвійна основа, на якій стоїть ідеал людського братерства».

Демократичний соціалізм засуджує теж всякого роду нерівність між народами й расами.

Рівність без свободи не може задовольнити людей. Члени суспільства, в якому була б установлена матеріальна рівність, але без права для громадян висловлювати вільно свої думки і без права творити незалеж-

ні від уряду організації — політичні, господарські, культурні, релігійні та інші, — в такому суспільстві мешканці були б нарівні з худобою: господар дає рівну пайку паші своїй скотині, але тримає її на припоні, в неволі.

Свободу треба відрізнати від самоволі. Вільність це не значить, що дозволяється гнобити, переслідувати, убивати або обкрадати інших. Свобода дає можливість кожній нормальній людині діяти згідно з своїм переконанням, з розумінням відповідальності за слова й діла. Людина в вільному суспільстві забезпечує не тільки свою свободу, але мусить шанувати теж свободу інших. В демократичній державі уряд має повинність охороняти свободу громадян. У диктаторських державах свобода слова й діяння — це привилей партії, що має владу. В країнах, де панують диктатури, влада знаходиться в руках невеликого числа членів найвищої управи партії. *Інші члени партії мусять виконувати безумовно накази, приписані згори, вони теж не мають політичної свободи.*

В демократичних державах громадяни мають право висловлювати свою думку устно й у пресі. Політична свобода забезпечує громадянам право критикувати діяльність уряду і засновувати організації, як прихильні до уряду, так і опозиційні, що ставлять собі завдання — шляхом виборів створити новий уряд. Демократичний соціалізм обстоює право громадян творити опозицію до уряду і право вільної критики його діяльності. В демократичній державі критика охороняє нарід перед помилками уряду. Під режимом диктатури уряди часто роблять тяжкі помилки й злочини, але громадяни мусять мовчати. Приміром, диктатура Сталіна привела до руїни сільське господарство й до голодної смерті мільйони людей, хоч диктатор надіявся примусовою колективізацією збільшити продукцію харчів в СРСР. Тих, що критикували політику Сталіна, диктатор велів знищити, хоч вони давали йому добрі поради. Подібне сталося в Німеччині під диктатурою фашистів: Гітлер не слухав порад своїх генералів і хотів війною розши-

рити кордони Німеччини. Він задушив критику й опозицію. Ця політика привела Німеччину до руїни.

Для того щоб громадяни могли в своїй країні користатися політичними правами, не вистачає теоретичного визнання їх рівноправности. Заможний громадянин має більше часу й можливости займатися громадськими справами ніж робітники в фабричних підприємствах, особливо коли їм загрожує безробіття, матеріяльна незабезпеченість, і їх головна турбота є за завтрашній день. Демократичний соціалізм уважає, що вільно вибраний народом уряд повинен забезпечити кожному громадянину добробут. В тих країнах, де народні маси бідують і мусять думати тільки про те, як би не вмерти з голоду, громадянин не може розвинути своїх здібностей. Він не в стані свідомо й активно брати участь у громадських справах. У країнах, де людність живе в нужді, на межі з голодом, демократичний устрій не має глибокого коріння. Демократичний соціалізм, ведучи боротьбу за добробут для всіх громадян, хоче цим способом розширити персональну й політичну свободу кожного члена суспільства. Тому, окрім боротьби за матеріяльне забезпечення, демократичний соціалізм дбає за поширення освіти громадян — загальної й політичної — в школах, курсах, через радіо й телевізію, та іншими засобами, щоб збагатити розум і почування людей здобутками культури.

Демократичний соціалізм, прямуючи до свободи й рівности громадян, хоче досягнути цього через широкі господарські реформи, політичні й суспільні. Капіталістичний розвиток мав великі успіхи в різних країнах Європи й Америки в 19 й на початку 20 століть: надзвичайно збільшилося виробництво товарів. Однак неконтрольоване суспільством капіталістичне господарство не може забезпечити загального добробуту й рівности між громадянами: воно основане на визиску праці робітників духа й тіла власниками засобів продукції. Навіть у країні найвищого розвитку капіталістичного господарства — в З'єдинених Державах Америки, як показує статистика, — майже п'ята частина людности живе в убожестві.

Демократичний соціалізм не мириться з таким суспільно-господарським устроєм, у якому велика частина людности не має матеріального добробуту і через те не може належно користатися своїми політичними правами й здобутками культури. В кожній демократичній країні, де діють соціалістичні партії, вони творять свої програми — пляни реформ для забезпечення матеріального добробуту громадян, їх політичної свободи й рівности. Кожна соціалістична партія плянує і здійснює реформи згідно з обставинами своєї країни.

В загальних рисах, партії демократичного соціалізму уважають, що демократично керована держава повинна здійснювати контроль над господарством країни. Демократичні соціалісти уважають, що передача основних промислових підприємств (вугільна й залізна індустрія, електрична енергія, залізниці і т. д.) під керування державних і громадських (міських і областних) органів наближає суспільство до більшої свободи й рівности. Свої пляни реформ — господарських і суспільних — партії демократичного соціалізму здійснюють згідно з волею народу, виявленою в свободних виборах. Демократичні соціалісти не вважають своїх партійних програм за щось вічне й незмінне: свої програми соціалісти змінюють, беручи на увагу нові господарські й культурні потреби і досягнення науки.

Згідно з демократичними засадами, соціалістичні партії, що мають владу в своїх країнах, визнають рішення більшости громадян на вільних виборах за обов'язкове й тоді, коли ця більшість висловиться за зміну уряду. Аджеж основне правило демократичного ладу — *це право громадян вибрати уряд по своїй волі*. 6 грудні 1951 р. соціалістичний уряд Великобританії після 6 років перебування при владі, не дістав більшости на виборах до парламента і відійшов від влади 13 років Британська Трудова Партія була в опозиції Здобувши більшість на виборах в 1964 році, вона створила соціалістичний уряд. Це визнання рішення більшости виборців зветься в демократичних країнах «чесною грою».

Після другої світової війни в різних країнах зміцнився соціалістичний рух. Але соціалістичні партії були під російською комуністичною окупацією заборонені в Польщі, Румунії, Болгарії, Угорщині, в Чехословаччині та в частині Німеччини. В Югославії комуністична партія створила однопартійний диктаторський режим. В вільних країнах Західної Європи, в Австралії та в Новій Зеландії соціалістичні партії створили свої уряди або брали участь у владі в спілці з іншими демократичними партіями. В Англії соціалістичний уряд під проводом Еттли (1945-1951) провів через парламент закони про передачу основних промислових підприємств у власність держави. Уряд Трудової Партії повів успішно боротьбу проти безробіття, zorganizував справедливе оподаткування заможних клас суспільства. Уряд Трудової Партії завів соціальне забезпечення і безплатну лікарську допомогу для всіх мешканців З'єдиненого Королівства. Реформи на користь трудящих мас були здійснені соціалістичними урядами або урядами з участю соціалістів в Австралії, Норвегії, Голландії, Австрії, Італії, Швейцарії, Данії, Франції, Бельгії. У Швеції й Новій Зеландії соціалістичні уряди поліпшували реформи, початі ще перед другою світовою війною.

Господарську руїну в державах Європи намагалися використати для себе комуністичні партії. Комуністи сподівалися, що в країнах, зруйнованих війною, їм удасться захопити владу і створити свої диктаторські режими. Плянам комуністичних партій перешкодила активність соціалістичних партій і вільних професійних спілок та допомога американського уряду країнам Західної Європи на відбудову народного господарства (плян Маршалла, міністра З. Д. А.).

Через участь соціалістичних партій в урядах західно-європейських країн було забезпечене раціональне використання американської допомоги для всього народного господарства. Політична, організаційна й освітня праця демократичних соціалістів серед робітничих мас відбила натиск комуністичних партій і зміцнила

серед трудящих в вільних країнах віру в демократію, як шлях, що веде до загального поступу, свободи й рівності. Суспільні й господарські реформи, заведені з участю соціалістичних партій в демократичних країнах після другої світової війни, в більшості лишилися і при зміні урядів, коли в деяких країнах до влади прийшли інші партії. Консервативні партії не могли йти проти реформ, що були заведені в інтересі широких мас народу соціалістичними урядами.

Демократичний соціалізм уважає, що громадський контроль над господарством необхідний для забезпечення поступу суспільства. Соціалістичні партії обстоюють право робітників на працю. Коли велика частина населення країни в час господарської кризи не має праці й живе з недостатньої допомоги держави, професійних і добродійних організацій, то народне багатство не росте і вся країна бідніє. Тому в кожній країні, де соціалістичні партії після другої світової війни прийшли до влади, уряди вжили рішучих заходів для забезпечення робітників працею. З державного бюджету фінансовано нові підприємства — національні й приватні; уряди давали замовлення різним підприємствам на виробництво товарів, потрібних для широкого вжитку. Через збільшення числа працюючих розширився внутрішній ринок: виросла купна сила робітників, зайнятих на підприємствах. Це принесло вигоду селянам-хліборобам, бо вони мали більше покупців на продукти свого господарства і мали з того доходи. Через державне плянування господарства, заведене соціалістичними урядами після другої світової війни, удалося забезпечити робітників працею в країнах Західної Європи. Це привело до надзвичайного розцвіту народне господарство в вільних країнах. Через те виріс добробут народних мас. Плянуванням народного господарства удалося відвернути небезпеку господарських криз, що раніше паралізували продукцію і викликали масове безробіття в індустріальних країнах.

До системи демократичного соціалізму належать господарські підприємства громадського самоврядуван-

ня в місті й на селі і підприємства, створені кооперативними й професійними спілками. Ці різноманітні форми господарства можуть розвиватися тільки в вільному демократичному суспільстві. На шляху до здійснення рівності між членами суспільства соціалістичні уряди в демократичних країнах запровадили різні соціальні реформи: безплатна лікарська опіка, пенсії на старість, допомога багатодітним родинам, забезпечення приміщеннями, стипендії здібним дітям незаможних батьків та інше. Здійснення цих реформ вимагає значних коштів.

Забезпечення громадян пенсіями збільшує попит на різні споживчі товари і це корисно впливає на розвиток промисловости. Індустріяльні підприємства і сільське господарство дістають нових постійних покупців на свої вироби. Соціалістичні партії, що здобули вплив на політику в своїх країнах перед другою світовою війною і по війні, поставили собі завдання створити систему соціального забезпечення для громадян в час безробіття, нездоров'я, на старість і для багатодітних родин. Соціалістичний уряд Нової Зеландії перший в світі видав закон про соціальне забезпечення. За прикладом Нової Зеландії пішли соціалістичні уряди Англії й Швеції та уряд Франції, в котрому соціалісти мали більшість (1946 р.). Найдалі в соціальному забезпеченні пішла Швеція. Її соціалістичний уряд видав 1960 р. закон про збільшення дотеперішніх державних пенсій: робітник або службовець у віці 67 років одержує пенсію в розмірі двох третин свого середнього заробітку, що він мав протягом 15 років перед виходом на пенсію. Закон про безплатну лікарську опіку для всіх громадян був виданий соціалістичним урядом в Новій Зеландії 1938 р. В Англії закон про безплатну медичну допомогу видав соціалістичний уряд в 1948 році.

Соціалістичні партії в передових індустріяльних країнах дбають про забезпечення громадян приміщеннями. Велика більшість робітників і службовців не може своїм коштом купити або збудувати власний дім або придбати власне приміщення. Тому соціалістичні

партії в передових індустріальних країнах дали почин для будівництва приміщень з допомогою держави та органів самоврядування. Найбільший успіх в цьому мав соціалістичний уряд Швеції. Шведський уряд дає місцевим органам самоврядування позики на вигідних умовах для мешкального будівництва. Будівництво до- мів провадять також кооперативні організації і приватні фірми, на замовлення місцевих органів самоуправи (міські ради). Великі родини й особи з малими доходами одержують приміщення за зменшену оплату. Почин соціалістичних партій в будівництві приміщень мав великий успіх в таких країнах як Австралія, Англія, Західна Німеччина, Скандинавські країни, Австрія.

Податкову систему і розмір податків соціалістичні партії в різних країнах стараються привести в згоду з вимогою справедливости. Соціалісти обстоюють пряме оподаткування на основі прогресії: заможніші громадяни повинні платити з своїх доходів і майна тим вищі податки, чим більше їх майно й дохід. Соціалісти є проти посередніх податків, що накладаються на предмети споживання широких мас, бо це лягає тягарем на заробітки незаможних верств суспільства. Заходами соціалістичних урядів в Швеції й Англії податки з доходів заможних верств і податки з спадщини значно вищі ніж в Італії або Франції.

Комуністичний уряд СССР додержується системи непрямих податків. В СССР 92 відсотки державних прибутків приходять від податків з обороту, з непрямих податків та з відчислень із прибутків державних підприємств. Податки на заробітки громадян СССР невисокі, але там немає прогресивної системи оподаткування. Тому люди панівної кляси — комуністичної бюрократії — пропорційно платять найнижчі податки, хоч їх заробітки дуже високі порівняно з доходами робітників і дрібних службовців. Доходи селян у колгоспах найнижчі.

XXIII. ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ І НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА

Карл Каутський дав визначення соціалізму цими словами: соціалізм — це усуспільнене, демократично кероване народне господарство. Згідно з цим, у програмах більшості соціалістичних партій є вимога, щоб великі капіталістичні підприємства, банки та великі земельні маєтності не служили інтересам окремих осіб, а були на користь усьому суспільству. Однак партії демократичного соціалізму є проти націоналізації чи примусової колективізації невеликих підприємств і самостійних господарств селян-хліборобів.

Своїм законодавством соціалістичні уряди західно-європейських країн допомогли селянству розвинути господарство, гарантуючи справедливі ціни на сільсько-господарські продукти. Соціалістичні уряди в демократичних країнах частинно здійснили націоналізацію капіталістичних підприємств, але відмовилися від загального удержавлення приватної власності.

Соціалістичні уряди знайшли способи дійсного контролю народного господарства в інтересі суспільства, зокрема податковою системою і соціальним законодавством.

Націоналізація (удержавлення) народного господарства не є рівнозначна з соціалізмом. Націоналізацію капіталістичної власності заводили в деяких державах теж не-соціалістичні, навіть реакційні уряди. Наприклад в царській Росії та в Німеччині ще в 19 віці залізниці належали державі, теж торгівля горілкою була монополією держави. В Швеції, ще задовго перед приходом соціалістів до влади, уряд запровадив націоналізацію залізниць, електроенергії та (частинно) лісів. В Англії перед другою світовою війною консервативний уряд націоналізував британську радіослужбу та підприємства цивільної авіації. Відомо, що уряди німецьких та італійських фашистів націоналізували такі підприємства, котрі були їм потрібні для зміцнення їх диктатури та для воєнних цілей.

Загальне удержавлення народного господарства заведено в Советському Союзі. Хоч в цій державі промисловість, торгівля, сільське господарство та фінанси є в руках держави (комуністичної бюрократії), однак рівень життя населення Советської імперії далеко нижчий від рівня вільних індустріальних країн. Під комуністичними режимами на місце капіталістичних класів створилася нова упривилейована каста комуністичної бюрократії. Вона безоглядно визискує і гнобить народні маси в комуністичних країнах.

До націоналізації капіталістичної власності демократичний соціалізм підходить практично. Британська Трудова Партія має в своїй програмі, прийнятій 1918 року, постанову про «усуспільнення власності на засоби продукції, розподілу й обміну». Цю постанову Трудова Партія так пояснила на одному із недавніх своїх конгресів:

«Визнаючи, що суспільні й приватні підприємства мають своє місце в народному господарстві, партія вважає, що питання про подальше розширення націоналізованої власності має бути вирішене час від часу в інтересі контролю господарства і соціальної справедливості і згідно з обставинами, беручи належно на увагу відношення робітників і споживачів».

Соціалдемократична Партія Німеччини в своїй програмі 1959 року постановила:

«Приватна власність на засоби продукції може домогатися охорони від суспільства доти, доки вона не перешкоджає здійсненню соціальної справедливості».

Шведська Соціалдемократична Партія в декларації з 1960 р. заявила:

«Соціалдемократія підтримує вимогу націоналізації та державного контролю природних багатств та підприємств, оскільки це є необхідне для забезпечення важливих інтересів суспільства».

Шведський соціалістичний уряд уникає націоналізації успішно діючих приватних підприємств і, в разі потреби, засновує нові підприємства під державним керівництвом.

Соціалістичні уряди в демократичних країнах беруть під керування держави основні галузі народного господарства (тяжку індустрію, підприємства енергетики і т. д.), бо це дає основу для економічного планування. Але соціалісти визнають певні вигоди від мішаної господарської системи (співпраця націоналізованих і приватних підприємств), бо через конкуренцію між обома секторами, державним і приватним, — споживачі можуть діставати товари ліпшої якості й ціною дешевші. Ця співпраця охороняє націоналізовані підприємства від бюрократичного недбальства, нерухливості і байдужості до інтересів споживачів, як це виявляється в державнім господарстві комуністичних країн.

Проекти націоналізації основних ділянок народного господарства існували в різних індустріяльних країнах між двома світовими війнами, але ці пляни були здійснені тільки після війни 1945 року. Так, соціалістичний уряд Великобританії, створений в 1945 році, передав під керівництво держави залізницю та комунікацію на битих шляхах, цивільне летунство, підприємства електричної енергії, вугільну промисловість, атомову енергію, сталеву індустрію та інші. Теж у Франції коаліційний уряд з перевагою соціалістів запровадив націоналізацію великих промислових підприємств в 1945-1946 рр.: вугільну промисловість, цивільну авіацію, електричну енергію, торговельну флоту. Окрім того були націоналізовані — французький банк та чотири найбільші комерційні банки. Націоналізація великих приватних підприємств відбулася з почину соціалістичних партій в Італії й Австрії після закінчення другої світової війни.

В демократичних країнах змагання приватних фірм з державними дає добрі наслідки. Наприклад, велика фабрика автомобілів Рено у Франції, націоналізована в 1945 році, дає продукцію високої якості, що забезпечує оплату праці робітників і дальший розвиток підприємства. Директора цієї фабрики призначає міністер індустріальної продукції. Поряд з директором, як помічний орган, діє комісія з 7 членів, призначених міні-

стерством промислової продукції; сюди належать 6 осіб від професійних спілок і 2 представники від організацій споживачів. Таким чином, директор фабрики, хоч має право сам визначати ціни, розмір прибутків і напрям розвитку підприємства, є в постійному контакті як з урядом, так і з представниками громадських організацій.

Соціалістичні уряди в демократичних країнах помагають приватним підприємствам. Ті фірми, що беруть позики від держави, підлягають урядовому контролю і діляться з державою своїми прибутками. Також ті приватні підприємства, що мають замовлення на свої товари від держави і цим збільшують свої доходи, повинні ділитися своїми баришами з державною скарбницею. Є ще інші можливості використати приватні підприємства для потреб народу. Наприклад, держава може купити певну кількість акцій приватної фірми, що успішно розвивається, і тоді прибутки з цих акцій служать не тільки приватним власникам, але й інтересам суспільства.

XXIV. СОЦІАЛІЗМ І ДЕМОКРАТІЯ

В 19 віці в Європі більшість держав знаходилась під реакційними, самодержавними режимами. Демократичні партії бралися до революційних засобів, щоб очистити шлях для вільного розвитку й поступу своїх народів. Після першої світової війни в багатьох європейських країнах створено демократичний республіканський лад. Ті держави, що зберегли традиційну зовнішню форму монархії (Англія, Скандинавські країни, Бельгія, Голляндія) стали фактично республіками на чолі з дідичним президентом з королівським титулом. В нових обставинах змінилося теж відношення соціалістичних партій до держави й революції. Соціалісти вважають, що в демократичній державі революція не-

потрібна, навіть шкідлива. Аджеж у демократичній країні можна вільними виборами змінити уряд так, як бажає більшість народу. Та партія, що готує або робить переворот у демократичній державі, щоб створити свій уряд, показує цим, що вона не шанує волі народу і хоче силою накинути нації свою волю.

Вигоди демократичного ладу очевидні. Демократичний устрій дає можливість змінити уряд без революційних кривавих переворотів, без громадянської війни. Вільна критика і вільні вибори можуть охоронити нарід перед помилками й злочинами диктаторів, що часто жертвують мільйони людей для своїх фантастичних цілей. Демократія має ще й ту перевагу над диктатурою, що вона в труднощах, зовнішніх і внутрішніх, здібна створити сильний уряд і об'єднати націю для боротьби проти небезпеки. Так було в Англії, коли під проводом Черчілла й Еттли все населенн цієї країни виступило одностайно проти агресії Гітлера. В диктаторських режимах неминуче росте ненависть поневоленої безправної людини до влади. Щоб позбутися диктатури в своїй країні, громадяни такої держави, в час воєнний, надіються на поразку свого тиранського режиму силами чужої країни. Прив'язаність народних мас до своєї країни і до свого демократичного ладу зміцнюється через поступову політику урядів, через соціальні реформи, що забезпечують свободу й добробут народним масам.

Демократичний устрій був знищений фашистами в Італії (1922 р.), в Німеччині (1933 р.), в Австрії (1934 р.) та в деяких інших країнах Європи. Диктаторські партії — комуністичні й фашистівські — вели згідно похід проти демократичного ладу. Обидва диктаторські напрями називали демократію «плутократією» (панування багачів). Комуністи й фашисти обіцяли народним масам поліпшити їх матеріальне положення і кликали до знищення демократичного ладу, прямуючи до своєї партійної диктатури. Після другої світової війни урядам демократичних країн, з активною участю соціалістичних партій, удалося пляновою господарською полі-

тикою забезпечити робітників працею, створити систему соціального забезпечення, досягнути справедливішого розподілу народного багатства між громадянами. Це дало демократичним режимам міцну основу в народних масах: пропаганда диктаторських партій не знаходить відгуку в населенні демократичних країн.

Демократичний лад стоїть на таких засадах: вільно вибране народом представництво (парлямент); забезпечення персональної свободи громадян; законний перехід влади в державі від одної партії до іншої на основі рішення більшості, мирним шляхом; свобода для меншинних груп творити свої незалежні організації і висловлювати свої погляди. Демократія визнає свободу діяльності для більшості й для меншості. В тій державі, де тільки та партія, що стоїть при владі, має свободу діяти й розвиватися, а інші партії заборонені, демократія неможлива. В демократичній державі закони ставлять певні межі для діяльності уряду гарантією основних прав громадян. В вільній державі громадянин має свободу слова — усно і в пресі, він має право творити організації (політичні, професійні, кооперативні, культурні, релігійні і т. д.), незалежні від уряду; він має право вільно вибирати до законодавчих установ і до органів місцевого самоуправування кандидатів різних партій; має свободу від самовільного арештування: арештованому дається можливість розгляду його справи в незалежному від уряду суді.

Свобода діяльності опозиції — тобто партій, незгідних з урядом, право критикувати урядову політику, — це найбільше досягнення сучасної демократії: воно дає можливість мирної, законної зміни уряду через вільне голосування. Опозицію забороняли в стародавній Атенській Республіці в Греції, в 5 віці перед Христом, хоч вона й звалася демократією. В Атенах громадяни збиралися на віче і безпосереднім голосуванням вирішували державні справи. Громадян, незгідних з рішенням більшості, деколи навіть висилали за межі держави.

XXV. ДЕМОКРАТИЧНІ ІДЕЇ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

В Україні ідеї політичної свободи, соціальної рівності й людяности жили з давніх часів. Ще в Старокиївській державі міста мали самоуправу й рішали справи політичні й господарські на вічах-зібраннях вільних громадян. Віче могло вибрати собі князя, як начальника війська, і могло його скинути, коли він був нездалий для оборони краю проти ворогів, та покликати іншого. Не було в звичаях нашого народу карати злочинців смертю. Це знайшло свій вираз у «Заповіті Дітям» знаменитого вояownika — князя київського Володимира Мономаха (1113-1125): *«Ні права ні крива не убивайте»*.

В Україні перед революцією Богдана Хмельницького і в створеній 1648 року державі, що мала назву «Військо Запорізьке», відбувалися козацькі ради, а в містах жителі користалися автономією за так званим Магдебурзьким правом. Вільні товариства, до яких належали міщани й шляхтичі православної віри, — Братства — дбали за розвиток культури в Україні: школи, друкарні, видавництва і т. д. В школах була рівність між людьми різного стану: в школах училися діти всіх станів без обмеження. Теж на найвищий уряд в державі — гетьмана — міг бути вибраний на козацькій раді «вільними голосами» чоловік сільського роду, «мужичий син», як, напр., Дем'ян Многогрішний (1668-1672). Ті гетьмани, що заводили самовладне правління і не вважали на права й вільності козацтва, не мали прихильности в народі. Напр., про гетьмана Івана Самійловича (1672-1687) збереглася вірша, що критикувала його спосіб правління в Україні:

Не уважав давной в Войску вольности
і всім станам належитой годности...
Забув еси, же тя з любви ізбрано
і старшим собі паном названо.
Ради тобі отнюдь (зовсім) стало не треба,
і мислив есь, аки би ізшов із неба.
А в Войску Запорозком то здавна —
Рада сильна і всім явна.

На козацьких радах, за звичаєм, вимагалось, щоб присутні прийшли до одноголосної, одностайної згоди. Коли була меншість на раді, що мала інші, протилежні пропозиції, то таких учасників ради примушували мовчати або просто проганяли з ради.

Однак українці самі додумались, що опозиція в державі потрібна. При виборі Пилипа Орлика на гетьманський уряд в Бендерах, в тодішній Туреччині, в квітні 1710 року, рада Війська Запорізького прийняла демократичну конституцію для України. Ця конституція мала бути введена в життя після визволення України від московської окупації. В конституції сказано, що деякі гетьмани за прикладом московських царів, діяли самовільно: *«Так хочу, так повелюю»*. Від такої самодержавної влади виходила шкода для України. Тому надалі, — згідно з конституцією, — мала тричі на рік збиратися Генеральна Рада (парлямент) України: старшини і вибрані від полків «генеральні совітники» та представники Січі Запорізької. Члени Генеральної Ради мали вільно обговорювати всі державні справи й критикувати політику уряду, якщо в тій політиці помічали шкоду для держави. Гетьман, — сказано в конституції, — на критику його політики членами Генеральної Ради не повинен сердитися або їх за те карати.

Слід звернути увагу на соціальну сторону Бендерської Конституції. Там написано, що гетьман повинен охороняти простих козаків і селян від утисків і здирств, котрі чинили в Україні старшини, бо від того людність покидала свої оселі і тікала з рідних околиць. Автори конституції добре розуміли, що суспільна справедливість зміцняє в громадянах патріотичні почування, а соціальна кривда, визиск сильнішими слабших, викликає серед поневолених і покривджених байдужість до своєї держави. Нещаслива міжнародна ситуація не дозволила здійснити постанови конституції, ухвалені 1710 р. Однак вона лишається світлим документом політичної думки українського народу: прямування до національної й політичної свободи на основах суспільної рівності й справедливості.

XXVI. ДЕМОКРАТІЯ І ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

Без вільних політичних організацій (партій) демократичний лад неможливий. Політичні партії мають програми-пляни своєї роботи. Перед виборами до державних законодавчих установ та до місцевих самоуправних органів кожна партія оголошує свій плян діяльності і закликає громадян голосувати за цю програму. Таким чином, громадяни мають можливість перед виборами порівнювати, думати і рішати, кого вибирати, за котру партійну програму голосувати.

Політичні партії сучасного типу створили соціалісти в різних країнах для оборони інтересів трудящих. Заможним клясам не були потрібні масові політичні партії: вони могли вести пропаганду на виборах до парламенту з допомогою капіталістичних підприємців. Сила робітників була тільки в їх великому числі та в міцній організації. Соціалістичні партії створили свої організації на демократичних основах. Форми організації соціалістичних партій не однакові, залежно від історичного розвитку кожної країни. У Франції, в Німеччині, Австрії та інших країнах на Європейському континенті соціалістичні партії складаються з окремих осіб, що визнають програму партії, платять членські внески й беруть участь у роботі партійних організацій. Партійний з'їзд і ним вибрана управа партії дають напрям діяльності партії.

Інший устрій має Британська Трудова Партія. В ній є організації, що складаються з індивідуальних членів і діють на території виборчих округ до парламенту. До Трудової Партії належать теж колективні члени: професійні спілки та кооперативні організації. Організації, створені індивідуальними членами партії, разом з делегатами професійних спілок та кооперативів, визначають в своїй виборчій окрузі кандидатів до парламенту і делегатів на партійні з'їзди. Британська Трудова Партія скликає свій партійний з'їзд кожного року. З'їзд партії вибирає головну управу. До управи належать представники організацій індивідуальних членів, про-

фесійних спілок і кооперативів. Партійний з'їзд вибирає теж скарбника та провідника (leader) партійного представництва (фракції) в парламенті та його заступника. Фракція Британської Трудової Партії в парламенті має право приймати політичні рішення незалежно від головної управи партії.

Соціалістичні партії демократичних країн були створені як організації робітників. У зв'язку з поступом господарським, політичним, культурним і моральним до ідей демократичного соціалізму — свободи, людяності, соціальної справедливості й добробуту — пристає все більше число громадян з інших груп суспільства. В демократичних країнах уряд творить та партія або ті партії, що мають більшість у парламенті. В деяких країнах є двохпартійна система, і партія, що перемогла на виборах до парламенту, творить уряд із своїх членів. Так, в Англії після першої світової війни уряд творила, залежно від результату виборів, консервативна або соціалістична партія. Так само існує двохпартійна система в З'єдинених Державах Америки. В тих країнах, де є багато політичних партій і ніодна з них не має більшості в парламенті, доводиться зближеним партіям творити коаліційний уряд на основі спільно виробленого пляну діяльності. В демократичній системі та партія, що перебуває при владі, повинна додержуватися законності і шанувати персональну й політичну свободу громадян. Така партія може забезпечити собі довір'я громадян і на виборах перемогти. Наприклад соціалдемократична партія має владу в Швеції більше як 30 років.

Демократична держава, як і кожна інша, не може обійтися без державних службовців, що виконують постанови уряду. Для нормальної діяльності уряду потрібний такий службовий апарат, котрий лояльно виконує постанови уряду і додержується законності. В деяких демократичних державах створено спеціальну установу на чолі з особою, призначеною парламентом, для нагляду над діяльністю урядового апарату. Цю особу називають шведським словом — Омбудсман.

Омбудсман слідкує за діяльністю державних службовців, охороняє громадян перед будь-яким порушенням законів, перед зловживанням влади урядовцями. Омбудсман успішно діє в Швеції, Данії і Новій Зеландії. За прикладом цих країн пішов теж соціалістичний уряд Англії: в серпні 1966 р. інституцію Омбудсмана створено в Великобританії під назвою «Парляментський Комісар».

Соціалістичні партії уважають місцеве самоврядування за школу демократії. В демократично вибраних радах — міських і областних соціалістичні партії нераз здобувають більшість раніше ніж в державному парламенті. Так, австрійські соціалісти після першої світової війни були провідною партією в Відні і зробили столицю Австрії зразковим самоуправним містом, з мешкальними будинками для трудящих, освітніми установами, соціальною опікою і т. д. Теж і після другої світової війни Відень знаходиться під соціалістичною управою. В великих містах Західної Німеччини та в деяких крайових соймах цієї країни перевагу мають соціалісти. Приклад успішної діяльності соціалістів показує провінція Саскачеван у Канаді, де соціалістичний уряд на чолі з священником Томом Даглесом здобув також довіря значної частини фермерів українського роду.

XXVII. СОЦІЯЛІЗМ І ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ

Професійні спілки були створені в передових індустріальних країнах для оборони матеріальних інтересів робітників. Робітники, зорганізовані в професійних спілках, стали силою, з якою мусіли числитися підприємці при встановленні заробіткової плати. Професійні спілки добилися права складати колективні договори з підприємцями про висоту заробітку і про умови праці взагалі. Професійні спілки мають сильну зброю в обороні інтересів робітників: це страйк. Коли підприємець не

хоче давати вищої плати за працю, то робітники, організовані в професійній спілці, кидають роботу. Вони вертаються до праці, коли представники спілки договоряться з підприємцями про нові умови роботи.

В Англії професійні спілки є частиною Британської Трудової Партії. В Швеції 60% членів Соціалдемократичної партії — це члени професійних спілок. В Австрії та в Західній Німеччині професійні спілки формально не належать до соціалістичних партій, хоч велика частина членів професійних спілок бере участь у соціалістичному русі.

Комуністи після захоплення влади в Росії 1917 року поставили собі завдання опанувати професійний рух у цілому світі. В Москві створено Інтернаціонал Професійних Спілок (Профінтерн) під комуністичним проводом. Профінтернові вдалося розколоти професійні робітничі організації в різних країнах: поряд з вільними професійними спілками почали діяти спілки під команду комуністів. Комуністична розкладова діяльність ослабила професійний робітничий рух взагалі і це допомогло фашистам захопити владу в деяких країнах. Після другої світової війни комуністичні партії зробили нову спробу опанувати професійний робітничий рух у цілому світі. На московський загал, професійні спілки під проводом комуністів прилучилися були до вільних професійних спілок і створили разом Всесвітню Федерацію Професійних Спілок. Однак провідники вільних професійних спілок, переважно члени соціалістичних партій, побачили криводушну політику комуністів і не дали вільних робітничих організацій на поталу Москві. В 1949 р. була створена Міжнародна Конфедерація Вільних Професійних Спілок. 1967 р. в цій Конфедерації записано 63 мільйони членів. Секретаріат Конфедерації знаходиться в Брюсселі (Бельгія).

В системі Міжнародної Конфедерації Вільних Професійних спілок діє Міжнародний Центр Вільних Діячів Професійного Руху. Ця організація має в своїх рядах діячів професійного руху із країн, поневолених комуністичними режимами: Болгарія, Естонія, Латвія,

Литва, Польща, Румунія, Угорщина, Україна, Чехословаччина, Югославія. Членами Ради Центру від України були Григорій Довженко і Антін Чернецький. Після їх смерті до Ради Центру були обрані — Богдан Феденко і Афиноген Парно. Б. Феденко належить теж до Управи Центру. Центр видає свій орган у Парижі мовами англійською і французькою: «Професійник на Чужині» (Labour in Exile — Syndicaliste Exilé). Центр скликає свої конгреси, улаштовує курси для підготовки молодих діячів професійного руху і наукові конференції.

В Італії й Франції комуністи й досі мають під своїм впливом велику частину професійного руху, але сила цих організацій підупадає. В цих країнах поряд з комуністичними професійними спілками діють професійні спілки, що стоять під проводом соціалістичних партій і церковних організацій. В 20 віці і особливо після другої світової війни професійні спілки в вільних демократичних країнах не обмежуються тільки заробітковими питаннями в відносинах між робітниками й підприємцями. Тепер професійні спілки беруть участь в організації праці на підприємствах, вони мають теж вплив на те, скільки робітників має прийняти на працю підприємство і яких саме.

Наприклад, шведські професійні спілки склали з союзом підприємців в 1938 р. договір про спосіб вирішення спорів між робітниками й роботодавцями. У Швеції 1942 р. була підписана умова про охорону праці на підприємствах проти нещасливих випадків. 1951 р. професійні спілки створили разом з підприємцями комісію для регуляції праці жіноцтва. 1945 р. в Швеції засновано державну комісію для ринку праці. В комісії професійні спілки мають двох представників. Ця комісія має доручення від уряду дбати про забезпечення робітників працею. Таким чином, професійні спілки беруть участь в організації господарського життя країни.

В Англії уряди соціалістичний (1945-1951) і за ним консервативний (1951-1964) включили представників

професійних спілок в державну Раду Господарського Розвитку. В цій Раді делегати уряду, професійних спілок і підприємців спільно розробляють плани економічного розвитку країни. В тих країнах, де професійні спілки найкраще зорганізовані (напр. у Швеції), спори між робітниками й підприємцями про розмір заробітної плати рідко приводять до страйків: ці справи вирішуються здебільшого в переговорах між представниками професійних спілок і делегатами підприємців.

В 1952 р. в Західній Німеччині з почину соціалістів був виданий парламентом закон, що дає німецьким професійним спілкам значний вплив на керування підприємствами. Згідно з законом, третину членів надзірної ради великих підприємств вибирають робітники за рекомендацією професійних спілок. Між професійними спілками та партіями демократичного соціалізму в вільних країнах є товариська співпраця. Вона основана на спільних ідеях, що об'єднують обидва рухи трудящих мас: політичний і професійний.

Діячі професійного руху беруть участь в урядах своїх країн. Наприклад, Ернест Бевін, голова Спілки Робітників Транспорту, найбільшої професійної організації Великобританії, був міністром закордонних справ у соціалістичному уряді після другої світової війни. Джон Бравн, міністер закордонних справ у соціалістичному уряді від 1966 року, почав свою діяльність в англійському професійному русі.

Провідники професійного руху в вільних країнах добре знають, що всяка диктатура нищить політичні права трудящих і руйнує незалежні професійні організації, котрі боронять робітників перед експлуатацією і самоволею роботодавців. Міжнародна Конфедерація Вільних Професійних Спілок часто звертається до трудящих у країнах під диктаторськими режимами з дружнім словом і братнім привітом, показуючи цим солідарність вільного професійного руху з людністю диктаторських країн. Так, Міжнародна Конфедерація Вільних Професійних Спілок послала через радіо та іншим способом свій привіт трудящим, що перебувають під

диктаторськими урядами, з нагоди свята першого травня 1967 року. В тому привіті сказано між іншим:

«Робітники в країнах під диктаторським режимом! Від імени 63 мільйонів робітників, об'єднаних у 121 вільній професійній організації в 95 країнах на всьому світі, ми посилаємо вам наші братські привіти в день Першого травня, цей традиційний і символічний празник робітників. Міжнародна Конфедерація Вільних Професійних Спілок завжди боролася на кількох фронтах за свободу й демократію. Вона рішучо протривить всякій диктатурі, будьякої форми, — комуністичної чи фашистівської, військової, колоніальної чи расистської, — в Китаї чи в Советському Союзі, в Гаїті чи в Родезії, в Португалії чи в Південній Африці, в Угорщині чи в Іспанії або деінде. Міжнародна Конфедерація Вільних Професійних Спілок завжди засуджувала контрольовані державою організації, замасковані під фальшивою назвою професійних спілок, бо вони є головним знаряддям режимів для панування над робітниками. Ви добре знаєте, яку ролю вони грають у вашій експлуатації, і ми будемо далі викривати їхню роботу».

В цьому посланні-привіті до трудящих в диктаторських країнах Міжнародна Конфедерація Вільних Професійних Спілок зокрема згадала 50 роковини упадку царського режиму:

«Ми хочемо сказати советським робітникам, що ми згадуємо з ними 50 роковини революції. Ми ніколи не забуваємо, що то була справжня революція, славна Лютнева революція, котра скинула абсолютизм і царський режим і вперше ввела демократичні порядки, в тім числі й справжні робітничі організації. Жовтнева революція не була правдивою революцією, а громадянською війною, в котрій комуністи захопили владу, щоб привласнити досягнення і славу, здобуті успіхами демократичних сил».

XXVIII. СОЦІЯЛІСТИЧНИЙ РУХ І МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

1864 р. було створене Міжнародне Товариство Робітників (Соціалістичний Інтернаціонал) під враженням поразки польського повстання проти царської Росії. В першій декларації Соціалістичного Інтернаціоналу сказано, що соціалісти повинні пізнати тасмниці міжнародної політики і протиставитися впливам реакційного російського уряду, якого «голова є в Петербурзі, а руки у всіх урядах Європи». В декларації I Соціалістичного Інтернаціоналу написано, що правила моралі повинні запанувати в відносинах між народами так само, як в відносинах між окремими людьми в суспільстві.

Другий Соціалістичний Інтернаціонал, створений 1889 року, особливо намагався відвернути небезпеку війни. Проти завойовницької політики урядів та проти колоніалізму капіталістичних держав Соціалістичний Інтернаціонал поставив ідею свободи народів, міжнародного миру й солідарности між трудящими всіх країн. Однак соціалістичні партії не могли відвернути конфліктів, що розділили народи на ворожі табори в війні 1870-1871 рр. (Німеччина проти Франції) та в двох світових війнах. Перед першою і другою світовою війною соціалістичні партії не мали впливу на політику своїх урядів, що були в руках консервативних і диктаторських партій. Після першої і другої світової війни соціалістичні партії в демократичних країнах зробили великий поступ: в багатьох державах соціалісти створили уряди самостійно або в коаліції з іншими демократичними партіями. Це дало можливість соціалістам різних демократичних країн керувати політикою своїх держав.

Проблеми міжнародної політики обговорюються на конгресах Соціалістичного Інтернаціоналу. Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу — це форум незалежних у своїй політиці соціалістичних партій різних країн. Тут провідні державні діячі зустрічаються між собою

для обговорення проблем міжнародної політики і ведуть дискусії про питання соціалістичної політики взагалі.

Об'єднання комуністичних партій, створене в Москві в 1919 р. під назвою «Комуністичний Інтернаціонал», було від самого початку знаряддям політики уряду Советської Росії. Комуністичний Інтернаціонал був зліквідований в 1943 р., коли Москві потрібно було заспокоїти уряди західних демократичних держав, що були союзниками ССРСР в війні проти Німеччини. Після другої світової війни з волі Москви створено міжнародну комуністичну організацію під назвою «Комінформ». До Комінформу належали переважно європейські комуністичні партії. Москва диктувала комуністичним партіям інших країн свою політику через Комінформ. Югославські комуністи відмовилися виконувати директиви Москви і за те комуністична партія Югославії була виключена 1948 р. із Комінформу. Після смерти Сталіна уряд Советського Союзу вирішив відновити зв'язки з комуністичною партією Югославії. Тому довелося зліквідувати Комінформ, щоб задовольнити вимоги югославських комуністів. Від того часу комуністичні партії не мають свого міжнародного об'єднання. Через конфлікт між двома імперіялістичними урядами — Советського Союзу і Китаю, не мають успіху спроби Москви скликати всесвітній з'їзд комуністичних партій для об'єднання комуністичних партій. В комуністичній партії кожної країни йде боротьба між фракціями, що орієнтуються на Москву або Пекин.

До Соціалістичного Інтернаціоналу належить Соціалістична Унія Середньої і Східної Європи, в котрій беруть участь соціалістичні партії країн, що знаходяться під комуністичними режимами: Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Угорщина, Україна, Чехословаччина, Югославія. Соціалістична Унія має своє представництво в Раді Соціалістичного Інтернаціоналу і її члени беруть участь у Конгресах Соціалістичного Інтернаціоналу.

Після другої світової війни партії демократичного соціалізму здобули значний вплив на міжнародну полі-

тику. Соціалістичний уряд Великобританії, створений 1945 року, визнав право народів колоній Британської імперії на незалежність: Індія, Бурма, Цейлон та інші країни Азії і Африки, що були раніше колоніями Англії, створили свої незалежні держави. Делегати соціалістичних урядів брали активну участь у створенні Організації Об'єднаних Націй. Цю міжнародну інституцію засновано в 1945 р. на конференції в Сан Франсиско. Окрім англійського соціаліста Еттлі, що був тоді заступником прем'єра Великобританії, в виробленні статуту Об'єднаних Націй брали участь представники соціалістичних урядів Швеції, Норвегії, Австралії та Нової Зеландії. Першим президентом Загальної Ассамблеї Об'єднаних Націй був П. А. Спаак, визначний бельгійський соціаліст. Соціалістом був теж перший генеральний секретар Об'єднаних Націй — Трігве Лі, делегат Норвегії.

Представники соціалістичних урядів демократичних країн зустрічалися на конференціях Об'єднаних Націй з делегатами ССРСР і критикували загарбницьку політику Москви. Ернест Бевін, соціалістичний міністер закордонних справ Великобританії, назвав російських комуністів «останніми імперіялістами». Бевін, щоб показати фальшивість політики Москви супроти поневолених народів, запропонував створити посольства Великобританії в Києві й Мінську. Аджеж Україна та Біла Русь формально належать до Об'єднаних Націй. Але Москва відкинула пропозицію Бевіна.

Проти російського імперіялізму й агресивної політики Москви партії демократичного соціалізму підтримали Оборонний Союз — Північно-Атлантичну Договірну Організацію — НАТО (це скорочення англійської назви). Англійський соціалістичний міністер Ернест Бевін був головним ініціатором створення НАТО. Деякий час П. А. Спаак, бельгійський соціаліст, був генеральним секретарем НАТО.

XXIX. СОЦІЯЛІЗМ І КОЛОНІЯЛІЗМ

Відомий англійський соціаліст Енайрін Беван (помер 1963 р.), казав у своїх промовах: «Коли ми поборюємо колоніялізм та імперіялізм, то насамперед виступаємо проти нашого власного колоніялізму».

Партії Соціалістичного Інтернаціоналу рішучо виступали проти колоніяльного загарбництва європейських великодержав в Азії й Африці в 19 і 20 століттях та проти колоніялізму царської Росії. Демократичний соціалізм визнає рівність між народами і не ділить націй на «вищі» й «нижчі». Ліквідація колоніяльних імперій (Великобританії, Франції, Голляндії, Бельгії) після другої світової війни привела до створення великого числа нових незалежних держав в Азії й Африці. Мирний вихід країн Азії й Африки із Британської колоніяльної імперії створив приязні відносини між народами бувших колоній Англії та колишньою метрополією. Франція вела війни в своїх колоніях в Азії (В'єтнам) і в Африці (Альжир), щоб удержати ці країни під своєю владою. Франція дорого заплатила за короткозорую політику своїх урядів: демократичний лад у Франції був захитаний, Франція стояла в 1958 р. на порозі громадянської війни.

Нові держави в бувших колоніях європейських країн в Азії й Африці поставили перед демократичним соціалістичним рухом дуже тяжкі проблеми. Уряди багатьох новостворених держав заявляють, що вони хочуть заводити в своїх країнах соціалістичний лад. Поступові цих країн перешкоджає загальний низький культурний рівень і недостача технічних сил та капіталів для розвитку промисловості й сільського господарства. Тут можна пригадати слова Маркса, написані в 1867 році, про вагу поступового капіталістичного розвитку для відсталих країн (в той час Німеччина була економічно відсталою країною, порівняно з Англією): «У всіх інших сферах нас та іншу континентальну Європу мучить не тільки розвиток капіталістичної продукції, але теж і недостатній її розвиток». (Marx-Engels, Werke, т. 23, ст. 12)

Віддалення між господарським розвитком індустріальних держав Західної Європи, Америки, Японії й Австралії, з одного боку, та бувших колоніальних країн, з другого, не зменшується, а ще збільшується. Людність З. Д. А. має щороку доходу на кожну особу (мужчини, жінки й діти) в середньому біля 2000 доларів. Натомість на кожного мешканця економічно відсталих країн, що творять дві третини людности світу, приходиться на душу річно біля 85 доларів. Очевидно, народи індустріальних країн не можуть бути безпечні в своєму добробуті, коли величезна більшість людства живе в злиднях і голодує. Цю ситуацію використовує комуністична пропаганда в відсталих країнах Азії, Африки й Латинської Америки проти індустріальних країн.

Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу в Римі 1961 року поставив у своїй резолюції вимогу до урядів індустріальних держав, щоб давали щороку один відсоток свого національного доходу на поміч господарському розвиткові відсталих країн. В декларації Ради Соціалістичного Інтернаціоналу в Осло (Норвегія) 1962 р. сказано: «Постійною політикою Соціалістичного Інтернаціоналу має бути об'єднання соціалістичних сил усіх країн для великого завдання — прискорити поступ нових держав».

Москва йде своїм шляхом в допомозі відсталим країнам. Уряд ССРСР дає фінансову й технічну поміч тільки тим державам, що підтримують політику Кремля. Москва розпалює націоналізм в арабських країнах проти держави Ізраїля, котру комуністична пропаганда називає знаряддям капіталістичного колоніалізму й імперіалізму. Одночасно з господарською допомогою Москва постачає Єгиптові й іншим арабським державам зброю, чим підсилює небезпеку війни.

XXX. СОЦІЯЛІЗМ І КООПЕРАЦІЯ

Уряди відсталих країн Азії й Африки, що стали незалежними державами після другої світової війни, шукають свого власного шляху господарського розвитку. В цих країнах уряди заводять плянове господарство, підпорядковане державному керівництву. В недорозвинених країнах, по мірі зросту загальної освіти, має будучність кооперація — споживча, виробнича і кредитова. Соціалістичні партії індустріальних держав мають добрі успіхи в організації кооперації. Батьківщиною кооперації модерного типу була Англія. Ще великий реформатор і чоловіколюбець Роберт Оуен на початку 19 віку почав був засновувати хліборобські й виробничі кооперативні товариства в Англії, Північній Америці, Ірландії і в Мексику.

Кооперативне товариство, засноване 28 робітниками в Рочдейлі 1844 року, стало взірцем для кооперативного руху в цілому світі. Рочдейльське товариство створило крамницю на паях, щоб постачати своїм членам добрі й дешеві товари. Прибутки такого товариства розділюються між членами не за кількістю паїв кожного учасника, а пропорційно до суми, на яку кожний член купив товарів у кооперативі. Кожний член, незалежно від кількості своїх паїв, має в кооперативному товаристві один голос.

Кооперація йде шляхом демократичного соціалізму, бо в кооперативних товариствах є: 1.) вільна самоуправа на основі виборності; 2.) рівноправність між членами товариства; 3.) підвищення добробуту для учасників товариства. Соціалістичні партії в вільних країнах беруть активну участь у кооперативному русі. В Англії кооперативний рух (13 мільйонів членів) творить частину Британської Трудової Партії. Торговельна кооперація в Великобританії має в своїх руках 11 відсотків загального продажу товарів в цій країні. Найвищого розвитку кооперація досягнула в Швеції. В цій країні до кооперативних товариств належить біля 3 мільйонів осіб (третина всієї людности). У Швеції розвивається

також виробнича кооперація, що успішно конкурує з приватними фірмами. 1928 року шведська кооперація збудувала власну фабрику електричних жарівок і своїми дешевими виробами примусила інші фірми знизити ціни на жарівки на 37%. Те саме зроблено недавно з виробництвом мильного порошку «Persil»: шведська кооперація купила німецьку фабрику Генкеля і знизила ціни на мильний порошок у Швеції на 22%. Кооперація та вільні професійні спілки мобілізують широкі маси трудового люду для самодіяльності в демократичних організаціях і помагають піднести життєвий рівень громадян. Ці організації частинно виконують ті завдання, за які ведуть боротьбу партії демократичного соціалізму.

XXXI. СОЦІЯЛІЗМ І СВОБОДА НАРОДІВ

Національне питання притягало до себе увагу соціалістичних партій і теоретиків соціалізму віддавна. Польські, італійські, угорські та ірландські емігранти, борці за визволення своїх країн від чужого панування, приєднувалися до соціалістичного руху Франції й Англії. Вони бачили серед соціалістів особливу прихильність до боротьби поневолених націй за свободу.

В революціях, що сталися в країнах Західної Європи в 1848 р., велику вагу мали визвольні рухи Італії та народів Австрії. Маркс і Енгельс в перший період «Весни Народів» обстоювали незалежність народів, що були під чужим пануванням:

«Революційна Німеччина мусіла б відмовитись від усієї своєї минувшини, а саме — у відношенні до інших сусідніх народів. Вона повинна проголосити, разом з своєю власною свободою, вільність тих народів, котрі вона досі гнобила». Маркс і Енгельс уважали, що німці через поневолення інших народів втрачуть свою політичну свободу у власній країні: «Німеччина буде остіль-

ки вільною, оскільки вона дасть свободу сусіднім народам».

В подіях революції 1848-1849 рр. в Австрії загострилася боротьба між окремими народами імперії Габсбургів. Німці й мадяри хотіли мати й надалі перевагу над іншими народами (чехами, словаками, хорватами, румунами), а поляки (в Галичині) над українцями. Проти переваги мадярів, німців та поляків політичні провідники інших народів Австрійської імперії пробували шукати порозуміння з Габсбургами, а в Галичині ширилися надії на царську Росію (рух москвофілів). Тому що міщанство й робітництво — угорське, польське й німецьке — вело революційну боротьбу проти австрійського абсолютизму, а серед інших народів Австрії були поширені надії на «справедливого цісаря» в Відні і навіть на російського царя, то Маркс і Енгельс поставилися проти цих «неісторичних національностей»:

«Поміж усіми націями й наційками Австрії є тільки три, що були носіями поступу, що активно взяли участь в історії і досі є життєздатні: це німці, поляки й мадяри. Тому вони тепер революційні. Всі інші великі й малі племена й народи мають насамперед призначення — загинути в революційній бурі. Тому вони контрреволюційні».

Маркс і Енгельс уважали, що слов'янські народи, окрім росіян, поляків, і, можливо, слов'ян що були в той час під турецьким пануванням, не мали передумов для свого розвитку, щоб стати незалежними «історичними націями». Однак ці самі автори не були послідовні в розподілі народів на «історичні» й «неісторичні». Наприклад, в декларації Міжнародної Асоціації Робітників (Інтернаціонал) з 1864 р., що її написав Маркс, згадано з великою симпатією, поряд з поляками, теж племена Північного Кавказу, що боролися проти агресії царської Росії. Маркс писав про «динічне одобрення, показну прихильність або ідіотську байдужність, з якою дивилися вищі класи Європи на завоювання Росією кавказьких гірських твердинь і на вбивство героїської Польщі».

Маркс і Енгельс були непримиренними ворогами царської імперії, що була «жандармом Європи», помагаючи реакційним урядам проти демократичних рухів. Маркс писав проти завойовницької політики російських царів і як приклад поневолення народів Росією згадував Україну, котру називав «Козацькою Республікою» (*République des Cosaques*) (В. Нернер: *Marx et les Russie*, Париж, 1954).

Маркс і Енгельс визнавали однонаціональну державу за «нормальну політичну організацію» і за «необхідну передумову для згідної інтернаціональної співпраці народів». «Щоб був мир між народами, треба насамперед відсунути геть всі можливі національні тертя, кожний нарід має бути незалежним і господарем у власній країні». (*Marx-Engels: Werke*, т. XVI, ч. I, ст. 453).

Слова про свободу й незалежність народів часто зустрічаються в писаннях Маркса й Енгельса. Вони були противниками колоніялізму європейських держав і вважали, що майбутні соціалістичні уряди європейських країн допоможуть колоніяльним народам в Азії й Африці стати незалежними. Енгельс писав 1882 р., що соціалісти будьякої країни не мають права накидати свій устрій іншим народам. Соціалістичний уряд, що хотів би війною примушувати інші нації приймати свій режим, «підривав би свою власну перемогу». (К. Kautsky: *Aus der Frühzeit des Marxismus*, ст. 72, Прага, 1935 р.).

Карл Каутський в своїх працях уділив багато місця національному питанню. В оцінці рухів поневолених народів за незалежність Каутський виходив із ідеї демократизму і обстоював право кожного народу на самовизначення:

«Соціалдемократія — інтернаціональна і демократична партія. Але чим іншим є боротьба за демократію, як не боротьбою за самовизначення народу? Чи можлива міжнародна демократія інакше, як лише тим способом, що самовизначення вимагається не тільки для свого народу, але для всіх народів однаково?» (*Die Befreiung der Nationen*, ст. 5, 1917 р.). Каутський писав, що

в добі капіталізму творяться й ширяться літературні мови у різних народів, що ці мови знаходять вжиток у школах, у пресі, в науці, в політиці: «Коли нарід дійде до такого рівня, то він може розвинути надзвичайну витривалість в обороні своєї мови». (там таки, ст. 22).

На думку Каутського, через розвиток демократії й соціалізму між вільними народами зникнуть спори, що доводять до воєнних конфліктів. В інтересі всіх націй буде створення спілки вільних країн — З'єдинених Держав Європи.

Під Європою Каутський розумів «всю область європейської культури», що шириться на цілому світі. Таким чином людство дійшло б до створення З'єдинених Держав Світу. В цій спілці народів окремі держави були б розмежовані так, щоб кожна з них охоплювала одну мовну територію. З поширенням освіти в народних масах різних країн, всі громадяни будуть знати свою рідну мову і одну з світових мов: «Кожний всюди в світі зможе дати собі раду, бути зрозумілим і почувати себе як дома» (там таки, ст. 22).

В многонаціональній імперії Габсбургів довелося соціялістам не тільки теоретично вивчати національну проблему, але теж практично шукати шляхів до справедливого вирішення національного питання. Конгрес соціалдемократичних партій Австрії 1899 р. в місті Брно (Морава) домагався у своїй резолюції, щоб Австрія була перетворена на федеративну державу на основі національній. В кожній національній автономній області законодавство і самоуправу мали б у своїх руках сойми, вибрані загальним голосуванням. Права національних меншостей на території автономних країн гарантував би загально-державний закон.

Теоретики австрійської соціалдемократії — Карл Реннер, Отто Бауер та інші досліджували розвиток національностей у зв'язку з поступом капіталістичного господарства. Новочасній індустрії потрібні вишколені, освічені робітники. Однак матеріальна незабезпеченість трудового люду, невикідні житлові умови, перевтома на довгій праці в фабричних підприємствах і на

панських ланах — усе це перешкоджає трудівникам міста й села користатися здобутками культури. О. Бауер писав, що тільки соціалістичний лад може створити всенародну культурну громаду, бо вільний час і матеріальний добробут людини — це основа, на котрій розвивається культура.

Бауер і Реннер писали про живучість національної свідомости і національних мов. Вони доказували, що людство не йде до злиття мов і культур, не до асиміляції, а навпаки до диференціації, до різноманітності. Бауер ставив національне самовизначення в основу соціалістичного ладу:

«Включення всього народу в національну культурну спільноту, здійснення повного самовизначення через націю, поступова диференціація націй — це значить соціалізм». (О. Bauer: Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Відень, 1907 р., ст. 108).

Проект австрійських соціалдемократів про національно-персональну автономію у многонаціональній державі викликав ворожу критику з боку російських централістів. Натомість ідеї австрійського демократичного соціалізму в національній питанні прийняли соціалістичні партії неросійських народів царської імперії. Перший революційний парламент України — Центральна Рада видала в січні 1918 року закон про національно-персональну автономію для меншостей України.

Жан Жорес (1850-1914) критикував слова «Комуністичного Маніфесту», мовляв, пролетаріят не має батьківщини, як революційну фразу, без глибшого змісту: Жорес писав:

«Уже нині пролетарі не стоять поза батьківщиною, бо вони в рідному краї можуть боротися за те, щоб її перетворити згідно з вищою ідеєю. Вони стоять на ґрунті батьківщини, бо вони впливають на неї, бо незалежність націй охороняє міжнародний соціалістичний рух, бо демократія, як форма буття сучасних націй, сприяє стремлінням робітників, бо вони можуть тільки тоді перемогти, коли в кожній країні здобудуть най-

вищі душевні й духові властивості і дійсну суть національного характеру, бо нове людство тільки тоді може бути багате і життєздатне, коли своєрідність кожного народу гармонійно розвивається, і коли всі батьківщини стають бринячими струнами в лірі людства.» (L'Armée nouvelle, 1911).

Іван Франко часто писав про національну проблему, ставлячи її на суспільно-господарський і політичний ґрунт. Він відрізняв *формальний* націоналізм (патріотизм) від *реального*. В 1889 році Франко писав:

«Ми далекі від того, щоб нехтувати вагу *національного* питання, т. є розвою *народности* у всіх її питомих *формах* (мові, звичаях, одежі і т. ін.); але все таки не хочемо ніколи забувати, що *розвій народности є тільки одним із проявів розвою народу*, проявом рівнорядним з розвоєм економічним, громадським, освітним і т. ін. . . . Розвій народности без розвою *живого народу*, його добробуту, освіти, рівности громадської і прав горожанських є або пустою мрією, доктриною, або штучним, тепличним витвором. *Національна література*, штука і т. ін. *мусить же бути впливом живої потреби нації і заспокоювати ту потребу*. Нація, котра помирає з голоду, в котрій 90 процентів людей не вміє ні читати, ні писати і не має *de facto* (на ділі) ніякої політичної волі, — така нація потребує хліба, азбуки і конституції; театрами, концертами, «національними» романами й поезіями дуже мало їй можна прислужитися». (Вибрані суспільно-політичні й філософічні твори, ст. 309, 1956 р.).

Про національну справу писав Масарик:

«*Між національністю та інтернаціональністю немає противенства, навпаки, згода: народи — це природні органи людства*. Людство не є щось наднаціональне, воно є організацією поодиноких народів. Тому коли окремі народи прямують до своєї самостійности і намагаються розбити держави, в котрих досі перебували, то це не є боротьба проти міжнародности й людства, але бій проти гнобителів, що зловживали держави для

нівелізації та політичної одноманітності. Людство не йде до одностайности, але до єдності. Якраз усамостійнення народів уможливить органічну спілку, федерацію народів Європи і цілого світу». (Політичні думки, Прага, 1923 р., ст. 74).

Масарик взяв в оборону чеських соціалдемократів, приналежних до Соціалістичного Інтернаціоналу, бо чеські націоналісти намагалися в своїй пропаганді представити їх як неповноцінних патріотів. З того приводу Масарик писав:

«Проголошувати соціалдемократів за нечехів — це сліпота розуму й серця. А інтернаціоналізм? Не буду повторяти того, що вже було повторене аж до огиди, що міжнародність (інтернаціоналізм) це не безнародність чи протинаціональність. Спитаймо: чи капіталісти не є інтернаціональні? Чи журналісти не є інтернаціональні? Чи адвокати не є інтернаціональні? Чи католицька церква не є інтернаціональна?» (Там таки, стор. 85).

XXXII БОЛЬШЕВИЗМ І НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ

Давній централізм Російської царської держави залишив глибокий слід між російськими соціалістами. Вони не вважали на те, що царська Росія була многонаціональною державою, в котрій росіяни були в меншості (43 відсотки). Російські соціалісти — централісти покликалися на Маркса й Енгельса, що вважали централізовану державу за найвигіднішу форму політичного й господарського розвитку країни. Однак вони замовчували при тому факт, що Маркс і Енгельс обстоювали централізований режим в *однонаціональній державі*. Многонаціональні держави (Австрія, Росія, та інші) мусіли, на думку Маркса й Енгельса, розпастися на незалежні національні держави:

«Повний розпад Австрійської Монархії — це перша умова об'єднання Німеччини... Що ж до Росії, то її можна згадати тільки як окупантку великої кількості украденої власности, котру вона муситиме вернути в день розплати». (Marx-Engels, Werke, XIII, т. I, 1937).

Російські соціалісти-централісти розуміли, що в разі упадку царського режиму поневолені Росією народи захочуть бути господарями в своїх країнах. Вони, хоч на словах визнавали право народів на самовизначення, були на ділі проти визволення неросійських народів.

На переломі 19—20 віку йшла дискусія між польськими соціалістами в справі національного визволення Польщі. Одні (Ю. Пілсудський, Л. Василевський, С. Геккер і ін.) обстоювали державну самостійність Польщі; інші пробували доказувати, мовляв, Польща зв'язана господарськими інтересами з Росією, що Росія й Польща стали «єдиним капіталістичним механізмом», а через те робітники польські й російські стають «єдиною робітничою клясою». Противники польської незалежності уважали, що після упадку царського режиму польські робітники мають домагатися автономії в межах Російської Республіки «і цим способом стати на сторожі загроженої польської національності». (R. Luxemburg: Die Neue Zeit, 1895—96, том II). За позицію цієї невеликої групи польських соціалістів, що звала себе «Соціалдемократією Польщі й Литви», висловився Ульянов-Ленін у статті: «Самовизначення і пролетаріят» («Искра», 15. 7. 1903). Він писав:

«Ми повинні завсігди й рішучо прямувати до найтіснішого об'єднання пролетаріату всіх національностей і тільки в окремих виняткових випадках ми можемо ставити й підтримувати домагання створення нової клясової держави або заміни державної політичної єдності слабшим федеративним зв'язком чи подібне... Саме цим інтересам клясової боротьби ми повинні підпорядкувати домагання національного права на самовизначення». Ленін у цій статті висловився за створення єдиної централізованої робітничої партії всіх народів Російської імперії: «Фактичний рух навчить про

необхідність централізму для успішної боротьби пролетарів усіх національностей, поневолених царатом...» Ленін намагався з перших днів своєї політичної діяльності творити єдину централізовану робітничу партію для всіх народів Росії. Він хотів мати під своїм впливом і керівництвом *найреволюційнішу частину кожної нації царської Росії — пролетаріят*. В 1905 році на з'їзді Большевицької партії вирішено «прикласти всіх зусиль для порозуміння з національними соціалдемократичними організаціями з ціллю узгоднення місцевої роботи і для підготовки таким чином можливості злуки всіх соціалдемократичних партій в єдиній РСДРП». (ВКП(б) в резолюціях, ч. I, стор. 27, Москва, 1936 р.).

Перед з'їздом Російської Соціалдемократії, що був скликаний у Стокгольмі 1906 р. для об'єднання з неросійськими робітничими партіями, Ленін написав проєкт резолюції. В тій резолюції між іншим сказано: «Ми визнаємо і пропонуємо зїздові визнати: 1) що конче потрібно вжити найенергійніших заходів для негайного злиття всіх національних соціалдемократичних партій Росії в єдиній Російській Соціалдемократичній Робітничій Партії; 2) Що основою об'єднання має бути повне злиття всіх соціалдемократичних організацій кожної місцевості». (Ленін, Сочинения, т. IX, стор. 47).

Пізніше в 1913 році Ленін писав, що «інтереси робітничої кляси вимагають злиття робітників усіх національностей даної держави в єдиних пролетарських організаціях — політичних, професійних, кооперативних, просвітних і т. д.» (Сочинения, т. XVII, стор. 13). Особливу ворожість виявив Ленін до Української Соціал-Демократичної Партії, що відмовилася прилучитися до Російської Соціалдемократії. Він у листі до редакції українського соціалдемократичного місячника «Дзвін», що виходив у Києві, писав у березні 1914 року: ... «Мушу сказати, що проповіддю відокремлення українських робітників в особливу соціалдемократичну організацію я глибоко обурений» ... (Сочинения, т. XVII, стор. 470).

Для збереження єдиної неділимої централізованої великодержави Росії Ленін хотів мати *єдину централізовану партію* з участю робітників усіх народів царської імперії. Поставивши собі таке завдання, Ленін *закривав свій великодержавний централізм революційними фразами*.

В 1913 році в «Тезах до національного питання» Ленін писав: «Соціалдемократія Росії повинна в своїй пропаганді настоювати на праві всіх національностей творити окрему державу або вільно вибрати ту державу, в котрій вони бажають жити», (т. XVI, стор. 508). Поставивши цю радикальну тезу, Ленін одночасно відкинув можливість здійснення самовизначення народів Росії: на його думку, — «Соціалдемократії» (тобто — його большевицькій партії) належить право рішати, чи потрібне відділення поневоленої нації від держави-гнобительки:

«Визнання соціалдемократією права всіх національностей на самовизначення зовсім не показує відмови соціалдемократії від самостійної оцінки доцільності відокремлення тої чи іншої нації в кожному окремому випадку». Мовляв, треба мати на увазі інтереси «класової боротьби пролетаріату за соціалізм». Ленін хотів створити єдину централізовану многонаціональну робітничу партію Російської імперії і нею керувати. В такій партії російський елемент мав би перевагу і російське керівництво цієї централізованої партії могло б заборонити неросійським членам партії боротися за незалежність своїх народів, бо відокремлення провід партії визнав би за «недоцільне», не вигідне для інтересів партії.

У листі до члена большевицької партії вірменського походження С. Шаумяна, Ленін в грудні 1913 року признався, що його тези про право народів Російської імперії на державну незалежність були виставлені тільки для збаламучення наївних людей: «Відокремлення — зовсім не наш плян. Відокремлення ми зовсім не проповідуємо. Взагалі ми проти відокремлення». (Сочинення, т. XVII, стор. 90).

Щоб перешкодити визволенню народів Російської імперії, Ленін криводушно вживав у своїй пропаганді «визвольних» кличів. Наприклад, в 1915 році він радив соціялістам гнобительських держав визнавати й обороняти «право поневолених народів на самовизначення, а саме в політичному розумінні слова, тобто право на політичне відокремлення». Але від соціялістів поневолених народів Ленін вимагав, що вони «повинні боротися за повну (в тім числі організаційну) єдність робітників поневолених і гнобительських народів». (Сочинения, т. XVIII, стор. 206). Таким чином, робітники народів, поневолених царською Росією, як члени всеросійської партії, мусіли б, на вимогу Леніна, боротися проти національного визволення своїх народів. Ленін мотивував свою оборону централізованої Російської великодержави інтересами соціялізму. Він писав:

«Централізована велика держава — це великий історичний крок уперед від середньовічної роздріблености до майбутньої єдности всього світу, а інакше як через таку державу... нема й не може бути шляху до соціялізму» (Сочинения, XVII, ст. 154).

Український соціялдемократ Лев Юркевич (Рибалка) в свій час дав справедливу оцінку фальшивої політики Леніна. Він писав про теорії вождя большевизму, будучи в Швейцарії на еміграції в час першої світової війни:

«Люди, які проголошують право нації на державну незалежність і кажуть, що вони обороняють це право, тут же на очах всієї „чесної громади“ відкидають право робітництва поневолених націй навіть на автономну політичну організацію. Нам обіцяють все, навіть самостійну державу, але тільки для того, щоб ми повірили цим облудним і нечесним обіцянкам і відмовились навіть від права на свою соціялістичну організацію всередині „велетенської держави“. Цей „інтернаціоналізм“, який опирається на націоналістичну мораль сучасних „велетенських держав“, воістину може глибоко обурювати» («Боротьба», травень 1915 р., Женева).

Слід ствердити, що большевицька партія, та й інші російські політичні організації, що діяли на територіях неросійських народів царської імперії, зверталися до цих народів *російською* мовою. Таким чином не тільки школа, адміністрація, православна церква, преса тощо накидали російську мову «інородцям», також російські революційні партії ширили русифікацію серед неросіян. Ленін був за *зміцнення* російського елементу і за *поширення* російської мови в Україні. В 1913 році Ленін писав у своїх «Критичних увагах до національного питання».

«Уже кілька десятиліть цілком визначився процес скорого економічного розвитку півдня, тобто України, котра приваблює із Великоросії десятки й сотні тисяч селян і робітників у капіталістичні економії, на копальні, в міста. Факт „асиміляції” — в цих межах — великоросійського й українського пролетаріату не-сумнівний. І цей факт *безумовно* прогресивний». (Сочинения, т. XVII, ст. 142).

За царського режиму в російській Україні не було ані одної (навіть приватної) української школи, були заборонені приватні українські товариства, українське слово не було допущене в урядові установи та до церкви, українська преса ниділа (1905—1914) під утиском цензури. Одначе Ленін радів, що під царським режимом насильна русифікація України ширилася, і визнавав цей процес за «*безумовно поступовий*». Асиміляція всіх народів, мов і культур, «злиття всіх націй у вищій єдності» — це, на погляд Леніна, неминучий процес розвитку, що веде від капіталізму до соціалізму:

... «Всесвітньо — історична тенденція капіталізму до ламання національних перегородж, до стирання національних відмін, до асиміляції націй, котра з кожним десятиліттям виявляється все могутніше і творить один із найбільших двигунів, що перетворюють капіталізм на соціалізм». (Т. XII, ст. 140). Ленін вірив, що асиміляція націй —це шлях до соціалізму, і він вітав всякого роду «злиття націй».

Свого часу Маркс глузував з тих французьких соціалістів, котрі на засіданні Ради Інтернаціоналу поставили домагання, що соціалістичний рух мав би «скасувати нації». Маркс відчув у тому виступі французів неусвідомлене бажання, щоб усі народи злилися у французькій «зразковій нації». (Briefwechsel zwischen Marx und Engels, т. III, ст. 328). Маркс не думав, що народи повинні втратити свою національність і розпливатися в якійсь всесвітній «над-нації». Ленін самовільно пояснює значення слова «інтернаціоналізм», «як злиття всіх націй». Інтернаціоналізм значить міжнародність, а не «над-народність». Трудно собі уявити, щоб котрабудь культурна нація добровільно відмовилася від своєї мови й культури, щоб стати частиною «всесвітньої нації» з спільною світовою мовою, як це собі уявляв Ленін. Ворожнеча між двома комуністичними великодержавами — Китаєм та ССРСР, — показує, як далеко стоять комуністи від світового «злиття націй». Однак ідеї Леніна про «зближення і злиття націй» російські та китайські комуністи пробують здійснити в своїх імперіях.

В програмі Советської Комуністичної Партії, затвердженій XXII з'їздом 1961 року, поставлено завдання «зближення» народів і мов ССРСР. Комуністи повинні помагати ширити російську мову між народами держави, в котрій, мовляв, уже збудовано «соціалізм» і почато творити комуністичний лад. Таким чином, замість всесвітнього «злиття всіх націй у вищій єдності» (Ленін), Москва пробує прискорити денаціоналізацію всіх народів ССРСР на користь російської «зразкової нації».

Демократичний соціалізм обстоює свободу, рівноправність, незалежність і співпрацю всіх народів. Національне самовизначення народів Британської імперії визнав соціалістичний уряд. Голова соціалістичного уряду Англії Еттлі сказав у 1946 році: «Індія сама мусить рішати, яка має бути її конституція, яке буде її положення в світі». Еттлі теж заявив: «Ми не хочемо

тримати народи в Британській Спільноті та в Імперії проти їх волі».

Визволення народів в бувших колоніях держав Західної Європи сталося не тільки наслідком боротьби цих народів за державну незалежність. Колоніальні народи мали морально-політичну допомогу в метрополіях демократичних держав, де громадська думка засуджувала політику колоніалізму як шкідливу для культури, поступу й міжнародного мира. Після другої світової війни, за прикладом соціалістичного уряду Англії, пішли теж уряди інших колоніальних держав: Голляндії, Франції, Бельгії.

Політику колоніалізму провадять дві комуністичні імперії — ССРСР і Китай — та диктаторська Португалія, що має свої колонії в Африці.

XXIII. СОЦІЯЛІЗМ І РЕЛІГІЯ

В програмі Соціалістичного Інтернаціоналу, затвердженій на конгресі в Франкфурті 1951 року, сказано, що соціалістичні переконання творяться і розвиваються у людей з різних причин і мотивів, у тім числі постають теж із релігійних ідеалів. Дійсно, в соціалістичному русі різних країн були й є течії, що своє прямування до суспільної справедливости основують на моральних приписах релігії. Наприклад, соціалістичний рух в Англії розвинувся в великій мірі під впливом Церкви Методистів, створеної в середині 18 віку братами Уеслі. Методисти бачили тяжке положення робітників в Англії в добу індустріальної революції і помагали робітникам організуватися в професійних спілках, в кооперативах, у політичних товариствах. Методисти вважають, що соціалістична ідея — помагати трудящим і убогим вийти з бідности й організувати їх для досягнення добробуту, — ця ідея є в згоді з євангельською проповіддю: «Люби ближнього, як самого себе».

Ранне християнство було релігією невільників, убогих і безправних, насамперед жидів, вигнаних із рідного краю і розсіяних по різних провінціях Римської імперії. Убогі й переслідувані люди щиро приймали релігію Мессії-Христа, котрий, вірилося, незабаром прийде вдруге з неба на землю судити живих і мертвих і дасть нагороду бідним і гнобленим — вічне щасливе життя в раю. Про надію на скорий прихід Христа на землю писав апостол Павло в першому посланні до християнської громади в грецькому місті Коринті: «Я вам кажу, брати, що час короткий» (час до Страшного Суду), «а тому жонаті повинні жити так, як ті, що не мають жінок» (мов монахи). В Євангелії є проповідь чесноти, милосердя, любови до ближнього і засуд тих, що порушують моральні закони: «Злодії, хабарники, п'яниці, лихословники і грабіжники не ввійдуть у Боже Царство».

Релігія любови до убогих, голодних, бездомних і поневолених давала моральну силу соціальним реформаторам у різних країнах: вони хотіли улаштувати суспільне життя за прикладом перших християн, що ділили своє майно між членами громади і жили в спілках. На початку 15 віку в Чехії, після спалення реформатора Яна Гуса в Констанці, були створені християнські громади так званих таборитів. Ці громади організували своє життя на основі спільности майна. Теж у Німеччині на початку 16 століття, після виступу Лютера за реформу Католицької Церкви, були люди, що хотіли здійснити одночасно з релігійною реформою також зміну суспільного устрою. *Томас Мюнцер* (1489—1525), учений богослов, плянував створити «Царство Боже на землі», вернувши церкву до тих порядків, що були в перших віках християнства. Мюнцер хотів скасувати приватну власність і кляси та установити владу через вибори вільними і рівноправними громадянами. Мюнцер у своїх писаннях і проповідях покликався на Біблію. Він називав безбожниками противників реформ, котрі він пробував здійснити в душі соціалізму.

В добі розвитку індустріального капіталізму на початку 19 століття в різних країнах Європи діяли соціалісти, що спиралися в своїй пропаганді на авторитет Біблії. Так, напр., німець *Вільгельм Вайтлінг* (1808—1871) заснував соціалістичну організацію під назвою «Союз Справедливих». Вайтлінг у своїй книзі — «Євангелія убогого грішника» — виводив соціалістичні ідеї справедливості, рівності, взаємної допомоги й спільної праці із Біблії. У Франції ідею соціалізму на основі християнської віри поширив католицький священник *Ляменне* (1772—1854). Він написав книгу — «Слова Вірного», що мала великий успіх у світі. Ляменне критикував капіталістичну систему і кликав до реформи суспільства в соціалістичному дусі, згідно з моральними правилами християнства.

Маркс і Енгельс визнавали філософію матеріалізму. Релігійні погляди людей Маркс і Енгельс виводили із вірувань первісних людей, що не могли собі реалістично пояснити таких явищ, як грім, блискавка, сніг і приписували це надприродним силам. Пізніше на релігійні уявлення впливав господарський і суспільний устрій людської громади. Маркс писав, що віра людини в безсмертя душі, надія на будучу нагороду в раю за горе і всякі невгоди й муки в земному житті, — «це зідхання пригнобленого створіння... Релігія — це опіум народу». Цим Маркс хотів сказати, що люди вірою в Бога і надією на щасливе життя після смерті замовляють свої болі, проганяють від себе гіркі почування при всякій лихій годині так, як курці опіуму, що переживають щасливі моменти, уживши цієї речовини. Маркс і Енгельс протестували проти того, що в різних країнах самодержавні режими використовували релігію й церкву для свого зміцнення. Маркс і Енгельс, однак, були проти накидання свого світогляду іншим. Напр., Енгельс виступив проти німецького професора-матеріаліста *Евгена Дюрінга*, що пропонував у майбутньому соціалістичному суспільстві «скасувати всі причадали духовного чаклунства і, послідовно, всі суттєві елементи культу».

Енгельс писав, що Дюрінг «перевищив самого Бісмарка, він видає ще строгіші Майові закони^{*)} не тільки проти католицтва, але й проти всякої релігії взагалі. Він нацьковує своїх жандармів будучности на релігію». Пляни Дюрінга — скасувати релігію поліційними заборонами й репресіями — Енгельс іронічно назвав «чисто пруським соціалізмом». (Енгельс: «Анти-Дюрінг»).

В царській Росії церква була в залежності від уряду. Духовенство мусіло виконувати накази самодержавного уряду і прославляти царський режим як «даний від Бога». Це мало той наслідок, що серед ліберальної інтелігенції та соціалістів створився настрій, ворожий до релігії й церкви. Особливо визначився своїм войовничим атеїзмом М. Бакунін. Основники українського соціалістичного руху М. Драгоманів та І. Франко ставилися до релігії і церковних обрядів скептично: напр., книжка Драгоманова «Рай і поступ», поема Франка «Страшний Суд» та ін. Одночасно вони були рішучими оборонцями релігійної свободи і толеранції та противниками всякого фанатизму, насильства, примусу в справах віри. Драгоманів ставив високо поступовий дух евангельських церков, як це показує його книжка — «Євангельська віра у старій Англії».

Провідник большевицької партії Ленін у своїй ненависті до всіх релігій ішов слідом за Бакуніном і Дюрінгом. Проте й серед російських большевиків були деякі, що ставилися прихильно до моральних основ різних релігій. Приміром, письменник М. Горький писав:

«Бог — це комплекс тих, вироблених племенем, нацією, людством, ідей, що будять і організують соціальні почування, щоб зв'язати особу з суспільством, обмежити зоологічний індивідуалізм». Ленін назвав цей погляд «реакційним і буржуазним».

^{*)} В травні 1873 р. німецький уряд на чолі з Бісмарком видав закони, ворожі до Католицької Церкви, щоб зломити її вплив у Німеччині. Цю політику Бісмарк назвав «боротьбою за культуру» (Kulturkampf).

Комуністична партія, захопивши владу в Росії, почала нещадну війну проти всіх релігій і церков. Філософія матеріалізму стала в СРСР єдиною визнаною системою, атеїзм накидається громадянам у пресі, в школі, у всіх суспільних організаціях.

У вільних країнах між партіями демократичного соціалізму та церковними організаціями немає ворожечі. Минулася заборона Католицької Церкви для її вірних вступати до соціалістичних партій. Католицька Церква на II Ватиканському соборі заявила, що вона не зв'язує себе з будь-яким суспільним устроєм чи політичним режимом. Євангельські церкви не обмежують своїх вірних у політичній діяльності. Напр., в Англії, Голляндії, в Скандинавських країнах і інших державах багато духовних осіб із євангельських церков беруть активну участь у соціалістичному русі. Довголітнім президентом Соціалістичної Партії в З'єдинених Державах Америки був Норман Томас, пастор Євангельської Пресвітеріянської Церкви. В грудні 1966 р. на голову управи Західного Берліну обрано члена Соціалдемократичної Партії Альберца, пастора Євангельської Церкви. Визначною постаттю в соціалістичному русі Швейцарії був професор Леонгард Рагац (1868—1945) в Цюріху. Він був представником християнського соціалізму в Соціалдемократичній Партії. В різних країнах — Швеції, Данії, Швейцарії, Голляндії та ін. є в соціалістичних партіях групи християнського соціалізму, котрі сполучають свої переконання і діяльність з моральними основами, що містяться в Євангелії. Відомий діяч Голляндської Трудової Партії проф. В. Баннінг стверджує вагу моральних мотивів, що зближують між собою соціалістичний рух і етичні основи християнства:

«Ми хочемо вибороти право і свободу для безправних і упосліджених; ми хочемо творити суспільство будучности на духовій свободі, сполученій з справедливістю. Ці моральні мотиви є серце, животворна сила соціалізму... Якщо ми сполучаємо свободу з справедливістю, то ми є в доброму товаристві з Біблією і по-

винні пам'ятати, що досі християни приходять до соціалізму через те, що вони чують у соціалізмі заклик до справедливості».*) Відомий діяч Української Соціал-демократичної Партії Володимир Чехівський, голова уряду Української Народної Республіки в 1918—1919 році, був визначним організатором Української Автокефальної Православної Церкви в Україні в 1921 році і мав титул Благовістника Церкви. Чехівського засуджено на 10 років темниці в процесі «Спілки Визволення України» в Харкові в 1930 році: з неволі він уже не вернувся.

Демократичний соціалізм є проти всякого фанатизму — релігійного, філософського чи політичного. Вільна дискусія, незалежний обмін думками може дати відповідь на шукання людської душі.

XXXIV. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІЯЛІЗМУ

Стародавні й новочасні теоретики соціалізму ширили свої ідеї реформи суспільно-господарського ладу в надії здійснити в громадянстві свободу, рівність, справедливість, добробут — матеріальний і моральний. Слід згадати, що багато теоретиків і організаторів соціалістичного руху в різних країнах належали до заможних клас суспільства. До ідеї соціалізму їх повело *моральне чуття*: протест проти політичного і господарського поневолення й визиску трудящих мас горішніми класами. Томас Мор, граф Сен-Сімон, Роберт Оуен не належали до робітничої класи. У Німеччині — Маркс був сином заможного адвоката, Енгельс був фабрикантом у Манчестері (Англія), Ляссаль був теж із заможної капіталістичної родини.

Також в Україні до соціалістичного руху приставали люди з заможних клас. Дмитро Лизогуб (1849—

*) Orientation (Socialism today and tomorrow, Part one), Амстердам, 1959).

1879) пожертвував 5 мільйонів карбованців на діяльність Партії «Народня Воля». Коли це розкрила поліція, то царський уряд покарав Лизогуба смертю. Один із основників Революційної Української Партії Дмитро Антонович (1877—1945), син професора університету Володимира Антоновича, пожертвував свою спадщину, одержану по матері, на соціалістичну пропаганду. Левко Юркевич (1885—1918), син багатого землевласника на Київщині, мав великі заслуги для українського соціалістичного руху як видавець соціалдемократичної преси в Києві і Львові перед першою світовою війною: «Наш Голос», «Дзвін», та інші. Сином великого землевласника Євгена Чикаленка був теж діяч Української Соціалдемократичної Партії Левко Чикаленко (1888—1965). Активні члени Української Соціалдемократичної Партії на Наддніпрянщині — Борис Матюшенко (1883—1944) та Євген Голіцинський (1878—1931) були синами генералів російської армії. Михайло Русов (1876—1909), один із основників Української Революційної Партії, визначний діяч українського соціалістичного руху, був сином Олександра Русова, професора комерційного інституту в Києві, і Софії Русової-Ліндорс, з чернігівського роду поміщиків. У російському соціалістичному русі з класи великих землевласників вийшли такі особи як Александр Герцен, Ніколай Огарев, Г. Плеханов, графиня Софія Перовська, П. Лавров та інші. Після другої світової війни в соціалістичному уряді Великобританії під проводом Клемента Еттли було чотири міністри-мільйонери. Ці факти показують, що соціалістичний рух притягає до себе людей із різних верств суспільства своїми ідеями — любови до убогих, поневолених і визискуваних. З морального почуття — любови до ближніх — родиться стремління допомогти народним масам досягнути матеріального добробуту, що дає основу для культурного розвитку й поступу нації.

Жан Жорес, провідник Французької Соціалістичної Партії, писав про вагу моральних ідеалів у розвитку людства:

«Перед початком історії, перед створенням тої чи іншої господарської системи, людство має в собі попередню ідею справедливости, права, і це є той ідеал, за яким воно (людство) йде від одної цивілізації до другої; і коли воно рухається, то це стається не через автоматичну або механічну зміну способу продукції, але під більш або менш відчутим впливом цього ідеалу». (Цитовано за книгою — Шарль Раппопорт: Jean Jaurès, l'homme, le penseur, le socialiste. Париж, 1915 р.). Жорес стверджував, що теж в основі Марксової філософії лежить ідея права й справедливости:

«Чи сам Маркс не включив у своє розуміння історії поняття, ідеал поступу, права? Він проголошує соціалістичне суспільство як наслідок капіталістичного: він теж показує, що в соціалістичному суспільстві зникне нарешті класова боротьба, котра знесилоє людство; він показує також, що тоді вперше буде можливе повне й вільне життя... Чи це не є признання, що слово справедливість навіть у матеріалістичному розумінні історії має змисл?»

Теж і другий ревізіоніст марксизму Едуард Бернштайн писав, що Маркс засуджував капіталістичну систему, бо вважав її за противну моральним засадам:

«Ніхто не може оспорювати, що в «Капіталі» (праця Маркса про розвиток капіталізму) є повно виразів, в основі котрих лежить *моральний осуд*. Уже означення заробіткових відносин як *відносин визиску* містить в собі такий осуд, бо поняття експлуатації, де йдеться про характеристику відносин людини до людини, має на собі п'ятно неоправданого привласнення, обману». Далі Бернштайн стверджує: «Справедливість теж нині є дуже сильним мотивом у соціалістичному русі, бо взагалі ніодна тривала масова акція не відбувається без моральних двигунів». („Die Neue Zeit“, XVI Jahrgang II, стор. 390 і 392). Німецький соціаліст Франц Штаудінгер писав про моральні підстави соціалістичного руху, що веде боротьбу за суспільний лад на основі свободи, без визиску людини людиною:

«Соціалізм хоче, на місце панування капіталу, — що всупереч всякій зовнішній свободі робить немаєтних робочою силою для заможних..., створити суспільство, в котрому панує товариська праця, тобто, де кожна вільна людина буде служити іншим і разом з тим діставатиме поміч від інших за правилами колективу. Слова Канта (знаменитий німецький філософ — 1724—1804), що людина другій людині ніколи не мусить бути тільки засобом, але завжди самоціллю, висловлює цілком те саме». („Die Neue Zeit“, XVIII Jahrgang II, стор. 589).

Славнозвісний економіст професор Михайло Туган-Барановський (1865—1919), член уряду Української Народної Республіки (1917—1918 р.р.), відкинув погляд Маркса й Енгельса, мовляв, капіталізм упаде наслідком своєї неспроможности задовольнити господарські потреби суспільства. Туган-Барановський бачив *моральні сили* в суспільстві, що підкопують основи капіталістичного ладу:

«Я пізнаю в капіталістичній господарській системі *безвихідну внутрішню суперечність*, від котрої вона з залізною (хоч і не економічною) необхідністю мусить загинути. Ця суперечність є в тім, що капіталістичне господарство робить *із працюючої людини тільки економічний засіб і одночасно поширює правне поняття*, котре оцінює кожну людську особу *саму по собі як найвищу ціль*. Отже це є суперечність між основним господарським принципом капіталізму та основним етичним правилом, що велить: «Людина і взагалі кожне розумне ество живе як ціль сама по собі»... «Господарський розвиток, — писав Туган-Барановський, — ширить у все дальших масах людности *свідомість цього положення* і творить засоби для його усунення. Новий соціяльний ідеал стає все більшою суспільною силою... Соціяльний ідеал може тільки тоді перемогти, коли він одночасно відповідає інтересам могутніх суспільних груп і загальній моральній свідомості. Тоді він мусить перемогти. Соціялістичний ідеал має ці властивості. Він відповідає інтересам трудової класи — великої

більшості населення — і його треба уважати одночасно за основне домагання природного права». (Theoretische Grundlagen des Marxismus, Ляйпцір, 1905, стор. 236).

Людевіг Вольтман у книзі «Історичний матеріалізм» (1900 р.) твердив, що технічний і господарський поступ не мусить вести до перемоги суспільної справедливости:

«Господарські продукційні, сили самі по собі, в однаковій мірі можуть бути засобом рабства як і свободи. Тому розвиток господарської техніки веде тільки до «зміни форм рабства», до історичної заміни, але зовсім не до скасування клясового панування. Це скасування є питанням етики, а не техніки». (Стор. 428).

Теж австрійський соціолог Макс Адлер (1873—1937), згідно з іншими теоретиками соціалізму, високо ставив моральний ідеал як формуючий елемент у перебудові капіталістичного ладу на соціалістичний:

«Новий суспільний лад залежить, само собою, в першій мірі від реальних умов своїх можливостей, але в цих умовах він оформлюється тільки через моральний ідеал, що живе в тих людях, котрі той суспільний лад хочуть здійснити». (Marxistische Probleme, 1920 р., стор. 108).

В Україні Іван Франко став переконаним соціалістом з моральних мотивів, бачивши навколо неправду і неволю:

«Робітник виробляє шовки й оксамити, найтонші полотна й розкішні мережива, а сам ходить в лахмітті: будує палаци, а живе в печерах; сіє пшеницю, а з'їдає висівки. Ви, що збираєте багатства нашої праці, живете в розкошах і дивитеся згори на людину обдерту, зморену, грубих звичаїв, без смаку і лаку. Напоюєте почуття розкошами природи й мистецтва, маєте час і засоби для того, щоб освічувати серце й розум, словом, йдете вперед. А робітник?.. Робітник не може піднятися високо над первісним станом, не може звикнути до перебірливих страв і доброї одежі, бо в нього неvistачає на це. Робітник не може тішитися ані природою, ані творами мистецтва, бо груба праця приковує його до щоденного життя і тяжить як олово на його

дусі. Робітник не може освічуватися, бо це *коштує*. Потім не може, бо не має часу. Чи ж після 12, 14 або 16 годин чорної роботи можна ждати від людини, щоб була ще здатна до духової праці?».

Мавши перед очима такі злидні й убожество трудового люду і вигідне життя панівної кляси, Франко дійшов до висновку:

«Доки знаряддя виробництва не стануть власністю всього трудящого громадянства, а не окремих осіб, доки до вільної «конкуренції» не будуть допущені робітники, які тепер є лише жертвами конкуренції, доти для нас прогрес не існує, доти ми будемо паріями (позбавленими прав) в громадянстві». (Вибрані суспільно-політичні і філософські твори, стор. 150—151).

Всупереч комуністам, — що під проводом Леніна створили партійну диктатуру, Франко писав, що «робітничий ідеал майбутнього ладу — се ті самі революційні принципи свободи, рівності й братерства, а тільки поняті широко, в цілій чистоті. Всі вони якнайтісніше в'яжуться з собою, обумовлюються. Без свободи нема рівності ні братерства; без рівності нема свободи; без братерства, дружності, — рівність і свобода нінащо не здадуться». (Часопис «Світ», Львів 1881—1882 рр.).

Ленін і його послідовники-комуністи перейняли в основу своєї діяльності ті правила, що їх проповідував Бакунін: для здобуття влади над народними масами і для забезпечення диктатури партії всі засоби є дозволені й «моральні». «Основа комуністичної моральності це боротьба за зміцнення і завершення комунізму», — писав Ленін. А для того Ленін радив своїм партійцям уживати всяких засобів: хитрощів, обману, насильства, терору.

XXXV. СОЦІЯЛІСТИЧНІ ПАРТІЇ У ВІЛЬНИХ КРАЇНАХ

1) Австралія

Австралійська Трудова Партія була заснована 1891 року. Після виборів 1904 р. вона мала найчисленнішу фракцію в парламенті і створила перший соціалістичний уряд Австралії. В 1914—1916 рр. соціалістичний уряд провів через парламент закони про пенсії для інвалідів і допомогу материнству. Соціалістичний уряд 1945—1949 рр. завів державну медичну допомогу для недужих і створив державні індустріальні підприємства. В виборах до парламенту 1963 року за Австралійську Трудову Партію голосувало коло 45 відсотків виборців — (2,322.240 осіб). В листопаді 1966 р. в виборах до парламенту австралійські соціалісти здобули 42 манда і творять опозицію до Ліберальної Партії, що має більшість у парламенті.

2) Австрія

Соціалдемократична Партія Австрії була заснована 1889 року. Тепер вона має назву — «Соціалістична Партія Австрії». Після першої світової війни на чолі першого уряду Австрійської Республіки в 1918 р. стояв соціаліст Карл Реннер. В 1930 р. австрійські соціалісти мали в парламенті республіки 72 послів на загальне число — 165. Реакційний уряд Дольфуса заборонив діяльність Соціалдемократичної Партії 1934 р. Після другої світової війни К. Реннера знов вибрано на голову уряду Австрійської Республіки, а пізніше на президента. Соціалісти, в коаліції з австрійською Народною Партією, видали закони про соціальне забезпечення та націоналізацію основних промислових підприємств. Від 1945 р. всі президенти Австрії, вибрані загальним голосуванням, були соціалісти. Після виборів 1966 р. до парламенту соціалістична партія відмовила-

ся брати участь у коаліційному уряді і перейшла в опозицію.

3) Італія

Італійська Соціалістична Партія (ІСП) була заснована 1892 р. На виборах до парламенту в 1913 р. ІСП здобула 53 мандати. В парламенті, вибраному 1919 р., ІСП мала найбільшу фракцію — 156 послів. В 1921 р. агентам Москви удалося розколоти ІСПартію. Меншість відділилася і створила комуністичну партію Італії. В 1926 р. фашистський уряд Муссолінія заборонив соціалістичну партію. Після того соціалістичні організації діяли в Італії нелегально під проводом Сарагата й Ненні. 1943—1947 рр. соціалісти брали участь у коаліційному уряді республіки Італії. В виборах до парламенту 1946 р. Італійська Соціалістична Партія здобула 115 мандатів і була числом депутатів на другім місці.

Ненні з своїми однодумцями (більшість Італійської Соціалістичної Партії) хотів вести партію на співпрацю з комуністами. Менша частина партії на чолі з Сарагатом створила Італійську Соціалдемократичну Партію. Соціалдемократична партія брала участь у коаліційних урядах Італійської Республіки. 1963 р. до коаліції приєдналася теж Італійська Соціалістична Партія (Ненні), що втратила надію на ділову співпрацю з комуністами. В виборах до парламенту в 1963 р. партія Ненні здобула із 630 місць 87 мандатів (4,255.836 голосів); партія Сарагата мала в парламенті 33 послів (1,876.271 голос). 1964 р. Сарагата обрано на пост президента Італії. Провідники цих партій домовилися про створення З'єдиненої Соціалістичної Партії Італії, що й затверджено на спільному з'їзді обох партій 30 жовтня 1966 р.

4) Німеччина

Соціалістична Партія Німеччини має свій початок від Загального Робітничого Товариства, що було створене з почину Фердинанда Ляссала в 1863 році. 1875 р.

соціалістичні групи Німеччини прийняли спільну програму і об'єдналися під назвою «Соціалдемократична Партія Німеччини». 1878—1890 р. Соціалдемократична Партія Німеччини була заборонена і продовжувала партійну роботу нелегально. В 1891 р. Соціалдемократична Партія відновила свою діяльність у Німеччині в легальних формах. В виборах до парламенту Соціалдемократія здобувала все більші успіхи. В виборах 1912 року соціалісти стали найбільшою фракцією в парламенті. Після проголошення республіки в Німеччині, на основі загальних виборів 1919 р., соціалдемократія стала провідною партією в державі: Фридрих Еберт — президент, Филип Шайдеман — голова уряду. 1919—1930 рр. соціалдемократи брали участь у коаліційних урядах Німеччини. Після захоплення влади фашистами 1933 р. Гітлер заборонив Соціалдемократичну Партію. 1933—1945 рр. соціалдемократи продовжували партійну роботу тайно в Німеччині і вільно на еміграції.

Від 1949 р. Соціалдемократична Партія мала найбільшу опозиційну фракцію в парламенті Німецької Федеративної Республіки в Бонні. На виборах до парламенту Німеччини в 1965 р. за Соціалдемократичну Партію голосувало коло 13 мільйонів громадян (39% усіх голосуючих). В грудні 1966 р. німецькі соціалдемократи вступили до коаліційного уряду, разом з Християнсько-Демократичною Партією.

5) *Нова Зеландія*

Соціалістична партія Нової Зеландії була створена 1904 р. під назвою «Політична Трудова Спілка». 1910 року ця організація прийняла назву — «Трудова Партія», а в 1913 р. — «З'єдинена Трудова Партія». 1914 р. соціалісти мали в парламенті 4 послів. 1916 р. всі соціалістичні групи Нової Зеландії створили «Нову Трудову Партію». Після перемоги соціалістів на виборах до парламенту Нова Трудова Партія створила уряд (1935—1940 рр.). Соціалістичний уряд зорганізував громадські роботи для ліквідації безробіття, видав закони про со-

ціальне забезпечення, запровадив націоналізацію деяких банків. Соціалістична партія мала уряд в своїх руках від 1935 до 1960 року і в цей період здійснила дальшу націоналізацію підприємств і розширила соціальне законодавство. В виборах до парламенту 1963 р. за Трудову Партію голосувало 524,073 виборців (43,76 відсотки голосуючих). Соціалісти перейшли в опозицію. Не-соціалістичний уряд Нової Зеландії залишив у силі реформи соціалістичного уряду. Це показує, що консервативні партії, коли хочуть здобути довір'я в народних масах, мусять в своїй політиці йти шляхом, котрий протоптали соціалісти.

6) Норвегія

1887 р. засновано Робітничу Партію Норвегії з соціалістичною програмою. 1914 р. соціалісти мали 23 послів у парламенті. Після перемоги на виборах, Робітнича Партія створила соціалістичний уряд (1935—1939 рр.), спираючись на підтримку Хліборобської Партії. В цей період були видані закони про пенсії для трудящих і про соціальне забезпечення. 1940—1945 р. соціалісти творили коаліційний уряд з іншими партіями для боротьби за незалежність своєї країни, окупованої німецьким військом. Робітнича Партія від 1945—1964 рр. творила соціалістичні уряди Норвегії. В виборах 1964 р. соціалісти втратили більшість і стали опозиційною партією в парламенті Норвегії.

7) Швеція

Соціалдемократична Партія Швеції була заснована 1889 р. Першим соціалістичним послом у шведському парламенті був Гйалмар Брантінг (1896 р.). Шведська соціалдемократія поставила собі завдання організувати громадян на боротьбу за політичні й господарські реформи. Щоб добитися від парламенту видання закону про всенародне голосування до законодавчих уста-

нов, шведські соціалісти улаштували в 1902 році політичний страйк. Тому парламент мусів розширити виборчі права для робітників. Шведська Соціалдемократична Партія після виборів 1915 року стала другою партією в парламенті. В 1917—1920 р. соціалісти брали участь в уряді (прем'єр Брантінг) в коаліції з Ліберальною Партією. Цей уряд запровадив загальне голосування в Швеції і створив конституційний лад у державі: відповідальність уряду перед парламентом. Від 1920 року й досі Соціалдемократична Партія стоїть на чолі уряду Швеції, сама або в коаліції з іншими партіями. На виборах до парламенту 1964 р. за Соціалдемократичну Партію віддано 2,006.921 голосів (47,3 відсотків виборців). Соціалістичні уряди вели успішно боротьбу з безробіттям і видали закони про соціальне забезпечення, пенсії на старість і т. д. В програмі Шведської Соціалдемократичної Партії, ухваленій на з'їзді 1960 р., сказано про завдання демократичного соціалізму в народному господарстві:

«Соціалдемократи вважають, що здійснення господарської демократії так само необхідне, як і досягнення політичної демократії. Влада, основана на володінні й керуванні великими підприємствами, веде до викривлення влади в суспільстві, що є суперечне з завданням демократії. Соціалдемократична Партія є проти такого суспільного устрою, що дозволяє власникам мати безконтрольну владу, вона бореться проти концентрації економічної сили в руках немногих. Вона хоче дати всій нації голос в рішеннях про господарське життя для визначення напряму виробництва і розподілу продуктів праці. Інтереси споживачів повинно взяти на увагу у всіх ділянках господарського життя. Робітникам і службовцям належить більший вплив у підприємствах. Завдання Соціалдемократичної Партії є — зробити всіх громадян рівними учасниками в керуванні й розвитку спільних економічних багатств... Соціалдемократична Партія вибирає ті форми підприємств і власності, що найкраще служать матеріальному поступові і добробутові людей. Партія обстоює громадську влас-

ність або громадський контроль над природними багатствами, банками та промисловими й іншими підприємствами, оскільки це необхідне для забезпечення головних інтересів суспільства. Партія буде засновувати нові підприємства під суспільною власністю або контролем там, де приватні підприємства не є в стані задовольнити основних потреб суспільства. Партія буде підтримувати розвиток різних форм громадських підприємств в інтересах працівників і споживачів. Партія буде помагати приватним підприємствам у тих ділянках, в котрих вони докажуть свою здібність об'єднати продуктивність і охоту розвиватися відповідально щодо споживачів, працівників і суспільства. Духові підприємчivosti й ініціативи буде дана заохота, і бюрократизацію партія буде поборювати в підприємствах приватних і громадських. Громадські підприємства можуть бути в формі державній, комунальній або кооперативній і безпосередня співпраця між приватними й громадськими підприємствами може бути часто потрібна».

8) *Великобританія*

Робітники в Англії розвинули свої професійні організації в другій половині 19 століття. Вони не мали своєї політичної партії і голосували на виборах до парламенту за буржуазні партії — ліберальну або консервативну — залежно від того, котра з цих партій обіцяла більше для поліпшення життя робітництва. В 1900 р. комітет делегатів від професійних спілок Англії створив свою політичну організацію. Від 1906 р. ця організація має назву — Британська Трудова Партія. Крім професійних спілок до Британської Трудової Партії вступила Незалежна Трудова Партія, що мала соціалістичну програму. Британська Трудова Партія прийняла соціалістичну програму в 1918 році. Британська Трудова Партія на виборах до парламенту 1914 р. здобула 42 мандати. В 1916 р. Британська Трудова Партія взяла участь у коаліційному уряді. В виборах 1922 р. соціалісти здобули 142 мандати в парламенті.

1924 р. Трудова Партія створила перший соціалістичний уряд під проводом Мекдоналда. Теж 1929—1931 р. діяв соціалістичний уряд Трудової Партії. В час другої світової війни Трудова Партія мала своїх міністрів у коаліційному уряді Великобританії. Вибори до парламенту 1945 р. дали більшість Трудовій Партії. В 1945—1951 р. соціалістичний уряд діяв під проводом К. Еттлі. Трудова Партія знову створила уряд після виборів до парламенту 1964 р. Після нових виборів 1966 р. Трудова Партія має в парламенті 363 послы (48% виборців голосували за соціалістичних кандидатів). Трудова Партія поставила собі завдання — зреформувати промисловість Великобританії, дати індустріяльним підприємствам нову техніку, щоб вони могли успішно конкурувати з іншими країнами.

9) Франція

До кінця 19 віку в соціалістичному русі Франції діяли різні групи, що були незгідні між собою в програмових домаганнях і в тактиці: марксисты, прудоністы, блянкісты, анархо-синдикалісты і т. д. 1905 року створено Об'єднану Соціалістичну Партію, що зветься: Французька Секція Робітничого Інтернаціоналу. 1914 р. французькі соціалісты мали 76 послів у парламенті (1,106.000 виборців). Жан Жорес, знаменитий промовець і філософ, давав напрям політиці Французької Соціалістичної Партії аж до своєї смерті. 1914 р., напередодні першої світової війни, Жорес був убитий французьким шовіністом, бо Жорес був противником війни. Жорес виховував французьких соціалістів в дусі пошани до демократії як плятформи, на котрій єдино можливий господарський і культурний поступ трудящих мас. Жорес кликав соціалістів обороняти демократичний лад всіма силами і в боротьбі за вільність іти разом з демократичними буржуазними партіями.

Французький соціалістичний рух був дуже ослаблений розколом, що стався 1920 року: частина членів

партії, запоморочених комуністичною пропагандою, створила комуністичну партію. Французькі соціалісти створили уряд (1936—1937) на чолі з Л. Блюмом. За цей уряд у парламенті голосували теж комуністи. Уряд Блюма провів закони про націоналізацію залізниць, установив 40 годинний тиждень праці, видав закон про допомогу незаможним родинам і т. д. Незабаром, з наказу Москви, французькі комуністи відмовилися голосувати в парламенті за уряд Блюма, і соціалісти мусли покинути владу.

1944—1946 р. Французька Соціалістична Партія взяла участь в коаліційному уряді. З почину соціалістів у Франції націоналізовано основні промислові підприємства і видано закони про розширення соціального забезпечення. Від 1946 до 1958 р. соціалісти належали до коаліційних урядів з іншими демократичними партіями. Через безрадність французьких коаліційних урядів у вирішенні колоніального питання, у Франції взяла перевагу партія генерала де Голля. В виборах до парламенту в 1962 р. за Французьку Соціалістичну Партію голосувало 2,304.330 громадян (15,2% всього числа виборців).

В березні 1967 р. французькі соціалісти йшли на виборах до парламенту в об'єднанні, що звалось «Федерація демократичної та соціалістичної лівиці». Це об'єднання здобуло в виборах 116 мандатів.

10) Бельгія

Бельгійська Соціалістична Партія була заснована 1885 року. В 1894 р. в виборах до парламенту за Соціалістичну Партію голосувало 300.000 виборців. Це дало соціалістам 28 мандатів у парламенті. Соціалісти вели боротьбу за введення загального голосування, але тільки по закінченні першої світової війни 1918 р. в Бельгії був виданий закон про всенародне виборче право до законодатних установ.

Соціалісти брали участь у коаліційних урядах Бельгії за першої світової війни і після неї. Соціалісти про-

вели через парламент закон про 8 годинний день праці та інші закони в інтересі трудящих. Комуністам удалося відколоти від Бельгійської Соціалістичної Партії частину членів і створити партію, підпорядковану Москві. Ослаблена розколом, Соціалістична Партія відкликала своїх міністрів з уряду. Це положення використали противники поступу і скасували закони, видані попереднім урядом на користь трудящих. Однак Соціалістична Партія мала великий успіх в виборах 1925 року і стала найсильнішою фракцією в парламенті. В період світової господарської кризи, що почалася 1929 року, Соціалістична Партія взяла участь в уряді Національної Єдності з іншими демократичними партіями. Соціалістична Партія разом з професійними спілками виробила «Плян Праці» для боротьби з господарською кризою і безробіттям. Кризу удалося перебороти, і Соціалістична Партія, разом з професійними спілками, добилася підвищення заробітків і поліпшення умов праці: 40 годинного тижня праці, оплачених відпусток, установлення мінімальних заробітків і т. ін. Під загрозою страйку домагання робітництва були затверджені парламентом.

Після звільнення Бельгії від німецької окупації за другої світової війни, Соціалістична Партія брала участь в урядах своєї держави і мала вплив на законодавство в інтересі трудящих. Бельгійська Соціалістична Партія дала визначних діячів, що мали вплив і поза межами своєї країни: Ансееле, Вандервельде (Голова Соціалістичного Інтернаціоналу), Де Брукер та інші.

На виборах до парламенту 1965 р. Бельгійська Соціалістична Партія здобула 64 мандати і була деякий час в коаліційному уряді з партією християнських демократів. Пізніше соціалісти вийшли з уряду і творять опозицію в парламенті.

11) Данія

Соціалдемократична Партія Данії була заснована 1876 року на зїзді делегатів соціалістичних організацій

і професійних спілок. 1884 року був вибраний перший соціалістичний посол до парламенту. 1903 року на голову управи данської столиці — Копенгагену обрано вперше соціаліста. 1916 року Соціалдемократична Партія взяла участь в коаліційному уряді Данії. В 1920-1940 роках данські соціалісти постійно мали міністрів в уряді: прем'єром був Т. Стаунінг.

Після визволення Данії від німецької окупації 1945 р. й досі Соціалдемократична Партія має провід в уряді своєї країни. В програмі Данської Соціалдемократії, затвердженій на зїзді 1953 року, сказано між іншим:

«Данська Соціалдемократична Партія визнає за свою ціль демократичний соціалізм. Людина стоїть в центрі соціалдемократичної політики. Добробут усього народу мусить бути основою всієї суспільної діяльності й поступу. Свобода й рівність, господарське й соціальне забезпечення має бути запевнене для всіх громадян... Демократичний соціалізм є оснований на співпраці й солідарності. Одночасно він вимагає, що кожний має виконувати як найкраще свої обов'язки за своїми здібностями, на кожному місці в суспільстві. Соціальна політика мусить помагати не тільки тоді, коли настає біда, але повинна насамперед не допускати, щоб ширилися убожество, бідність та недуги. Демократичний соціалізм — це високо людяне завдання, що має бути досягнене парламентарними демократичними методами... Ціль Соціалдемократичної Партії — суспільство, що дає господарське й соціальне забезпечення, порядок з підвищенням продукції, технічним поступом та поліпшеним рівнем життя. Всім повинно забезпечити їх права і ніхто не має терпіти несправедливости. Проти-капіталістична політика буде постійно касувати клясові різницї як в господарстві, так і в вихованні».

В виборах до парламенту 1966 р. Данська Соціалдемократична Партія здобула 69 місць і стоїть на чолі уряду.

12) Голляндія

Голляндська Трудова Партія була заснована в лютому 1946 р. на конгресі в Амстердамі. В цій партії об'єдналися такі групи: Соціалдемократична Партія; Протестантська Партія; Християнсько-Демократичний Союз; Поступово-Демократичний Рух; Голляндський Народний Рух, що об'єднував людей різних клас і релігій; Католицька група, що брала активну участь в боротьбі проти німецької окупації 1940—1945 рр.; на решті люди, що були проти творення політичних партій за релігійною приналежністю, але не могли пристати до Соціалдемократичної Партії в її давньому вигляді.

Головною засадою при творенні Трудової Партії було розмежування між політикою і церковними організаціями. В Голляндії мали перевагу партії Католицька й Протестантська. Це вносило в громадське життя дух нетолеранції, відчуження між людьми.

Найбільшу частину Трудової Партії Голляндії творять члени давньої Соціалдемократичної Партії, що була заснована 1894 року. Під проводом визначного теоретика П. Й. Трулстри, голляндські соціалдемократи прийшли до переконання, що партія не може обмежити своїх завдань самою робітничою класою, і що для успіху соціалістичної ідеї треба шукати співпраці з іншими незалежними силами. В програмі Соціалдемократичної Партії 1912 році стверджено, що вона все більше стає виразницею інтересів суспільства в цілому. В програмі голляндських соціалдемократів з року 1937 немає згадки про класову боротьбу. Соціалдемократична Партія мала 23 послів у парламентах Голляндії в виборах 1937 року. В виборах 1952 року Трудова Партія здобула 30 місць у парламентах (на всіх 100 мандатів). В урядах Голляндії після другої світової війни представники Трудової Партії беруть участь в коаліції з іншими партіями.

Трудова Партія провела через парламент закони про участь робітничих організацій в керуванні підприємствами, закони про пенсії для громадян старшого

віку та інші. Трудова Партія успішно пережила кризу, викликану листом католицьких єпископів Голляндії, що перестерігали своїх вірних перед впливом соціалістичних ідей, хоч в кінці другої світової війни єпископат Голляндії скасував заборону католикам належати до соціалістичних партій. Виступ католицьких єпископів не зустрів прихильности Католицької Трудової Громади; на Конгресі Трудової Партії в Лейдені 1955 року Католицька Трудова Громада вирішила прийняти соціалістичну програму і діяти в рядах Трудової Партії. В своїй програмі та в постановах конгресів Голляндська Трудова Партія заявила:

«Партія має завдання створити демократичне соціалістичне суспільство, а саме:

1) Суспільство, основане на духовій і політичній свободі, що шанує право всіх громадян, має демократичний дух в своєму суспільному ладі та дає можливість для розвитку індивідуального і соціального життя;

2) Створити господарський лад без клясових суперечностей, устрій, в котрому спеціальні організації керують постачанням всіх речей, потрібних для громадського добробуту; в цьому ладі основні засоби продукції в індустрії, банківництві і в транспорті будуть соціалізовані і, окрім того, недостачі приватної власности будуть зліквідовані через обмеження приватного керування». В економічній частині програма Голляндської Трудової Партії містить такі домагання:

«Господарське життя мусить прямувати до справедливого і дійсного задоволення матеріяльних і духових потреб усіх громадян. Тому партія домагається планового керування і плянкової продукції та розподілу на користь суспільству. В таких ділянках виробництва, що не готові до соціалізації, партія хоче обмежити приватне керування, ставлячи попереду інтереси суспільства — працівників підприємств і споживачів.

Духовий і матеріяльний добробут селянства країни є необхідний для всього голляндського народу. Повинність хліборобської людности, що має брати широку

участь у культурному, суспільному і господарському житті, — найбільш успішним способом дати свій вклад у господарство Голляндії, за що селянство має одержати справедливу плату. Партія вважає, що середня класа, — власники невеликих підприємств у секторі торгівлі, індустрії й транспорту, — творить важний елемент суспільства. Добре організована дрібна торгівля, що виконує своє завдання загального добробуту і бере таким чином участь в економічному пляні, буде грати теж важливу роль в демократичному суспільстві.

Різні форми кооперації, що служать інтересам суспільства, мають одержати допомогу в добре організованім суспільстві... Будуючи необхідні нові організації господарського і соціального плянування, Трудова Партія відкидає державний соціалізм. Щоб не допустити до бюрократичного надуживання влади, потрібні господарські організації, створені законним порядком, як автономні органи, що складаються з членів різних секторів господарства або їх представників чи представників громадянства, призначених урядом, щоб оберігати громадські інтереси, і, по змозі, представників від споживачів».

Конгрес Голляндської Трудової Партії 1952 року в своєму маніфесті до народу подав плян господарських реформ в інтересі суспільства: через фінансування громадських підприємств, через соціалізацію капіталістичних підприємств, коли це буде визнане за вигідне для суспільства, або через придбання для суспільства акцій у тих підприємствах, що надалі залишаються в приватному володінні. Трудова Партія Голляндії висловила за допомогу самостійним селянам-хліборобам і поставилася прихильно до дрібних промислових, торговельних і ремісничих підприємств:

«Соціалістична політика відносно сеередніх клас має на увазі здорове, незалежне, мале підприємство, що має своє місце в обсягу загальної господарської політики. Партія має завдання забезпечити певний рівень життя з відповідною винагородою середнім класам за їх

працю, щоб позбавити їх і їх родини страху, що їхні підприємства будуть засуджені на ліквідацію».

Про демократичну державу в програмі Трудової Партії Голляндії говориться:

«Партія вважає, що боротьба за суспільну справедливість є невідділима від основ демократії. На погляд Трудової Партії, демократія — це суспільство, в котрому уряд спирається на більшість народу, є відповідальний перед народними представниками, вільно вибраними загальним голосуванням, і вповні свідомий своєї відповідальности перед народом... Тому Трудова Партія відкидає всякого роду державний абсолютизм, диктатуру і однопартійну систему».

Трудова Партія Голляндії після виборів до парламенту 1966 р. була деякий час у коаліційному уряді. В листопаді 1966 р. голляндські соціялісти вийшли з уряду і є в опозиції.

13. Швайцарія

Почин для створення Швайцарської Соціалдемократії дав у 1870 р. визначний організатор Герман Гройліх (Greulich). Він заприятелював з М. Драгомановим, коли основник українського соціалістичного руху був на еміграції в Швайцарії (1876—1889 р.). Гройліх одержав книжку Панаса Феденка, видану в 1923 році німецькою мовою в Берліні під назвою: «*Національна й соціяльна визвольна боротьба України*». В листі до автора він писав із Цюриху: «Я знаю українську проблему від мого приятеля Михайла Драгоманова. Буду вашу справедливу справу обороняти» (vertreten).

В першій програмі Швайцарської Соціалдемократії сказано:

«Соціалдемократична Партія має завдання всяким способом давати охорону й помагати інтересам робітників». В програмі цієї партії з 1904 року писано:

«Завданням Соціалдемократії є створити такий суспільний лад, котрий через скасування всіх форм екс-

плуатації визволить нарід з бідности й убожества, забезпечить добробут, свободу й незалежність і таким способом дасть основи для вільного й гармонійного розвитку особи і для вищого культурного рівня народу. Шляхом до цього завдання, котре соціалдемократія вважає за визначену теперішнім процесом господарського розвитку, є передача засобів продукції з приватної власности в суспільну власність і заміна капіталістичного господарства системою громадської власности на демократичних основах».

Перша світова війна 1914—1918 рр. і захоплення влади большевиками в Росії внесли внутрішню боротьбу в ряди Швайцарської Соціалдемократії. Партія прийняла 1920 року в свою програму кличі диктатури пролетаріату і «советської системи». Однак Швайцарська Соціалдемократія відмовилася вступити до Комуністичного Інтернаціоналу. Москва створила комуністичну партію в Швайцарії, але вона лишилася малою групою без впливу. В 1935 році на з'їзді Швайцарської Соціалдемократії випущено з програми слова «диктатура пролетаріату» і «советська система». Партія почала брати участь в уряді Швайцарії в час другої світової війни і вела боротьбу за демократичний лад проти комуністичних та фашистських груп. Заходами Соціалдемократичної Партії в Швайцарії видано закони про пенсії для людей старшого віку і для вдовиць. В парламентських виборах 1955 року Швайцарська Соціалдемократія стала найсильнішою партією в країні. Ідеї Швайцарської Соціалдемократії представлені в її виборчій програмі 1951 року:

«Демократичний соціалізм — це по суті великий рух за свободу й культуру. Соціалдемократична Партія бореться за вищу форму суспільної організації — суспільну демократію. Соціалізм є немислимий без демократії. Основна передумова демократії є пошана до людських прав. Свобода віри й совісти, свобода преси й товариств мусить бути недоторкана... Комуністи загрожують демократії, свободі народу, свободі совісти й релігії окремих громадян. Всяка форма співпраці з ними

мусить вести до самогубства. Отже комунізм треба поборювати в його швайцарській масі — «Робітничої Партії».

В господарській частині своєї програми Швайцарська Соціалдемократія поставила такі домагання:

«Державний контроль народного господарства є необхідний, коли повна занятість є в небезпеці. Залежність праці від капіталу мусить кінчитися. Право робітників на участь в керуванні господарством мусить бути забезпечене. Капіталістичні підприємства, що займають монопольну позицію в господарстві, мусять бути передані під контроль. Кооперативна форма господарської організації має бути підтримана».

В справі оборони держави програма Швайцарської Соціалдемократії проголосила:

«Поки нема міжнародного товариства вільних мирних націй, мала Швайцарія мусить робити все можливе для оборони своїх кордонів та своєї незалежності. Для того необхідна сильна народна армія. Вона буде тим сильніша, чим більше держава і народне господарство забезпечить продуктивними силами країни і справедливим розподілом продуктів кожному швайцарцеві життя, працю й хліб».

14) Ізраїль

Республіка Ізраїль була створена в надзвичайних обставинах після другої світової війни. Переживши трагедію під режимом Гітлера, що знищив мільйони жидівської людности в Європі, ті, що врятувалися від смерті, переселилися в Палестину. Ця країна була під англійською управою (мандатом) після першої світової війни. Англійський уряд загарантував жидам в час першої світової війни можливість створити «Національну Домівку» в Палестині, давній батьківщині жидівського народу. Ще до першої світової війни почали переселятися групи жидів із Східної Європи в Палестину. То були ідейно настроєні люди, переважно соціалісти.

Вони купували в Палестині землю і бралися до хліборобства в кооперативних товариствах, званих «кібуц». Коли в 1948 р. скінчився мандат Англії в Палестині, то жидівська людина цього краю проголосила незалежну державу — Ізраїль.

В парламенті Ізраїльської Республіки соціалдемократична партія *Mapai* має найбільшу фракцію і стоїть на чолі уряду. В Ізраїлі є поширені сільсько-господарські кооперативи троякого роду. Перші — *кібуци* — основані на спільній праці членів. Кібуц задовольняє всі потреби своїх членів: приміщення, харчування, одягу, виховання й освіти дітей, лікування. Другий тип сільсько-господарської кооперації — *мошав* — об'єднує самостійних господарів. Управа мошаву постачає своїм членам насіння, погної, машини і організує продаж сільськогосподарських продуктів. Від 1948 р. створено в Ізраїлі третій тип сільськогосподарських кооперативів — *мошав шіфуті*. Члени цього роду кооперації живуть в окремих домах з своїми родинами, але обробляють землю спільно. Основою Соціалдемократичної Партії Ізраїля (*Mapai*) є організація професійних спілок, звана Гістадрут. Гістадрут розвинув широку діяльність після 1948 р. Гістадрут заснував велике число промислових і торговельних підприємств. В Ізраїлі 60% народного господарства належать державі, професійним спілкам і кооперативам.

15) Канада

В Канаді соціалістичний рух став масовим після першої світової війни. Перешкодою успіхам демократичного соціалізму в Канаді була комуністична партія, котра уміла взяти під свій вплив теж частину канадійських українців. Від 1932 р. в Канаді почала діяти соціалдемократична партія — Федерация Кооперативної Громади (*Co-operative Commonwealth Federation*). В виборах до центрального парламенту в Оттаві ця партія мала в 1958 р. 25 послів. Федерация Кооперативної

Громади здобула більшість у виборах до парламенту провінції Сакачеван в 1944 році і від того часу соціалісти стоять на чолі крайового уряду під проводом прем'єра Тома Даглеса. В 1962 р. різні соціалістичні групи Канади об'єдналися під назвою «Нова Демократична Партія». В виборах до центрального парламенту Канади ця партія здобула 17 мандатів 1963 року.

XXXVI. СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ ПРО СОЦІАЛІЗМ І КОМУНІЗМ

(Резолюція, ухвалена Бюром Соціалістичного Інтернаціоналу в квітні 1956 року).

«Соціалізм і комунізм не мають нічого спільного. Комуністи просто перекрутили саму ідею соціалізму. Там, де вони мають владу, комуністи знищили всяку свободу, всяке право робітників, всяке політичне досягнення і кожную людську цінність, котрі соціалісти здобули в боротьбі протягом кількох поколінь. Ми віримо в демократію, — комуністи не вірять. Ми віримо в право людини, вони глумляться над ним.

Це не змінилося після засудження сталінізму. Відречення від Сталіна тими, що давніше або з страху за своє життя, чи щиро помагали Сталіновим злочинам і славили його гріхи, — це по суті не змінило комуністичного режиму. Навіть під колективним керівництвом він лишається диктатурою; а те, що вони називають тепер «ленінізмом», є тільки раніше видання фальшувань і злочинів сталінізму.

Ми знаємо про виразне бажання комуністичної партії Советського Союзу мати співпрацю з соціалістичними партіями в будьякій формі. Але там, де соціалістичні партії в опанованих росіянами країнах світу співпрацювали з комуністами, вони були знищені, примусово прилучені до комуністичних партій або іншим способом зліквідовані безоглядними методами диктатури, що мов на сміх називає себе «народною демокра-

тією». Ми не можемо забути, що в країнах Советського блоку соціялісти позбавлені всіх політичних прав і багато соціялістів перебувають у тюрмах за те тільки, що вони вірять, що є різні шляхи до соціялізму. Тому Рада Соціялістичного Інтернаціоналу уже ствердила, що недавні зміни в комуністичній тактиці не дають ніяких підстав покинути позицію демократичного соціялізму, котрий рішуче відкидає якийбудь єдиний фронт або іншу форму політичної співпраці з диктаторськими партіями. Ми стверджуємо ще раз, що без свободи не може бути ніякого соціялізму. Соціялізм може бути досягнений тільки через демократію. Демократія може бути вповні здійснена тільки через соціялізм. Тільки демократичний соціялізм показує робітникам світу найпевніший шлях до їх визволення і шлях усім народам до ліпшого суспільства».

XXXVII. УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІЯЛІСТИЧНИЙ РУХ

1) Українська Радикальна Партія

Як згадано попередю, першу українську соціялістичну програму створив гурток українських емігрантів у Женеві на чолі з Михайлом Драгомановим. Русько-Українська Радикальна Партія*) з соціялістичною програмою була заснована під впливом Драгоманова і під проводом Івана Франка, Михайла Павлика й інших в Галичині в 1890 році. Програму Радикальної Партії склали: Іван Франко, Михайло Павлик і Роман Яросевич, взявши за зразок програму французьких соціялістів. В цій програмі сказано між іншим про завдання партії:

«В справах суспільно-економічних змагаємо до переміни способу продукції згідно з здобутками наукового

*) «Руська», бо в Галичині в той час ще жила наша історична назва «Русь», «русин», «руський».

соціалізму, то є — хочемо колективного (суспільного) устрою праці і колективної власності средств продукційних. В справах політичних хочемо повної волі особи, слова, сходи, товариств, печати і сумління; забезпечення кожній одиниці без різниці пола як найповнішого впливу на рішення всіх питань політичного життя; автономії громад, повітів, країв у справах, які тільки їх доторкують; уділення кожному народові можливости як найповнішого розвою культурного».

В програмі Радикальної Партії сказано, що шлях до «матеріального добробуту всіх робітних людей «іде через політичну й професійну організацію: «Взагалі єсьмо за найширшою організацією всіх робітних людей без різниці заводу (заняття) в цілі самооборони проти визискування з боку капіталізму і для взаємної помічі». Радикальна Партія приступила до організації кооперативних товариств — споживчих, виробничих і кредитових. Партія домагалася охорони малої та середньої земельної власности і ширила ідею кооперації в сільському господарстві. Радикальна Партія в своїй програмі й діяльності дбала за «піднесення почуття національної самосвідомости і солідарности в масах усього русько-українського народу через літературу, збори, з'їзди, товариства, демонстрації, відчити і т. п.»

Радикальна Партія прямувала таким чином до культурної політики через піднесення загальної культури українського народу.

В справі національній Радикальна Партія прийняла таку постанову на своєму зїзді 1895 р.:

«Стоячи на ґрунті наукового соціалізму і погоджуючися на всі впливаючі з цього консеквенції на полі політичнім, економічнім і культурнім, заявляє Українська Радикальна Партія, що здійснення усіх її соціалістичних ідеалів можливе при політичній самостійності українського народу і повнім неограниченим праві його рішати самому у всіх справах, його дотикаючих».

Радикальна Партія мала велику заслугу в пробудженні українського народу до політичного життя. В

кооперативах, в спортових товариствах «Січ» (тут з великим успіхом діяв Кирило Трильовський) та в про-світах Радикальна Партія здійснювала ідеї, що їм дав вираз М. Драгоманів: «Свідомість і організованість».

Радикальна Партія видавала свій друкований орган під назвою «Народ», під редакцією І. Франка і М. Пав-лика та з близькою участю Драгоманова. Матеріальну допомогу цьому часописові давали теж соціялісти з Наддніпрянської України. Від 1895 р. замість «Народу» Радикальна Партія друкувала у Львові свій орган «Гро-мадський Голос». До Радикальної Партії прилучилися визначні письменники як Василь Стефаник, Лесь Мар-тович і інші. Радикальна Партія поставила собі го-ловне завдання — принести просвіту в українське село та організувати політично українське селянство, визи-скуване польськими землевласниками і гноблене авст-рійською адміністрацією, що була в польських руках.

Незабаром Радикальна Партія організувала в Га-личині васовий український рух: не тільки соціялі-стична інтелігенція, але й вишколене в політичній ро-боті селянство дало визначних організаторів, журналі-стів і промовців. Наперекір утискам австрійсько-поль-ської адміністрації, Радикальній Партії удалось прове-сти своїх послів до державного парламента у Відні і до крайового сойму у Львові: Роман Яросевич, Іван Ма-кух, Іван Сандуляк, Андрій Шмигельський та інші. В державному будівництві Української Народної Рес-публіки, що була створена 1 листопада 1918 р. у Льво-ві, члени Радикальної Партії визначилися своєю актив-ністю: Дмитро Вітовський, Лев Бачинський, Іван Ма-кух та інші відомі своєю конструктивною діяльністю у війську й уряді Західної та Східної України, а поряд з ними молодші члени Радикальної Партії, як Михайло Матчак, Ярослав Чиж і багато інших.

Після поразки України в боротьбі за незалежність Радикальна Партія почала свою діяльність на західних українських землях, що опинилася під польською оку-пацією. В 1922 р. відновлено тижневик Радикальної Партії у Львові — «Громадський Голос», під редакцією

Остапа Павлова-Білозерського. 1926 р. Радикальна Партія об'єдналася з організацією Української Партії Соціалістів-Революціонерів, що діяла на Волині й інших українських областях під Польщею, і прийняла назву: Українська Соціалістично-Радикальна Партія (УСРП). Першим головою УСРП вибрано Льва Бачинського, а його заступниками були — Іван Макух та Семен Жук. Після смерти Л. Бачинського в 1930 р. аж до російської комуністичної окупації головою УСРП був І. Макух, а заступниками Володимир Лисий і Осип Навроцький. Матвій Стахів був партійним секретарем. Програма УСРП, котру написав Карло Коберський, після її затвердження зїздом партії була видрукована 1927 р. під назвою — «Право Народу».

УСРП взяла участь у виборах до польського сойму 1928 р. Не вважаючи на утиски польської адміністрації під диктатурою Пілсудського, УСРП в виборах до польського сойму мала таких послів: Лев Бачинський, Микола Рогуцький, Дмитро Ладика, Осип Когут, Петро Шекерик-Доників, Клим Стефанів, Семен Жук, Іван Власовський, Михайло Матчак, Михайло Вахнюк, Андрій Гривнак, Богдан Білинський, Антін Нивинський. Сенаторами були: Іван Макух, Іван Боднарук та Євген Петрівський. В дальших виборах до польського сойму УСРП не брала участі через шахрайства і насильства польського диктаторського уряду, що глузився над правами виборців, аби забезпечити собі безконтрольне панування. Від 1931 р. УСРП належала до Соціалістичного Інтернаціоналу і мала постійних представників у Виконавчому Комітеті цієї міжнародної організації.

УСРП своєю організаційною роботою, пресою та живим словом вела оборону українського народу проти утисків польського окупаційного режиму та проти руйнівної роботи російської комуністичної агентури в Західній Україні (Компартія Західної України). Українські соціалісти вели також боротьбу живим і друкованим словом та ділом проти Організації Українських Націоналістів, що була заснована в Відні 1929 р. На ідеологію і тактику ОУН мав великий вплив журналіст

Дмитро Донцов: він переносив ідеї тоталістичної диктатури на український ґрунт. Донцов відкидав моральні засади в політиці. Він писав:

«Всяка велика ідея непримиренна, безкомпромісова, брутальна, фанатична, аморальна» («Націоналізм»). Микола Сціборський, ідеолог ОУН, повторив ту саму думку іншими словами:

«У виборі засобів визволення української нації націоналізм не обмежує себе ніякими «загально-людськими» приписами справедливості, милосердя й гуманізму». («Націократія»). Цей погляд прийнято в «Декалог ОУН»: «Не завагайся виконати навіть найбільшого злочину, коли цього вимагатиме добро справи».

Американський історик Джон Армстронг так описує ідейні та організаційні основи ОУН:

«Підпорядкування раціонального, аналітичного думання, інтуїтивно правильним' почуванням; виявлення національної волі' через наділеного благодаттю вождя та еліту національних ентузіастів, організованих у єдиній партії; славлення дії, війни і насильства як виразу вищої біологічної життєздатності нації». (John Armstrong: *Ukrainian Nationalism*, Нью-Йорк, 1955, стор. 20). Члени ОУН в Західній Україні уживали терору проти тих, що критикували ідеологію ОУН. Напр., 2 травня 1931 р. з доручення проводу ОУН була підкинута бомба в приміщення друкарні, в котрій виходили видання УСРП: «Громадський Голос», «Жіночий Голос», «Каменярі», книжки «Самоосвіти» й інші. Бомба розірвалася і наробила великої шкоди в друкарні. Щасливою нагодою, в обідню пору в друкарні не було людей і ніхто від вибуху не загинув.

УСРП особливу увагу звернула на організацію молоді. Для того в 1930 р. створено Союз Української Поступової Молоді імені Михайла Драгоманова «Каменярі». Це було спортове й освітнє товариство, в котрому були місцеві організації, об'єднані в повітових союзах, а всі разом мали головну управу у Львові. Не вважаючи на перешкоди й переслідування української соціалістичної молоді польською владою, Союз Каменярів

успішно розвивався. Він начисляв 20 тисяч членів, видавав свій місячник «Каменярі». Союз Каменярів дбав за культуру й освіту своїх членів: кожний каменяр без закінченої середньої освіти мав повинність поширити своє знання через самонавчання. Перевірку знання членів Союзу Каменярів виконували спеціальні іспитові комісії при повітових управах Союзу. Доброю допомогою членам Союзу Каменярів в самонавчанні були книжки Народного Університету «Самоосвіта», що був заснований р. 1929 у Львові. Щороку «Самоосвіта» видавала 12 книжок. До вересня 1939 р. «Самоосвіта» видала 142 книжки.

2) Українська Соціалдемократична Партія

В кінці 19 віку деякі члени Української Радикальної Партії, захоплені великими успіхами Соціалдемократичної Партії в Німеччині, рішили й собі створити Українську Соціалдемократичну Партію, для організації українського робітництва в містах Галичини. Вони сподівалися скорого розвитку індустрії в Галичині і вірили, що в парі з розвитком капіталізму збільшиться число українських робітників у промислових підприємствах. В той час у містах Галичини українських робітників брали під свій вплив польські соціялісти, і це приводило українців до денационалізації.

Щоб мати доступ до українських робітників, які не знали українських букв, український соціалдемократичний часопис, що почав виходити у Львові від січня 1897 року, друковано латинкою (Robitnyk). Українська Соціалдемократична Партія формально була заснована на зїзді у Львові 1899 року. Цій партії довелося, рівнобіжно з політичною та професійною організацією українських робітників, вести боротьбу за їх національне освідомлення.

В виборах до австрійського парламенту українським соціалдемократам тяжко було здобути мандати, тому що більшість робітництва в містах Галичини належа-

ла до польської та жидівської національності. Все таки Українська Соціалдемократія мала своїх послів в австрійському парламенті. Це були Яцко Остапчук і Семен Вітик.

УСДП в Галичині й на Буковині несла освіту й організацію до українських робітників роботою в професійних спілках та в просвітних організаціях «Воля». УСДП діяла спільно з Українською Соціалдемократичною Робітничою Партією (УСДРП) Наддніпрянщини, видавала разом з нею пресу і помагала пересилати соціалістичні газети й книжки через Збруч в Україну під царським режимом. УСДП мала визначних теоретиків демократичного соціалізму, як, напр., Микола Ганкевич, Володимир Старосольський, Володимир Левинський, видатних організаторів і промовців — Лев Ганкевич, Семен Вітик, Антін Чернецький, Порфір Буняк, Іван Жовнір, Рудольф Скибинський та ін. Велику заслугу для української соціалдемократичної організації мав Осип Безпалко на Буковині: він з невеликим гуртом однодумців видавав перед війною 1914 р. часопис УСДП «Борба» і мав вплив на політичне життя в цій малій країні.

3) Соціалістичні партії на Наддніпрянщині

При кінці 19 віку в Україні Наддніпрянській з'явилися українські соціалдемократичні гуртки. Від 1893 р. існувала в Києві українська соціалдемократична група, з участю Івана Стешенка, Лесі Українки, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського та інших. Цей соціалдемократичний гурток не створив масового політичного руху, але його ідеї в виданнях «Бібліотеки Українських Соціалдемократів» (1897—1903 рр.) мали вплив на українських соціалістів на Наддніпрянщині. Соціалдемократичний гурток Лесі Українки — Івана Стешенка дав оцінку політичних ідей Михайла Драгоманова в брошурі, що вийшла в 1897 році гектографованим спо-

собом під назвою — «Михайло Петрович Драгоманов (Український емігрант)». В цій книжечці сказано:

«Вчення Драгоманова примусило звернути увагу на хліборобську масу, що була занедбана історичними умовами». З другого боку, — писано в біографії Драгоманова, хліборобська маса не є суцільна: «Сучасний класовий принцип соціології вимагає точно вказувати, інтереси якої класи хліборобів бажає відстоювати народолюбець, бо тільки при такій умові його симпатії до хліборобів можуть мати якесь реальне значення». В книжечці вказано на заслугу Драгоманова для творення незалежних українських політичних партій:

«Стала і постійна заява його про те, що українцям непотрібно ставати в хвості російських та інших радикальних партій і груп, що вони мусять скласти свої національні групи для праці серед рідного народу, має і сучасне велике значення». Про вагу самостійних українських політичних партій писалося теж в книжечці, виданій українським соціалдемократичним гуртком під назвою: «Оцінка програми Української Соціалістичної Партії».

4) *Українська Соціалістична Партія*

Українську Соціалістичну Партію заснували в 1900 році молоді українці — потомки колись зпольщених українців, що вернулися до національності своїх предків: Богдан Ярошевський, Маріян Меленевський, Володислав Міхновський та інші. Тому що в програмі Української Соціалістичної Партії було бажання, щоб усі соціалістичні організації Росії створили одну партію, в згаданій брошурі Українського Соціалдемократичного гуртка Лесі Українки — Івана Степенка писано:

«Нам здається, що таке з'єдинення мало допоможе нашій справі, а нам скоріше натурально бажати подекуди роз'єдинення, себто розкладу на фракції більш відповідно національним поділам російської держави.

Тоді певна «Россійская партія»* стратила б зовсім свою державно-централістичну барву і назву, поділилась би між національними фракціями, а зосталась би «русская» (великоруська) партія, вільна від централістичних, негідних вільнолюбної партії намагань». З цією критикою погодилась Українська Соціалістична Партія. У своїй брошурі — «До Програми Української Соціалістичної Партії», (Львів, 1902 р.) автори писали про байдужність і навіть ворожість російських політичних партій до українського визвольного руху:

«Серед великоросів не існує досі жадне сторонництво (партія), яке не то що з признанням наших прав, але хоча з толеранцією до нас би відносилось. Навіть серед наших товаришів великоросів ледве деякі гуртки признають за нами право на народну самостійність, — наколи більшість зовсім байдужа до злочину, якого dokonano на кільканадцятиміліоновім народі». У своєму часописі «Добра Новина» (22 січня 1903 р., Львів), Українська Соціалістична Партія писала про свої завдання:

«Щоб кожний мав стільки, скільки йому слід мати за його працю, та щоб ми самі собою правили. Щоб ми своїх виборних людей до порядкування становили, а не московських хабарників слухали. Щоб в школах нашої української мови вчили, а не чужої російської. Щоб Україна була сама по собі без царя й пана!.. Самостійна демократична Українська Республіка і соціальна революція».

В програмах усіх українських соціалістичних гуртків, що з'явилися при кінці 19 і на початку 20 віку, національні й соціальні домагання стояли поруч. В поясненні до своєї програми Українська Соціалістична Партія писала 1902 р.: «Наш нарід складається майже виключно з люду, з тонкою поверх верствою інтелігенції, а люд сей повстане за свої народні права *лише тоді*,

*) Російська Соціалдемократична Партія була заснована 1898 року. Назва «Российская», а не «Русская» була прийнята на те, щоб показати, що вона мала бути партією для всіх народів царської імперії.

аж зрозуміє свої потреби і браки матеріальні. Елементів для руху, який би добивався виключно незалежності України, відкладаючи усі інші питання на після, у нас немає». Українська Соціалістична Партія об'єдналася з Революційною Українською Партією 1903 р.

5) *Революційна Українська Партія (Українська Соціалдемократія)*

Одночасно з Українською Соціалістичною Партією, в 1900 році група студентів заснувала в Харкові Революційну Українську Партію (РУП). На початку своєї діяльності РУП не мала виробленої програми. В 1902 році в часописі РУПартії («Гасло», ч. 12) написано, що партія бореться за ідеал »самостійної невіддільної Української Республіки робочих мас з усупільненням засобів продукції, націоналізацією землі і диктатурою пролетаріату, властиво, соціалістичну державу».

З цього видно, що РУП вже в 1902 році прийняла марксівську програму, популярну в той час в соціалістичному русі Німеччини, Австрії, Італії, Франції, навіть з «диктатурою пролетаріату». В 1903 році був видрукований у часописі «Гасло» проект програми РУП У вступі до програми написано, що РУП визнає «основні принципи, конечні цілі й тактику міжнародної соціалдемократії». Програму зложено на основі програми Німецької Соціалдемократичної Партії з 1891 року (Ерфуртська програма). В політичній частині програми РУП ставила домагання республіканського демократичного ладу, а в соціяльній частині згадано охорону праці робітників, 8 годинний день праці і соціяльне забезпечення.

В земельній справі РУП домагалася конфіскації маєтностей царської родини, церковних і монастирських та інших великих власників і передачі земель «у власність місцевих (крайових) самоуправ». В частині національно-політичній програми РУП було домагання «широкої самоуправи місцевої, крайової і національної для

всієї людности Російської Республіки». Для України програма вимагала автономії «з окремим представницьким зібранням (соймом), якому належить право законодавства в тих внутрішніх справах, що торкаються тільки люду, який мешкає на території України».

РУПартія в першій своїй брошурі — «Самостійна Україна», що була видана 1900 року, поставила домагання незалежності України. Одначе РУП бачила в практичній своїй роботі — в пропаганді й агітації на селі і в місті, що клич державної незалежності України не був зрозумілий через тодішню загальну національну несвідомість українських народних мас. Тому РУП змінила клич самостійної України на домагання національно-територіяльної автономії.

В 1905 році РУП на своєму з'їзді прийняла назву — «Українська Соціалдемократична Робітничка Партія». (УСДРП). В програмі партії залишено домагання національно-територіяльної автономії. РУП (УСДРП) мала великий успіх в організації сільських робітників і самостійних селян-хліборобів. Також на Кубані діяла Громада РУП. РУП кликала сільських робітників, що працювали в маєтностях-економіях великих землевласників, добиватися підвищення плати страйком. Пропаганда РУП, що *«тільки той, хто працює, має право на землю і на те, що він на ній виробить»*, — мала успіх у сільських масах України і притягала їх до цієї партії.

Ідеї, ширені Революційною Українською Партією від 1900 р., мали великий вплив серед українського студентства в університетах та інших вищих школах Російської Імперії. Наприклад, 4 з'їзд представників українських студентських громад в 1904 році у своїх резолюціях заявив:

«Усі ми визнаємо, що єдиний засіб для утворення такого устрою, де б людська особа могла цілком вільно і незалежно розвивати всі свої духові здібності, цей єдиний засіб є соціалізм». Цей з'їзд закликав українське студентство активно помагати Революційній Українській Партії.

6) *Соціалістичні ідеї в Українській Народній Партії та в Українській Радикальній Партії Наддніпрянщини*

Соціалістичні ідеї включила в свою програму також *Українська Народна Партія*, котру створила на початку 20 віку група наддніпрянських українців на чолі з Миколою Міхновським. В програмі УНПартії, виданій 1902 року, поставлено домагання націоналізації землі в Україні і скасування капіталізму:

«Обернення на суспільну власність землі з усіми її багатствами, що на ній і в ній». В поясненні до цього додано: «Се потрібно через те, що сучасний суспільно-господарський устрій з його привілеями для маючих, економічним, державним, та розумовим поневоленням народу — власне і заснований на частковому (приватному) володінню переліченими добрами».

У виданій 1906 року книжці — «Робітницька справа в програмі Української Народної Партії» — написано:

«Українська Народна Партія є партія робітницької маси українського народу; єсть партія українського міського і сільського пролетаріату... Українська Народна Партія визнає соціалістичний ідеал яко єдиний, який може остаточно задовольнити український народ і інші народи, знищити визиск, безправ'є, знищити сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності і пануванні. Цей ідеал такий: взагалі зняряддя виробу — фабрики, заводи на землі, оселеній українським народом, мусять належати українським робітникам, а земля (рілля) — українцям-хліборобам». УНП в цитованій книжці писала про свої національно-політичні домагання:

«Ясно, що для України Російської вигідніша сама вузька автономія, як теперішне безправ'є... Ідучи до повної незалежності українського народа, до здобуття останнім права повного самопризначення, ми підпираємо і автономні вимоги українських партій».

В часописі *Української Народної Партії* — «Самостійна Україна» — (ч. I, Львів, 1905 рік) навіть запереч-

чено вартість української незалежної держави, коли б у такій державі був інший, не соціалістичний устрій:

«Капіталістична самостійна Україна не була б ніяким поступом для українського народу, і раз назавжди заявляємо, що нашим ідеалом є соціалістичний лад». В тому ж таки часописі Миколи Міхновського ще іншими словами стверджено віру УНПартії в ідею соціалізму: «Будуємо і боремося за Самостійну Україну зовсім не для того, аби в їй панували капіталісти, хоч і українські. Увесь час боротьби не забуваємо, що єдине соціалістичний ідеал може остаточно задовольнити український пролетаріят і взагалі працюючий український люд».

В час революції 1905—1906 років в Росії соціалістичні ідеї поширилися в Україні і захопили теж частину української інтелігенції, що раніше належала до ліберальних груп. 1905 року була заснована на Наддніпрянщині Українська Радикальна Партія, з участю відомого літературознавця Сергія Єфремова, Бориса Грінченка, Федора Матушевського й ін. В книжечці цієї партії — *«Чого нам треба»* (Львів, 1905 р.) — поставлено домагання націоналізації землі: «Кожному видно, що цей порядок кращий, щоб ні в кого не було землі на власність, а земля була народна». Індустріяльні капіталістичні підприємства Радикальна Партія плянував перетворити на власність суспільства, щоб вони були під управою робітників:

«Треба так зробити, щоб капіталіст перестав бути хазяїном. Задля цього потрібно відібрати або повикупляти в капіталістів усі ті фабрики, заводи, робітні, шахти та інше таке і зробити, щоб господарем над усім цим був сам народ, щоб поряdkували цим усім самі робітники» (там таки). В іншій книжці УРПартії — *«Як визволитися з бідности робочим людям»* (Львів, 1905 р.) писано: «До соціалістичного ладу тягне увесь хід нашого життя... Зрозуміло, що тільки соціалістичний лад дасть нам спокій та щастя, й робімо все, щоб йому шлях утворювати»...

7) *Українська Спілка і Українська Соціалдемократична Робітнича Партія (УСДРП)*

Великою перешкодою дальшому розвиткові РУП був розлам, що настав у рядах партії наслідком незгоди в справі вирішення українського питання в Російській державі.

На зїзді РУП в кінці грудня 1905 року більшість учасників хотіла включити в програму партії домагання державної незалежності України. Проти цього висловились меншість, що вже перед зїздом РУП вела переговори з провідниками Російської Соціалдемократичної Робітничої Партії — (РСДРП) про злуку РУП з цією партією.

Ця група РУП звала себе «пролетарськими елементами». Її прийнято до Російської партії під назвою «Українська Спілка при Російській Соціалдемократичній Робітничій Партії».

Провідниками «Української Спілки» були: Олександр Скоропис-Йолтуховський і Маріян Меленевський.

РУП на зїзді в грудні 1905 року і прийняла назву — «Українська Соціалдемократична Робітнича Партія» (УСДРП).

Обстоюючи в основі державну незалежність України, зїзд УСДРП, з причин політичної тактики, прийняв у програму партії домагання національно-територіальної автономії. Зїзд УСДРП в резолюції про відношення до інших соціалістичних партій заявив свою згоду приступити до «єдиної державної партії Росії», але з умовою, що: 1) «УСДРП вважається єдиним представником українського пролетаріату в партії, 2) УСДРП самостійна в своїй діяльності». Одночасно Українська Спілка, створена при Російській Соціалдемократії, теж претендувала на те, що вона репрезентує українське робітництво, і вважала національно-політичні домагання УСДРП за «націоналістичні». Організатори Української Спілки мали надію розширити соціалістичну організацію, пропаганду й агітацію українською мовою з допомогою сильних російських партійних організацій в Україні. Деякий час Спілка мала значний вплив на

сільську українську людність через пропаганду живим і друківаним словом. Однак надія «спілчан», що Спілка стане єдиною соціалдемократичною організацією в Україні і що організації Російської Соціалдемократії в Україні зукраїнізуються, була марна. Російські соціалдемократи призначили для Української Спілки обмежене завдання: вести політичну роботу серед сільської людности. Потроху до провуду Української Спілки прийшли люди, чужі українському рухові, навіть ворожі до української мови. Тому й пресові видання «Української Спілки» перейшли на російську мову. Розчаровані своєю невдачею (Спілка до 1910 року завмерла), її організатори — М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський та інші вернулись до УСДРП.

В рядах РУП-УСДРП знаходимо імена осіб, що визначилися своєю активністю, як журналісти, письменники, науковці і політичні діячі до революції 1917 року та після неї: Дмитро Антонович, член уряду Української Республіки 1917—1918 р., дослідник історії мистецтва; Олександр Коваленко, частник революційного повстання на військовому кораблі «Потьомкін» на Чорному Морі 1905 р.; Лука Бич, голова Законодатної Ради на Кубані в 1918—1920 р.; Володимир Винниченко, голова уряду Української Народної Республіки в 1917 р. і голова Директорії УНР 1918—1919 р.; Микола Порш, член уряду УНР 1917 р.; Володимир Чехівський, голова уряду УНР в 1918—1919 р.; Симон Петлюра, член уряду УНР в 1917 р. і голова Директорії УНР від 1919 року; Валентин Садовський, член уряду УНР в 1917 р.; Левко Чикаленко, секретар Української Центральної Ради 1917—1918 р., Левко Юркевич, видавець і редактор соціалдемократичної преси; Борис Мартос, член уряду УНР в 1917—1918 р., голова уряду УНР в р. 1919, теоретик і організатор кооперативного руху; Левко Мацієвич, піонер авіації в Російській імперії; Борис Матюшенко, член уряду УНР 1918—1919 р., дослідник евгеніки; Ісаак Мазепа, голова уряду УНР в 1919—1920 р.; Володимир Дорошенко, визначний бібліограф; Михайло Русов, економіст, і багато інших.

8) Соціалісти українські, російські і польські

Репресії проти соціалістичного руху в царській Росії після поразки революції 1905—1906 років завдали тяжких ударів Українській Соціалдемократичній Партії. Її тижневик — «Слово», що виходив у Києві під редакцією Симона Петлюри і Валентина Садовського, мусів припинитися в 1909 році. Репресії примусили УСДРП перенести діяльність у Галичину. Від 1910 року почав виходити у Львові місячник «Наш Голос», як орган українських соціалдемократів Росії й Австрії. Українські соціалісти, звертаючись до трудящих мас з загальними політичними та соціальними кличами, одночасно дбали за національне освідомлення українського робітництва, що було zagrożене денационалізацією на користь росіян і поляків. Левко Юркевич ставив у львівському органі УСДРП — «Робітник» (травень 1910 р.) таке завдання для партії в праці національно-культурній:

«Для дійсної націоналізації нашого робітництва мало ще говорити й писати до нього українською мовою та доводити необхідність автономії і боротьби за неї. Потрібно заохотити робітників добре пізнати українське наукове і красне письменство, пізнати історію нашого народу взагалі та історію його минулої й сучасної визвольної боротьби. Треба навчити робітника почувати себе українцем, бути людиною — національно свідомою і освіченою.»

В очах російських централістів — обрусителів ця програма національного освідомлення українського робітництва була «зрадою соціалізму» і «буржуазним націоналізмом» (Ленін). Про Юркевича Ленін писав в квітні 1914 року, як про «паршивого, поганого націоналістичного міщанина, що під прапором марксизму проповідує розділ робітників за національністю, особливо національну організацію українських робітників».

У Галичині довелося українським соціалістам у містах і промислових центрах вести боротьбу за рівноправність української мови з польською в робітничих

професійних спілках, в касах хворих, у пресі професійного руху. В цих організаціях перевагу мали польські соціалісти. Тільки в 1909 р. в Відні почали виходити українською мовою органи для робітників тютюнової індустрії та залізниць.

Українська Соціалдемократична Партія (УСДП) Галичини й Буковини на 4 зїзді 1911 року у Львові поставилася проти будьякої «опіки» з боку польських соціалістів. «Наш Голос» писав після 4 зїзду УСДП, що партія, «відкидаючи всякі посягання на свою незалежність, стає тепер правдивою партією українського пролетаріату, виразником і представником цілого українського робітництва» (ч. 11—12, 1911 р.).

9) Українські соціалісти в Соціалістичному Інтернаціоналі

Українські соціалістичні партії брали участь у міжнародних конгресах Соціалістичного Інтернаціоналу. РУП представила Конгресові Соціалістичного Інтернаціоналу в Амстердамі 1904 р. звіт про свою діяльність:

«З самого початку соціалдемократичного руху в Росії ми знаходимо російські соціалдемократичні комітети по великих українських містах, як Київ, Харків, Одеса, які займаються пропагандою виключно серед городського пролетаріату».

В звіт про РУП стверджено, що російські соціалдемократи нехтували організаційною роботою між селянством бо, — на їх думку, — «треба з роботою серед ,селян' чекати доти, доки вони не перетворяться на ,справжніх' пролетарів. Про те що більша частина ,селян' складається з найчистіших пролетарів, які мало чим відрізняються від городських робітників, — про це якось не згадували!» Коли ж російські соціалісти хотіли творити соціалістичні організації серед сільської людності, то вони натрапили на труднощі й перешкоди мовні та побутові: «Література була присвячена ви-

ключно інтересам міського пролетаріату, а з другого боку, література була виключно на російській і жидівській мові. На українській мові, мові 20-мільйонної сільської людности України, не було видано жодної брошури, ні одної прокламації».

Українські соціалісти несли зрозумілою мовою свідомість і організованість в пригноблені маси українського народу і виводили їх із тісного кола «хатніх інтересів» на широкі простори активного політичного життя. Українські соціалісти мали зв'язок з міжнародним соціалістичним рухом і виступали на світовому форумі теж як речники національних інтересів України.

В 1913 році був скликаний Надзвичайний Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу в Базелі з уваги на небезпеку війни в Європі. Делегати Українських Соціал-демократичних партій — Росії й Австрії — в своїй декларації виясняли учасникам Конгресу Соціалістичного Інтернаціоналу вагу української проблеми в політиці уряду Росії:

«Національне відродження нашого народу, — писано в декларації, розвивається в Росії невпинно. В цьому відродженні Галичина грає дуже велику роллю. Через те вона звернула на себе найбільшу увагу царату. Знаючи добре, що українське питання є справа рівноправности тридцятимільйонного народу, який заселяє одну з найбільших провінцій Росії, російський царат готується з усієї сили до анексії Галичини. Царат бачить у Галичині огнище українського життя, якого іскри перелетять на Російську Україну та спалять трухлявий будинок царату... Немає ніякого сумніву, що з вибухом війни Галичина буде першою ціллю російських армій. Ми не знаємо, кому послужить воєнне щастя, але сама можливість анексії Галичини дає нам досить підстав найенергійніше протестувати проти війни... І хоч ми протестуємо проти війни, однак торжественно заявляємо при цьому, що в разі воєнного конфлікту між Австрією та Росією, нашим першим завданням буде боротьба проти нашого споконвічного ворога, проти російського царату».

10) Український соціалістичний рух за першої світової війни

В подіях війни 1914 року в українському соціалістичному русі були три напрями. Одна група соціалдемократів — емігрантів із Наддніпрянщини — заснувала у Львові Союз «Визволення України для пропаганди за поразку Росії в війні і за створення самостійної України з столицею в Києві. Провідними діячами Союзу Визволення України були: Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Маріян Меленевський і Олександр Скоропис-Йолтуховський. Союз Визволення України виділяв в окремі табори в Німеччині й Австрії українців із російської армії, що попали в полон. В таборах провадилася політично-освітня робота, також у соціалістичному дусі. В цій роботі брали активну участь українські соціалісти з Галичини й Буковини: Лев Ганкевич, Роман Домбчевський, Осип Безпалко та інші.

В організаціях УСДРП, що діяли нелегально в Україні та в Петербурзі й Москві, була поширена надія, що поразка Росії в війні приведе до революції й упадку царського режиму. УСДРП під російською владою була проти політичної плятформи Союзу Визволення України — «конституційної монархії».

У відношенні до війни позиція українських соціал-демократичних організацій під російською владою була подібна до позиції закордонної організації УСДРП, що видавала в Швейцарії часопис «Боротьба» під редакцією Л. Юркевича. Юркевич критикував Союз Визволення України за орієнтацію на Центральні Держави і гостро нападав на ті українські групи в Росії, що були «оборонцями». Згадавши «поширення російських патріотичних кличів» в українському суспільстві під царським режимом, Юркевич писав:

«Нашою задачею є піднести голос протесту проти цих явищ і показати українському пролетаріатові, що сучасна світова війна не тільки не касує наших старих політичних завдань, що, навпаки, українське робіт-

ництво і всі щирі українські демократи повинні тепер з подвійною енергією готуватися до рішучої боротьби з царськими порядками за політичну волю, за Вільну Україну». («Боротьба», ч. 1, 1915 р., Женева). Черговим завданням українських соціалістів після перемоги революції в Росії група «Боротьба» вважала здійснення автономії України.

Також у проклямаціях та в інших нелегальних виданнях організації УСДРП були заклики боротися проти імперіялістичної війни, проти царського режиму, за вільну Україну. Між деякими організаціями УСДРП та російських большевиків, що теж вели пропаганду проти імперіялістичної війни, доходило до співпраці. Так, 15 листопада 1915 р. був підписаний договір у Катеринославі (тепер — Дніпропетровське) між організацією УСДРП та організацією РСДРП(б).

«Організації визнаються взаємно рівноправними заступницями українська — українського, а російська — російського пролетаріату Катеринославського району . . . Російська соціалдемократична організація визнає принцип національних організацій пролетаріату і виставлення Українською Соціалдемократією своїх програмових вимог, у тім числі автономії України і всіх недержавних націй».

(Український Археографічний Збірник, т. I, Київ, 1926, стор. 33 337).

Ленін, довідавшись про цей договір, звелів його анулювати. Провідники большевизму були проти організації робітництва на основі національній і вороже ставилися до автономних стремлень народів Російської Імперії.

11) Українська Партія Соціалістів-Революціонерів

Перед революцією 1917 року в Наддніпрянській Україні діяли відокремлені організації українських соціалістів-революціонерів, що були в програмі зближені з партією російських соціалістів-революціонерів. В

1907 р. відбувся організаційний зїзд українських соціалістів-революціонерів. На цьому зїзді були прийняті тільки окремі точки програми Української Партії Соціалістів-Революціонерів (УПСР). В 1908 р. до цієї партії приєдналися також члени організації, що звалася «Оборона України». УПСР видала кілька брошур за межами України. В час першої світової війни українські соціалісти-революціонери видавали в Києві нелегально орган «Боротьба». В своїй пресі УПСР виступала проти імперіалістичної війни і зокрема проти гноблення українського народу в Галичині й Буковині під окупацією царської Росії. В січні 1916 р. в Києві був виданий проект програми УПСР, прийнятий групою соціалістів-революціонерів. В цьому проекті були такі домагання: 1) Скликання Української Установчої Ради для здійснення національно-територіяльної автономії українського народу; 2) заведення навчання українською мовою по всіх школах; 3) створення Української Академії Наук; 4) рівноправність української мови в судових та інших урядових установах. В програмі теж було вказано на зв'язок українського визвольного руху з рухом інших поневолених націй:

«Ставлячи руба наші національні ідеали, ми свідомо об'єднуємо нашу боротьбу з переможним визвольним рухом всіх країн, усіх народів, і в цьому Партія Українських Соціалістів-Революціонерів є вільним членом великої соціалістичної родини — інтернаціоналізму». (Український Археографічний Збірник-Видання Української Академії Наук, т. I, Київ, 1926 р., ст. 321).

Після революції 1917 року українські соціалісти-революціонери виявили значну активність, зокрема в селянських масах України. В квітні 1917 р. відбувся в Києві установчий зїзд УПСР. В своїй резолюції зїзд поставив домагання — негайного скликання «територіяльної Української Установчої Ради для вироблення основ і форм автономії». У резолюції говорилося, що «найкращою формою устрою Російської держави є федеративно-демократична республіка». Зїзд УПСР постановив, що в Україні треба створити Український Зе-

мельний Фонд, з якого наділи мали б передаватися в користування хліборобам. УПСР видавала в Києві газету «Боротьба» і її члени брали активну участь у створеній після революції масовій організації «Українська Селянська Спілка». Селянська Спілка прийняла соціалістичну програму. В ній згідно діяли представники партій соціалістів-революціонерів і соціалдемократів: Аркадій Степаненко, Борис Мартос, Павло Христюк та інші. Органом Селянської Спілки була щоденна газета в Києві «Народна Воля». В 1917—20 рр. в УПСР провід мали — Микола Ковалевський, Микола Любинський, Никифор Григоріїв, Микита Шаповал, Володимир Залізник, Іван Лизанівський, Юліян Охримович, та інші. Михайло Грушевський, хоч до 1918 р. формально до УПСР не належав, мав постійний контакт з її провідниками і впливав на діяльність партії. УПСР, УСДРП і Селянська Спілка виступали об'єднано в виборах до Всеросійської Установчої Ради в кінці листопада 1917 р. і мали велику перемогу в вільному голосуванні: три четвертини виборців в Україні віддали свої голоси за цей блок, що мав програму демократичного соціалізму. Теж у виборах до Української Установчої Ради 29 грудня 1917 р. українські соціалісти мали велику перевагу над іншими партіями.

12) Українська Соціалістична Молодь на Наддніпрянщині

З перших днів світової війни 1914 року російський уряд заборонив усю українську пресу. Ця заборона викликала протести в українському громадянстві і особливо серед студентської молоді. В різних містах України і теж в російських столицях — Петербурзі й Москві — діяли організації української соціалістичної молоді. У листопаді 1914 р. в Харкові відбулася конференція української молоді, яка виробила програму політичної освіти. Поряд з вивченням української мови, історії та української літератури, в цій програмі рекоменду-

валось членам організації молоді студіювати соціологію, проблеми соціалізму, історію революційних рухів в Європі та інші суспільні науки.

В квітні 1915 р. з почину одного з харківських гуртків молоді відбувся зїзд організацій молоді Лівобережної України, в котрому взяло участь 200 делегатів. Цей зїзд створив Юнацьку Спілку Лівобережної України. На зїзді вироблено програму політичної освіти для членів Спілки з предметів українознавства, історії і теорії соціалізму. Провід на цьому зїзді Юнацької Спілки мали студенти — Микола Петренко, Андрій Ковалевський, Юрій Федоровський та Андрій Заливчий. Виконавчий Комітет Юнацької Спілки видав 20 квітня 1915 р. заклик до української молоді, в котрому є порада — вивчати суспільні науки, щоб таким чином підготувати «свідомих діячів — борців за кращу долю трудового народу».

Українська Юнацька Спілка виступила на початку 1916 р. з петицією до соціалістичних членів Російської Державної Думи. В петиції, підписаній Управою Юнацьких Спілок, Союзом Українських Робітничих Організацій та Центральним Комітетом Просвітних Українських Гуртків, поставлені були такі домагання: автономія України на тих самих основах, що автономія для Польщі, проголошена царем; свобода преси українською мовою; відкриття заборонених українських «Просвіт»; звільнення українців, висланих за межі України; амнестія для українців, засуджених з політичних причин. Українська Юнацька Спілка вела пропаганду проти імперіалістичних плянів царського уряду. Члени Юнацької Спілки ширили в українській мові «Маніфест міжнародної соціалістичної конференції в Циммервальді» і такі, напр., відозви: «Товариші студенти, організуйтеся», «До товаришів студентів», та виготовлені на гектографі статті із українського соціалдемократичного часопису «Боротьба», що виходив у Швайцарії під редакцією Левка Юркевича. (Український Археографічний Збірник, том I, ст. 332, Київ 1926).

Після упадку самодержавного режиму в 1917 р. майже вся свідома національно молодь України пристала до соціалістичного руху, як у Юнацькій Спілці так і в політичних партіях. Українська соціалістична молодь виступила збройно в обороні Української Народної Республіки проти агресії большевицької Росії. Багато членів Української Юнацької Спілки положили своє життя в боях у Харкові, в Катеринославі, у Києві, під Крутами 29 січня 1918 року, і по всій Україні. Боротьба молодих соціалістів за волю України і їх надії — забезпечити вільний розвиток і добробут своєму «народові селян, робітників, трудящого люду»*) в незалежній Українській Народній Республіці — були нероздільні.

XXXVIII. УКРАЇНСЬКІ СОЦІАЛІСТИ В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ НАРОДНУ РЕСПУБЛІКУ

Українська Народна Республіка, проголошена III Універсалом Центральної Ради в Києві 20 листопада 1917 року, мала уряд на чолі з соціалістами. Українська Республіка стояла перед найтяжчим завданням: ліквідація війни, що відбувалася на українській території. Український уряд не міг рішитися на сепаратний мир з Німеччиною й Австро-Угорщиною. Небезпека — попасти під вплив реакційних урядів цих держав була зовсім реальна: це розбило б усі надії на суспільно-господарські реформи, проголошені III Універсалом Центральної Ради, зокрема — земельну реформу, про яку віками мріяли мільйони українського селянства. Але навіть коли б уряд Української Республіки почав переговори про мир з Центральними Державами, то таку спробу негайно задушило б російське військо, що стояло в той час в Україні і вороже ставилося до «укра-

*) Цими словами починається Перший Універсал Української Центральної Ради 23 червня 1917 р.

їнського сепаратизму». Організація української армії була тоді в своїх початках. Виділені з російської армії «українізовані» частини не були надійною підпорою українського уряду.

Тяжку ситуацію Української Республіки використав російський большевицький уряд в своїй демагогічній пропаганді. Большевики твердили, мовляв, соціалістичний уряд і Центральна Рада — парламент Української Народної Республіки — «запродались» державам Антанти, що воювали проти Німеччини й Австро-Угорщини. На втомлені маси несвідомого вояцтва ця підступна пропаганда російських большевиків мала вплив ще й тому, що большевицькі агітатори проголошували, нібито російський комуністичний уряд визнає право України на відокремлення і створення власної держави. Однак, уряд Леніна заявив при тому, що така «незалежна Україна» мусить мати «советську форму влади». Це значило, що в Україні мала запанувати диктатура російської комуністичної партії. Большевицька пропаганда серед несвідомих мас привела до розкладу в українських полках, створених для оборони України перед московською агресією. Довелося урядові Української Народної Республіки спиратися на відділи охотників-добровільців: Вільне Козацтво, Студентські Курені, Робітничі Загони. Ці бойові частини, що склалися переважно з молоді, були під проводом соціалістів. Відділами Вільного Козацтва робітників у Катеринославі (тепер Дніпропетровське) командували діячі Української Соціалдемократії — брати Гаврило й Микола Горобці. В Донецькому Басейні бої проти російської Червоної Гвардії вело українське Вільне Козацтво під проводом соціаліста-революціонера Олександра Малашка. В промисловому районі Кривого Рогу робітничі відділи Вільного Козацтва мали на чолі соціалдемократів: Івана Діхтяря та Олександра Речмедила. Свідомі сили українського народу були замалі, щоб відбити воєнну агресію, керовану з Москви: російський уряд розв'язав стару армію і кликав до своєї Червоної Гвардії добровольців, мовляв, «для визволення України

від буржуазної Ради», а фактично, щоб захопити в свої руки багатства землі української: вугілля, залізну руду і продукти праці українського народу — пшеницю, цукор та інші харчові потреби.

Плянуючи вивести Росію із війни за всяку ціну, партія Леніна обвинувачувала уряд України, мовляв, він є проти закінчення війни і «продався» західним капіталістам . . .

На втомлені війною маси України, особливо на мобілізоване вояцтво, большевицька пропаганда мала вплив, як це було при кінці першої світової війни і в інших країнах Європи. Несвідомим людям здавалося, що «советська влада» — це демократичний лад. Вони однак незабаром побачили, що за кличами — «влада советам робітників і селян» — ховається терористична диктатура комуністичної російської партії. Не знавши дійсних намірів уряду Леніна, люди деякий час готові були вірити большевицькій пропаганді про право України на «самовизначення аж до відокремлення і створення незалежної держави». На цей гачок піймалися навіть деякі члени Центральної Ради: Євген Неронович (соц. дем.), Олександр Шумський (соц. рев.) та інші.

В цих обставинах делегати уряду Української Народної Республіки підписали мировий договір з Центральними Державами в Бересті 9 лютого 1918 р. Уряди Німеччини та Австро-Угорщини зобов'язалися допомогти українському війську вигнати російську «Червону Гвардію» з України. Однак командири армій — австро-угорської та німецької — грубо втручалися до української внутрішньої політики. Вони вважали земельну реформу українського уряду, що передавала поміщицькі землі в руки селян, за невігідну для Центральних Держав: мовляв, коли землю вернути поміщикам, то Німеччина й Австро-Угорщина будуть краще забезпечені харчуванням. Проти уряду УНРеспубліки зорганізовано змову між німецькими командирами і представниками Союзу Землевласників. Зїзд Союзу Землевласників, що відбувся у Києві під охороною німецького війська, проголосив генерала Павла Скоропадського

«гетьманом України» 29 квітня 1918 р. Поміщицька кляса в Україні була російської, польської або німецької національності; тому й влада Скоропадського була чужа й ворожа українській державності та національному й культурному відродженню України.

Гноблення українського народу під маскою «Української Держави» Скоропадського викликало в українських політичних партіях і в народних масах завзятий спротив.

Поміщицькі озброєні ватаги, з допомогою німецького та австро-угорського окупаційного війська і «державної варти» (поліції) тероризували українських селян, що поділили панські землі між собою на основі закону Української Народної Республіки. Жорстоких переслідувань зазнала теж українська патріотична інтелігенція, зокрема організатори збройної боротьби українського народу проти російської «червоної гвардії»: соціалдемократи — члени уряду Української Народної Республіки — Симон Петлюра, Микола Порш та інші були арештовані і перебували в тюрмі в Києві; команди робітничого Вільного Козацтва на Запоріжжі — соціалдемократи Гаврило Горобець і Микола Горобець — тільки заходами Ярослава Чижя, соціаліста-радикала, що був тоді при австрійському війську в Катеринославі, були врятовані від шибениці. Ліквідація демократично вибраних органів міського й областного самоврядування і переслідування української преси та різні інші вияви реакції в Україні показували, що режим Скоропадського прямує до відновлення порядків, котрі були за царської влади. Все це большевицька Москва використала в своїй пропаганді не тільки проти режиму Скоропадського, але й проти ідеї незалежної України взагалі. Пропаганда большевизму мала вплив на деяких діячів українських політичних партій: вони сподівалися, що вдасться скинути владу Скоропадського і що большевицька Росія не почне нової агресії проти незалежної України, якщо Україна створить у себе «радянську владу». Через ці надії частина Української Партії Соціалістів Революціонерів прийняла «радянську платформу».

13—16 травня 1918 р. відбувся зїзд УПСР. Менша частина членів зїзду шукала співпраці з російськими більшовиками. Ці мрійники вірили в недалеку світову соціалістичну революцію, котра мала б розв'язати на основі справедливости й свободи проблеми всіх народів. Зїзд прийняв резолюції поміркованої більшості, але випадково до провуду партії вибрано прихильників «лівого» напрямку. Новий центральний комітет УПСР порозв'язував організації партії і провадив діяльність способом підземним, нелегальним. Більшість УПСР не пішла за центральним «лівим» комітетом і створила свою організацію, що мала назву «Центральна Течія УПСР». В своїй деклярації Комітет Центральної Течії ствердив: — *«Більшість партії визнавала й визнає національне визволення українського народу шляхом створення незалежної Української держави за неминучий стан і за конечну передумову успішности його боротьби за своє політичне і соціяльне визволення».*

Але, — сказано в цій деклярації, — ліва група «легковажила національно-державний момент».

XXXIX. УКРАЇНСЬКІ КОМУНІСТИЧНІ ГРУПИ

Ліва частина УПСР прийняла так звану радянську плятформу і вела пропаганду в комуністичному дусі в газеті «Боротьба», що виходила під режимом Скоропадського нелегально. Від того цю групу названо «боротьбистами».

В літі 1918 р. в Києві почав діяти гурт людей, що назвали себе «Незалежними Соціалдемократами». Вони почали видавати нелегальний часопис «Червоний Прапор». Остаточо група «Незалежних Соціалдемократів» відколоса від Української Соціалдемократичної Партії на зїзді УСДРП в Києві, в січні 1919 р. Незалежні Соціалдемократи пробували співпрацювати з російською окупаційною владою, що захопила велику части-

ну території України на початку 1919 р. Але вони розчарувалися через грабування України окупаційною владою та з причини російського шовінізму большевицького режиму.

В органі незалежних соціалдемократів «Червоний Прапор» 6 лютого 1919 року писано: «До нас під гаслами боротьби за владу рад іде уряд, який називає себе українським і якого ми таким *не вважаємо і вважати не можемо*». Незалежні соціалдемократи, побачивши, яка в дійсності була большевицька влада в Україні, підняли в літі 1919 року повстання проти російської окупації під кличем «незалежної Української Радянської Республіки». Американський автор книги про М. Хрущова назвав спротив українських комуністів московському імперіялізмові первістним «титоїзмом» (L. Pistrak: The grand Tactician, Нью-Йорк, 1961).

В 1920 році «незалежники» прийняли комуністичну програму і звалися — «Українська Комуністична Партія» (УКП). В 1924 році члени цієї партії були примушені вступити до Комуністичної Партії (большевиків) України, обласної організації Російської Комуністичної Партії. Майже всі вони були пізніше виключені із КП(б)У.

Комуністична Партія (большевиків) України (КП(б)У) мала цю назву від часу конференції большевицьких організацій України в квітні 1918 р. в Таганрозі. На тій конференції ухвалено резолюцію: «Створити самостійну комуністичну партію з власним Центральним Комітетом і своїми партійними з'їздами і зв'язану з Російською Комуністичною Партією через міжнародну комісію (III Інтернаціонал)». (С. Мазлах і В. Шахрай: «До Хвилі», Саратов, 1919). Однак на зїзді КП(б)У в Москві в липні 1918 р., на вимогу Леніна, КП(б)У прирівняно до обласних організацій Російської большевицької Партії, як цілком залежну від Москви. В резолюції зїзду КП(б)У цій організації поставлено завдання — «боротися за революційне об'єднання України і Росії на основі пролетарського централізму в границях Російської Советської Соціалістичної Республіки».

Партія комуністів-боротьбистів зліквідувалася під натиском Москви на весні 1920 року. Ленін проголосив в кінці 1919 р., мовляв, московський уряд визнає незалежну советську Україну. Але одночасно Ленін планував знищити партію боротьбистів, котра хотіла, щоб Україна була дійсно незалежна від Москви. Ленін писав тоді, що його політика веде «систематично і неухильно» до ліквідації партії боротьбистів. (Ленинський Сборник», т. 35, ст. 94, Москва, 1945). Боротьбистам запропоновано вступити до «Комуністичної Партії (большевиків) України». Частина боротьбистів була готова учинити повстання проти російської окупації, але більшість партії не відважилась на це діло. Вони казали: — «Зіллемося, розіллемося, заллемо» — і прилучилися до Російської Компартії. Це були марні надії. Ленін задоволено зазначив у промові на 9 зїзді Російської Компартії в квітні 1920 р., що його «хитра тактика» відвернула небезпеку «бунту боротьбистів». Ті боротьбисти, що не вступили до Російської Компартії, «зникли з політичної сцени». Ленін додав, що «ця перемога рівнялася кільком добрим битвам». (Сочинения, т. 30, ст. 439). Ті боротьбисти, що були прийняті до Російської Компартії в надії опанувати комуністичний рух в Україні, були незабаром виключені: в 1923 році із 20 000 бувших боротьбистів лишилося в Російській Компартії тільки 118 осіб. (Протоколи 12 зїзду Російської Компартії, Москва, 1923 р.).

В Комуністичній Партії (большевиків) України створилася була в 1920 році група, що звала себе «Комуністами-Федералістами» (Г. Лапчинський та ін.). В брошурі Комуністів-Федералістів, виданій в лютому 1920 року, під назвою — «Проект резолюції про політику партії», — автори протестували проти панування російського елемента в Україні. Вони писали про «божевільний і згубний для справи революції плян окупації України військовими й політичними силами Советської Росії. Після національного поневолення українського народу за часів Романових і Габсбургів всяка спроба з о в н і порядкувати долею країни викликатиме

як відповідь зріст націоналізму». Ці комуністи, опозиційні супроти Москви, твердили, що Комуністична Партія (большевиків) України була цілком залежна від Москви, від Центрального Комітету Російської Комуністичної Партії. Провід КП(б)У *«мусів виконувати всі його вимоги навіть тоді, коли вважав їх за шкідливі для справи революції в Україні»*.

Москва не послухала порад і вимог Комуністів-Федералістів: одних вислано з України, других виключено з партії або покарано іншим способом.

XL. ПЛЯТФОРМА ДЕМОКРАТИЧНОГО СОЦІЯЛІЗМУ В БОРОТЬБІ ЗА УНР

Обидві масові партії — соціалісти революціонери і соціалдемократи виступили в обороні УНРеспубліки, що була відновлена в кінці 1918 року після повалення режиму Скоропадського збройним повстанням українського народу. Ідейну і політичну програму демократичного соціалізму дав 6 конгрес Української Соціалдемократичної Партії, що відбувся в Києві в січні 1919 року. Конгрес українських соціалдемократів відкинув диктатуру «ліву» чи «праву» і заявив свою вірність ідеям демократичного соціалізму. В резолюціях цього конгресу сказано:

«Конгрес висловлюється за скликання в найближчому часі органу всенародного представництва-парламенту, обраного на основі загального і т. д. виборчого права. Приймаючи ж на увагу тяжкий переходовий момент, який переживає зараз Україна, а також вважаючи на негайну потребу для уряду спиратися в своїй діяльності на організовану базу з представників революційної демократії, — Конгрес висловлюється за негайне скликання Всеукраїнського Трудового Конгресу з представників робітництва і селянства, як тимчасового законодавчого органу.

Конгрес вважає, що в теперішній переходовий момент більше ніж коли потрібна міцна організованість робітництва для переведення таких великих завдань, які стоять перед пролетаріатом України в напрямі підготовки соціалістичних реформ:

1. Знищення всіх остатків поміщицько-самодержавного ладу в усіх його виявах і в першу чергу негайне і рішуче чищення урядового апарату, як в центрі, так і на місцях в усіх галузях порядкування від контр-революційних і антидержавних елементів.

2. Негайне здійснення всіх реформ щодо робітництва і селянства в напрямі програми партії і в першу чергу негайне переведення земельної реформи в напрямі програми партії, прийнятої VI Конгресом УСДРП.

3. Негайна націоналізація найбільше дозрілих і підготовлених до цього паростей промисловости, як залізниць, цукроварень і інше.

4. Негайне переведення широких фінансових реформ у напрямі перенесення тягару на маючі кляси і в першу чергу утворення власної валюти.

5. Негайна організація сильної народної армії на основах твердої дисципліни для оборони об'єднаної Української Народної Республіки від нападу ворогів зовні.

Стоячи на основі суверенности Української Нації, VI Конгрес У.С.Д.Р.П. обстоює повну незалежність Української Народної Республіки.

Виходячи із цього, Конгрес ухвалює піддержувати стремління українського народу до повного самоозначення і боротись з усякими замахами на незалежність України як з боку держав Антанти, так і з советської Російської Республіки, чи якої іншої держави.

VI Конгрес У.С.Д.Р.П. визнає, що держави Антанти переслідують на Україні тільки імперіалістичні цілі і що окупація України Антантою була б початком відновлення монархії і реакції на Україні.

Советська влада, не маючи змоги засипати вириту нею прірву між селянством і робітництвом Росії, аби продовжити час свого панування, хоче явним грабуван-

ням українського селянства задовольнити потреби безробітного російського робітництва, чим і пояснюється наступ советської армії на Україну.

Протестуючи проти нападу советської армії, Конгрес допускає миролюбні відносини і торговий обмін із Советською Республікою тільки в тім разі, коли наступ російської армії на Україну буде припинено і коли чужоземне советське військо буде виведене за межі України.

Українське робітництво вже раз пережило найлютішу монархічну реакцію через завойовницьку політику советської влади (гетьманство) і тепер, в годину грізної небезпеки для існування витвору українського пролетаріату і революційної демократії — Української Народної Республіки — VI Конгрес У.С.Д.Р.П. заявляє, що українське організоване робітництво буде всіми силами боротись з ворожими реакційними нападами, як з боку держав Антанти так і з боку Російської Советської Республіки. Українське робітництво всі сили свої покладає, щоб урятувати основу свого нормального розвитку — Українську Народну Республіку — від усяких імперіялістів, якими б гарними словами вони не прикривали свої зажерливі замахы на самостійність українського народу і українського пролетаріату». Ця резолюція була положена в основу закону про владу в Україні, що був виданий Українським Трудовим Конгресом в січні 1919 року.

Боротьба українського народу за волю під проводом соціалістів знайшла прихильний відгук в соціалістичних партіях Європи. Міжнародна Конференція Соціалістичних партій у Люцерні (Швейцарія), в серпні 1919 р., прийняла резолюцію, прихильну до боротьби українського народу за демократичну державність.

XLІ. УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІЯЛІСТИЧНИЙ РУХ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Після розділу території України між Росією та Польщею мировим договором в Ризі в березні 1921 р. соціалістичні організації — УСДРП та УПСР могли діяти під комуністичною диктатурою тільки нелегально. Провідні діячі УСДРП та УПСР продовжували свою роботу за межами Советської України: у Львові, у Відні, в Празі (Чехія) й за океаном — в Америці. В період «українізації», що почалася була під комуністичною диктатурою в 1923 році, деякі діячі УПСР на чолі з М. Грушевським вернулися в Україну для культурної праці: Микола Чечель, Дмитро Ісаєвич, Павло Христюк, та інші. Всі вони стали жертвами комуністичного терору.

Організації УСДРП на еміграції звернули особливу увагу на інформації соціалістичних партій вільних країн про положення українського народу під чужинецьким пануванням. Делегати УСДРП брали участь у Конгресах Соціалістичного Інтернаціоналу в Гамбурзі (1923 р.), в Марсеї (1925), в Брюсселі (1928 р.), у Відні (1931 р.) та в Міжнародній Соціалістичній Конференції в Парижі (1933 р.). В Конгресі Соціалістичного Інтернаціоналу в Марсеї (Франція, 1925 р.), взяла участь українська делегація (І. Мазепа, О. Бочковський, Б. Матюшенко, О. Безпалко). Конгрес поставив на обговорення положення народів Східної Європи. Після дискусії в резолюції конгресу Соціалістичного Інтернаціоналу сказано:

«Інтернаціонал домагається права самовизначення для всіх народів, поневедених договорами з 1919 року та рішеннями конференції амбасадорів, а також для народів ССРСР, що здобули собі державну самостійність в час революції, як Вірменія, Грузія, Україна та інші».

Делегати УСДРП на конгресах Соціалістичного Інтернаціоналу та в пресі підносили протести проти національного гноблення і колоніального визиску України Москвою. З допомогою Британської Трудової Партії УСДРП видала такі книжки для інформації світу в

1923 році: «Голод в Україні» (мовами англійською та німецькою), «Большевизм і російська окупація України» (німецькою мовою, автор І. Мазепа) та «Національна й соціальна визвольна боротьба України» (нім. мовою, автор П. Феденко).

XLII. УКРАЇНСЬКІ СОЦІЯЛІСТИ В ОБОРОНІ НАРОДУ

З почину делегата Головної Управи Української Соціалістичної Радикальної Партії, в Празі (Чехія) у вересні 1930 р. був зорганізований Український Протестаційний Комітет. Завдання Комітету було — інформувати світ про погром, учинений польською поліцією та військом у Західній Україні (так зв. «пацифікація»).

Протестаційний Комітет видав друковану інформацію мовами — англійською, французькою, німецькою і чеською. В цій книжці описано події кривавої «пацифікації» на території Західної України.

Заходами П. Феденка, в той час члена Виконавчого Комітету Соціалістичного Інтернаціоналу, відозву Українського Протестаційного Комітету надруковано в ч. 13 «Інтернаціональної Інформації» (International Information), органі Соціалістичного Інтернаціоналу (Цюрих, 8 лист. 1930 р.), мовами англійською, німецькою і французькою.

В «Інтернаціональній Інформації» до Відозви Українського Протестаційного Комітету була додана передмова редакції:

«Диктатура Пілсудського особливо жорстоко виявляє себе в українських областях Польщі, де до соціальних противенств прилучаються також національні. Комітет українських організацій у Чехословаччині видав відозву проти звірств солдатески Пілсудського в Західній Україні, котру підписав також представник

Української Соціалдемократії у Виконавчому Комітеті Соціалістичного Інтернаціоналу П. Феденко».

В «Інтернаціональній Інформації» 29 листопада 1930 р. була надрукована стаття, написана на основі матеріалів, що їх передав до редакції П. Феденко. Стаття зветься — «Терористичне панування Пілсудського в Україні». В тій статті сказано:

«Перед нами лежить звідомлення українських соціалдемократів про події останніх тижнів в Україні. Хто перелистує цей документ і погляне на ті фотографії, що його ілюструють, той входить у світ жаху, до якого можна прирівняти тільки небагато фактів з часів найчорнішого царату та його погромницьких героїв. Все те, що відбулося на всій території України, що належить до Польщі — на Волині, Холмщині, на Поліссі й Підляшші та особливо в Східній Галичині, — це, звичайно, тільки частина повної насильства боротьби, котру провів Пілсудський для встановлення свого необмеженого панування в Польщі. Але в Україні, де національна ненависть ще більше загострила цю боротьбу, і де, як видно, громадський контроль був далеко, відбулися такі жахливі діла, проти яких мусить підняти протест увесь цивілізований світ, в ім'я людяности та в інтересі світового мира. Як страшно тут лютували банди Пілсудського, показує вже результат виборів до сойму й сенату, виборів, що в них Пілсудський здобув величезну перемогу в провінції, що майже суцільно заселена 7 мільонами українців. Якраз для цього є поясненням це звідомлення про події в Україні перед виборами... Разом з Соціалістичним Робітничим Інтернаціоналом мусить увесь культурний світ домагатися, щоб негайно був зроблений кінець пануванню розбещеної солдатні Пілсудського в Україні».

На засіданні Виконавчого Комітету Соціалістичного Інтернаціоналу 21—22 лютого 1931 р. справа «пацифікації» української людности під диктатурою Пілсудського була поставлена на обговорення. Український делегат П. Феденко ствердив, що національне питання мало рішальний вплив на зміцнення диктатури Піл-

судського. Його партія в польських областях не мала більшості в виборах до варшавського союму. Щоб створити свою більшість, Пілсудський учинив погром в українських провінціях і зфальшував вибори. Феденко подякував партіям Соціалістичного Інтернаціоналу за моральну допомогу українській людині, що стала жертвою звірств польської адміністрації. П. Феденко вніс на засідання Виконавчого Комітету Соціалістичного Інтернаціоналу формулу протесту в справі «пацифікації»:

«Виконавчий Комітет Соціалістичного Інтернаціоналу підносить свій рішучий протест проти кривавих насильств, котрі вчинив польський фашистівський уряд над невинною безборонною українською людиною в час недавньої виборчої кампанії в Польщі. Зокрема Соціалістичний Інтернаціонал п'ятнує варварське нищення польською владою та військом українських кооперативів, освітніх установ та союзів. Виконавчий Комітет констатує, що український народ у Польській державі свого часу був позбавлений права на самовизначення та що польський уряд завжди порушував свої міжнародні зобов'язання як щодо українців, так і в відношенні до інших національних меншостей. Виконавчий Комітет звертає увагу робітників усіх країн на загрозову небезпеку для європейського мира наслідком переслідувань національних меншостей у Польщі. Екзекутива звертається до тих членів соціалістичних партій, що беруть участь у праці Ліги Націй, з пильною проською — вжити весь їх вплив для того, щоб українській людині під Польщею були забезпечені права, гарантовані міжнародними договорами».

В 1933 році Москва викликала своїм грабуванням страшний голод в Україні. Українські соціалістичні партії звернулися до конференції Соціалістичного Інтернаціоналу, що відбувалася в Парижі в серпні 1933 р. з меморандумом. Меморандум подав факти про масове вимирання українського народу під російським комуністичним режимом і ствердив, що й деякі комуністи українського роду (названі були імена Скрипника,

Хвильового і Стронського), котрі помагали свого часу Москві опанувати Україну, заподіяли собі смерть, на знак протесту проти нелюдського режиму Москви. Панас Феденко промовляв на цій конференції Соціалістичного Інтернаціоналу і подав учасникам конференції підтвержені свідками факти людодіства, до котрого довела політика уряду ССРСР Україну в той час.

XLIII. ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ЧУЖИНІ

Після другої світової війни представники партій — УСРП, УСДРП, УПСР і УСДП — відбули конференцію в Авгзбурзі в липні 1950 року і створили об'єднану Українську Соціалістичну Партію, прийнявши спільну програму й організаційний статут. Делегати УСПартії постійно беруть участь у конференціях Соціалістичної Унії Центрально-Східної Європи та в конгресах Соціалістичного Інтернаціоналу: Франкфурт (1951), Мілан (1952 р.), Лондон (1955 р.), Відень (1957 р.), Рим (1961 р.), Амстердам (1963 р.), Брюссель (1964 р.), Стокгольм (1966 р.). В рядах Української Соціалістичної Партії діє Союз Української Соціалдемократичної Молоді (СУСДЕМ). Він належить до Міжнародної Унії Соціалістичної Молоді (секретаріят у Відні) і бере постійно участь у конгресах цієї організації, почавши 1952 роком у Гамбурзі. Союз Української Соціалдемократичної Молоді підготував матеріал для Міжнародного Фестивалю Комуністичної Молоді (Відень, 1959 р.). Були видані книжки: «Національне питання в Советському Союзі» (мовами — англійською, німецькою та російською); «Колоніалізм» (англійською та російською мовами) і журнал «Молоді Каменярі».

Комітет Українського Соціалдемократичного Жіноцтва належить до Міжнародної Ради Соціалдемократичних жінок, організації, включеної до системи Со-

ціялістичного Інтернаціоналу. У всіх конференціях Міжнародної Ради Соціалдемократичних жінок, що відбувалися одночасно з конгресами Соціалістичного Інтернаціоналу, делегатки Комітету Українського Соціалдемократичного Жіноцтва брали участь.

Після другої світової війни в демократичних країнах Європи різні політичні партії прийшли до переконання, що національна ворожнеча, суперництво, прямикування одних держав накинута своєю волю іншим перешкоджає господарському, культурному й політичному розвитку народів і їх свободі. Ідея зближення вільних народів і їх співпраці знайшла вираз в організації, що зветься «Європейський Рух». До Європейського Руху, заснованого 1948 р., належать організації, створені на основах ідеологічних: Ліберальний Інтернаціонал, Союз Європейських Федералістів, Нові Європейські Групи (Християнські Демократи) і Соціалістичний Рух за З'єдинені Держави Європи (Mouvement Socialiste pour les Etats Unis de l'Europe). Ця організація найактивніша між іншими частинами Європейського Руху. Українська Соціалістична Партія бере участь у конгресах Соціалістичного Руху за З'єдинені Держави Європи від 1952 року. Українська група Соціалістичного Руху за З'єдинені Держави Європи має свого постійного представника в Виконавчому Комітеті цієї організації (Богдан Феденко). Також в органі Соціалістичного Руху за З'єдинені Держави Європи „Gauche Européenne“ — (Європейська лівиця) у Парижі беруть участь члени УСП.

Представники УСП мають постійний зв'язок з світовим рухом демократичного соціалізму. До партій демократичного соціалізму належать мільйони організованих членів; за партії демократичного соціалізму у вільних державах голосують мільйони виборців. В різних вільних країнах соціалісти стоять на чолі урядів, керують політикою своїх народів. Участь українських соціалістів в міжнародному русі демократичного соціалізму показує світові, що існує нерозв'язана проблема українського народу, поневоленого диктаторським ро-

сійським імперіялізмом, і що в цім народі живуть ідеї політичної свободи, соціальної справедливости і людяности.

XLIV. БУДУЧНІСТЬ ДЕМОКРАТИЧНОГО СОЦІЯЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Довга неволя під комуністичною диктатурою, кількати́ня тиранія німецького фашизму за другої світової війни та панування інших чужих урядів в Україні — це тяжкий іспит для нашого народу. Важкі переживання під чужою владою ще зміцнили в українському народі прямування — жити на своїй землі по своїй волі. Ідею свободи національної і визволення соціального проголосили творці Української Народної Республіки — демократичні соціялісти, коли силою і волею найкращих синів України будувалася самостійна, вільна держава українського народу.

Українські соціялісти переконані, що комуністична диктатура, накинута українському народові воєнною агресією з Росії, та колоніальний режим будуть зліквідовані. Сили, ворожі диктатурі, ростуть у всіх республіках Советської імперії, особливо серед молоді всіх народів. Неминуче прийде час, коли український народ стане вільним господарем на своїй землі.

Рух народних мас підійме знов високо прапор демократичного соціялізму, як це було в революційних подіях 1917 і пізніших років. Цей рух відновить в Україні демократичні вольності: свободу слова, вільну критику, волю для організацій і товариств, вільні вибори до всенародного парламенту. Демократичний устрій створить в Україні гарантії проти захоплення влади диктаторськими партіями. Демократичний лад забезпечить Україні волю релігій, свободу науки й навчання, вільну, незалежну інформацію в пресі, через радіо, телевізію.

У визволеній Україні, замість теперішнього державного капіталізму під комуністичною диктатурою, буде

створений справжній соціалізм, оснований на вільній, демократично організованій праці і на пошані до людської гідності. Промислові підприємства, банки, транспорт і т. д. визволяться від комуністичної диктатури і перейдуть у завідування державних, міських і областних, демократично створених організацій. Відновлення капіталізму з його монополістичними підприємствами УСРР вважає за неможливе і шкідливе для українського народу. Натомість демократичний соціалізм у вільній Україні буде сприяти приватній ініціативі в торгівлі, в ремеслі, в підприємствах персональних обслуг і т. ін. Усуспільнені й приватні підприємства повинні задовольняти потреби й інтереси громадян. Поневолені диктаторським режимом кооперації в Україні мають бути перетворені на демократично керовані установи.

В земельній справі українські соціалісти домагаються визволення селянства з комуністичної державної панщини в накинутах хліборобам колгоспах. Селянин-хлібороб має право вийти із колгоспу і створити власне індивідуальне господарство. Демократичний соціалізм в Україні буде сприяти організації добровільної кооперації хліборобів, як для обробки землі, так і для купівлі машин та для продажу продуктів сільського господарства.

Демократичний соціалізм обстоює створення професійних спілок, незалежних від державного чи партійного втручання. Професійним спілкам має бути забезпечене право на участь у керуванні підприємствами. Робітники й службовці, заняті на підприємствах, повинні одержувати відповідну частину доходів, що їх має підприємство. Громадянам фізичної й духової праці в містах і селах належить соціальне забезпечення та інвалідські, сирітські й удовині пенсії.

Народи Советського Союзу, силою включені до цієї імперії, та народи так званих народних демократій, знаходяться під натиском російського комуністичного імперіалізму і колоніалізму. Тільки повна деколонізація на Сході Європи може принести незалежність і політичну свободу цим народам. Деколонізація поста-

вила б комуністичні режими, накинуті Москвою Україні та іншим народам, віч-на-віч з народними масами цих країн: це був би кінець партійних диктатур. Соціялісти всіх поневолених народів глибоко заінтересовані в тому, щоб ідеї демократичного соціалізму перемогли теж в російському народі, бо це улегшило б боротьбу всіх націй за свободу і за соціальний поступ.

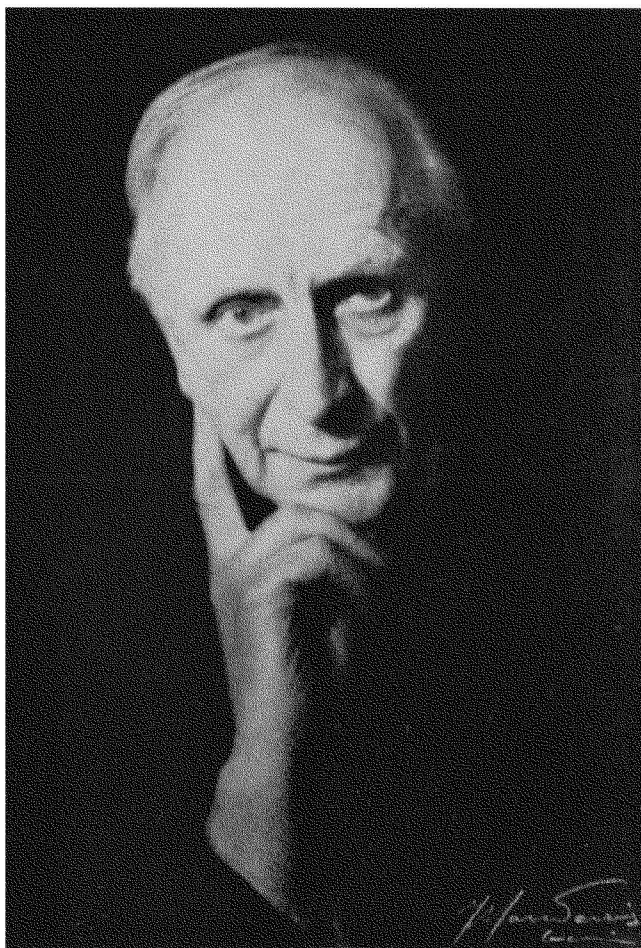
Події в Україні після революції 1917 року показали головну перешкоду для нашої визвольної боротьби: то була неосвіченість загальна, несвідомість національна й політична та неорганізованість широких мас українського народу. Це використали російські большевики, що ширили баламутство обітницями «раю на землі», аби тільки український нарід визнав над собою диктатуру російської комуністичної партії.

Тепер у різних країнах теж і серед комуністів відбувається переоцінка ідеології й політики диктатури. Диктатура створила нову панівну клясу — комуністичну бюрократію, котра використовує владу над народними масами для своєї вигоди і не дозволяє трудящим організуватися в обороні їх інтересів. Критичні голоси проти комуністичної ідеології і режиму партійної диктатури лунають у Югославії (М. Джілас), у Польщі (Л. Колаковський), у Росії та в Україні, зокрема між письменниками й критиками. Джілас, колишній видатний член комуністичного уряду Югославії, уважає, що суспільство, створене під комуністичною владою, мусить перетворитися в «демократично-соціалістичне суспільство». (Encounter, ч. 6, Лондон, 1967).

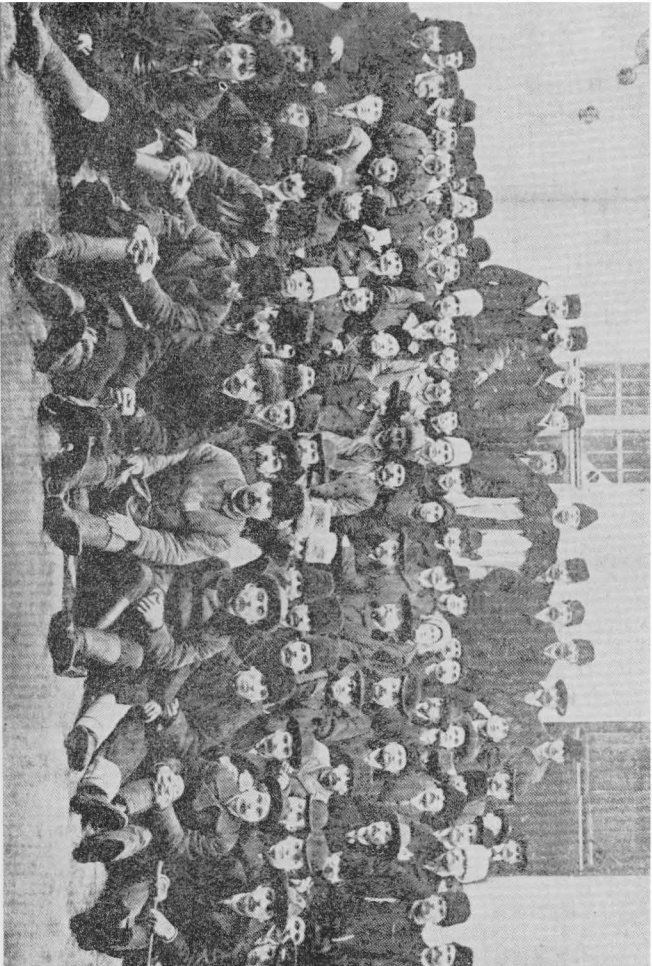
Під комуністичними режимами шириться прямування до пізнання правди, до незалежної науки, до вільної мистецької творчості і росте протест проти неволі і так званої «партійної науки».

Справжнє наукове знання спирається на факти, воно не мириться з фальшуваннями «партійної науки».

Знання фактів, ґрунтовне вивчення історичних, політичних і суспільних проблем поглиблює в людях свідомість і помагає окремим особам і народам знайти правильний шлях до волі й поступу, дає їм силу й витривалість в боротьбі за права і свободу.



Олександр Коваленко, один із основників Револьюційної Української Партії (УСДРП), учасник повстання на військовому кораблі «Потьомкін» на Чорному Морі в 1905 р.



II з'їзд Української Соціалдемократичної Партії Галичини (Львів 1906). В центрі (з хрестиком) делегати Української Соціалдемократії Наддніпрянщини С. Пет-
юра. Поруч делегати польських соціалістів: Ігнаци Дашинський (ліворуч),
Губець (праворуч), да.и: Яку Останчук, Роман Яросевич, Антонін Немец (делегат
Чеської Соціалдемократії) та Герман Діаманд — від польських соціалістів.

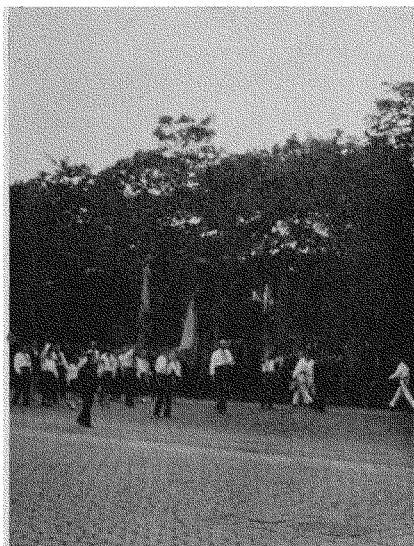


Соціалістичні учасники науково-політичного семінару у Львові в 1904 р. На знімці знаходяться: Олександр Скоропис, Левко Чикаленко, Євген Голіцицький, Юліян Бачицький, Дарія Шулевич-Старосолська, Володимир Дорошенко, Катерина Голіцицька, Микола Ганкевич, Федір Вовк, Михайло Грушевський, Іван Франко та інші.



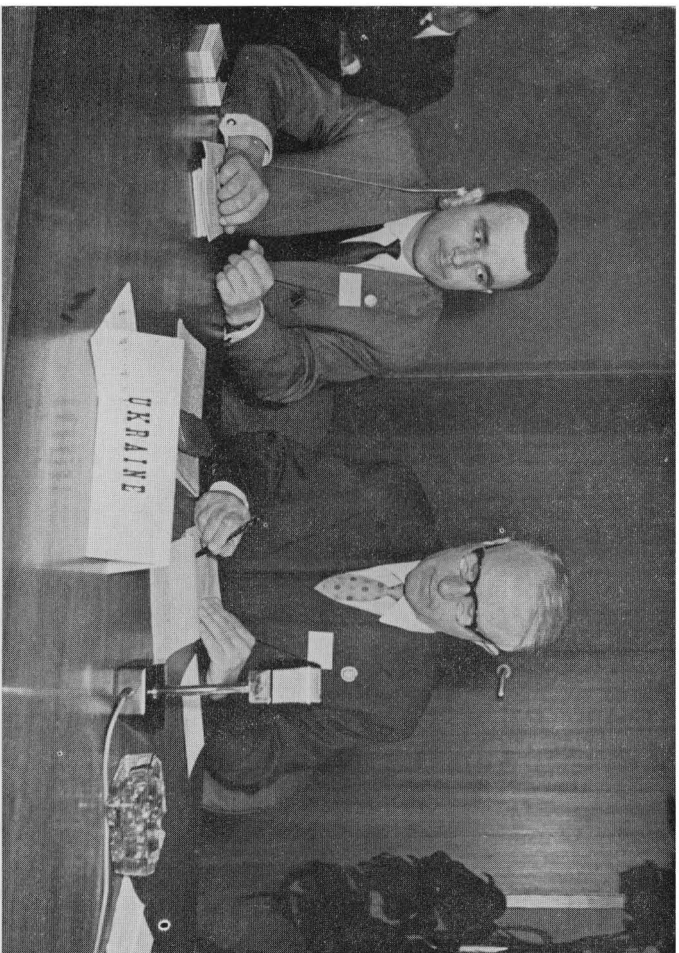
Учасники з'їзду Соціалістичного Спортивного Інтернаціоналу в Відні, 1931 р. Стоять (праворуч і ліворуч): Михайло Матчак і Михайло Вахнюк. Сидять (праворуч і ліворуч): Всеволоб Петрів і Матвій Стахів.

Похід українських учасників з'їзду Соціалістичного Спортивного Інтернаціоналу вулицями Відня, 1931 р.

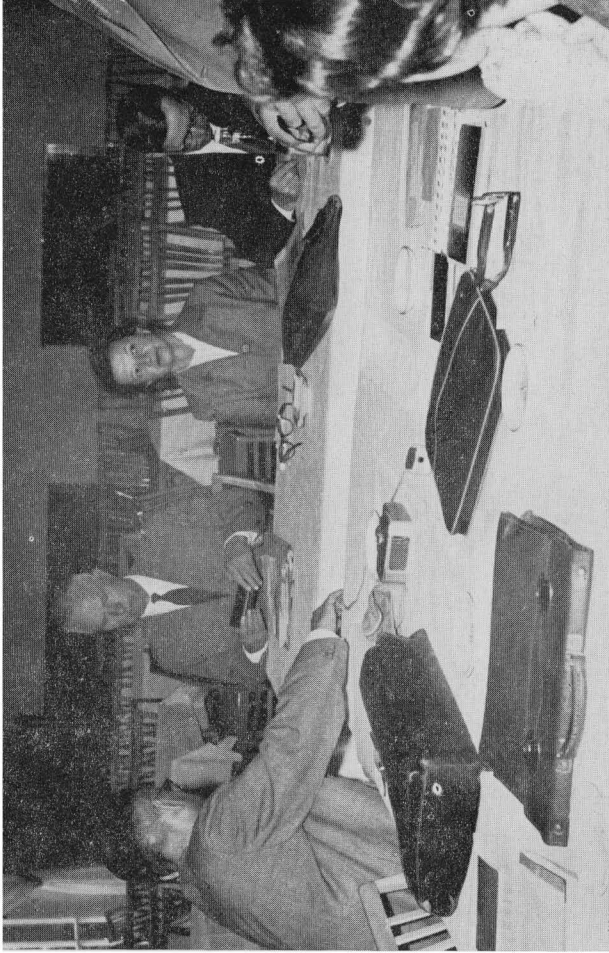




*Гурток Української Соціалістичної Молоді «Каменярі»
в Драгоманівці на Тернопільщині (1936 р.).*



Учасники Конгресу Міжнародного Центру Вільних Діячів Професійного Руху
(Берлін, 1962): А. Парно, П. Феденко.



Президія Загальної Конференції Української Соціалістичної Партії в Кельні (Німеччина) в 1961 р. Зправа до ліва: А. Рибалко, Л. Марголіна-Гансен, П. Феденко.



Конгрес Міжнародного Центру Вільних Діячів Професійного Руку в Відні,
1966 р. Сидять на першому ряду: П. Феденко, Б. Феденко, А. Перно.

COMITÉ EXÉCUTIF EUROPÉEN

Président : ANDRÉ PHILIP
Secrétaire Général : GIRONELLA

ALLEMAGNE :

Otto BACH.
Hermann BRILL.
Hans KAMPPMEYER.
Bernhard-Klaudius LAHANN.
Gerhard NEUENKIRCH.
Ludwig ROSENBERG.
John van Nes ZIEGLER.
Horst GREINERT.
Kurt MISCHLER.

ANGLETERRE :

Bob EDWARDS.
John Mac NAIR.
David GIBSON.
John SMIT.

AUTRICHE :

Peter STRASSER.

BELGIQUE :

Fernand DEHOUSSE.
André GENOT.
Henri JANSEN.
Raymond RIFFLET.
Henri SPAAK.
Raymond LATIN.
Pierre VERMEYLEN.

BULGARIE :

Jean ARIE.

ESPAGNE :

Pascual TOMAS.
Rodolfo LLOPIS.
Julian GORKIN.
Joseph ROVIRA.

FRANCE :

Sébastien CONSTANT.
Jacques ENOCK.
Enric GIRONELLA.
René LHUILLIER.
André PHILIP.
Marceau PIVERT.
Gérard ROSENTHAL.
Gérard JAQUET.
Jacques ROBIN

GRECE :

Dmitri YOUTOPOULOS.

HONGRIE :

Alexandre GERGELYFFY.

ITALIE :

Enzo Enriquez AGNOLETTI.
Carlo ANDREONI.
Aldo GAROSCI.
Guiseppo ROMITA.
Ignazio SILONE.
Altiero SPINELLI.

LUXEMBOURG :

Hubert CLÉMENT.
Paul FINET.
Lily KRIER-BECKER.
Georges THORN.

PAYS-BAS :

H. Jr KORTE.
Alfred MOZER.
Van der Goes VAN NATERS.
Koos VORRINK.

POLOGNE :

Zygmunt ZAREMBA.
F. BIALAS.

ROUMANIE :

Gabriel BADARAU.

SARRE :

Heinz BRAUN.
Peter ZIMMER.
Ernst KUNKEL.

SUISSE :

Jeanne HERSCH
Pietro PELLEGRINI.

TCHÉCOSLOVAQUIE :

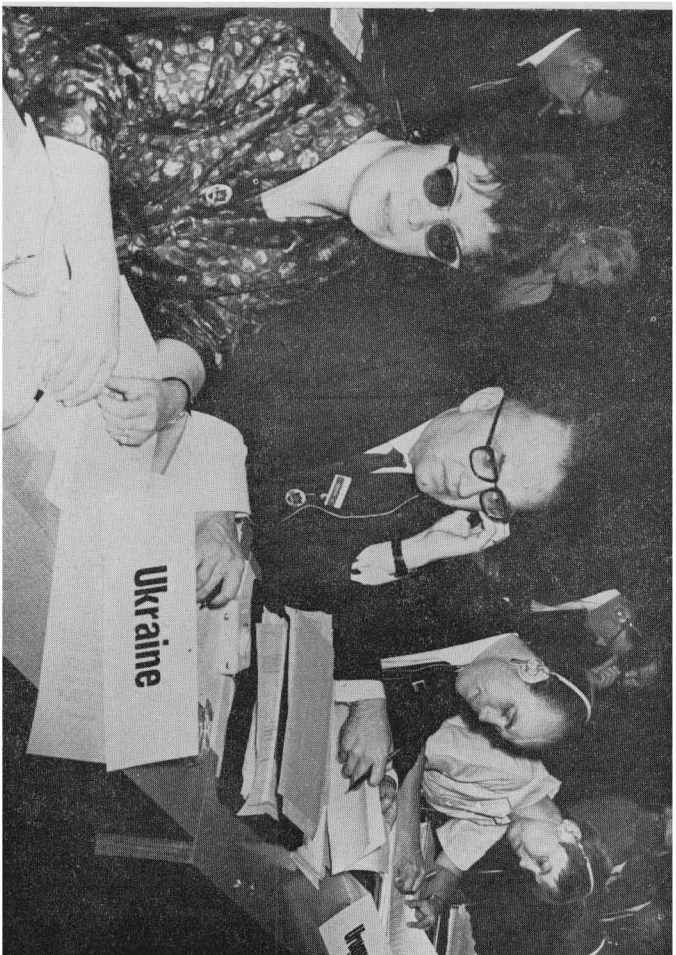
Milos VANEK.

UKRAINE :

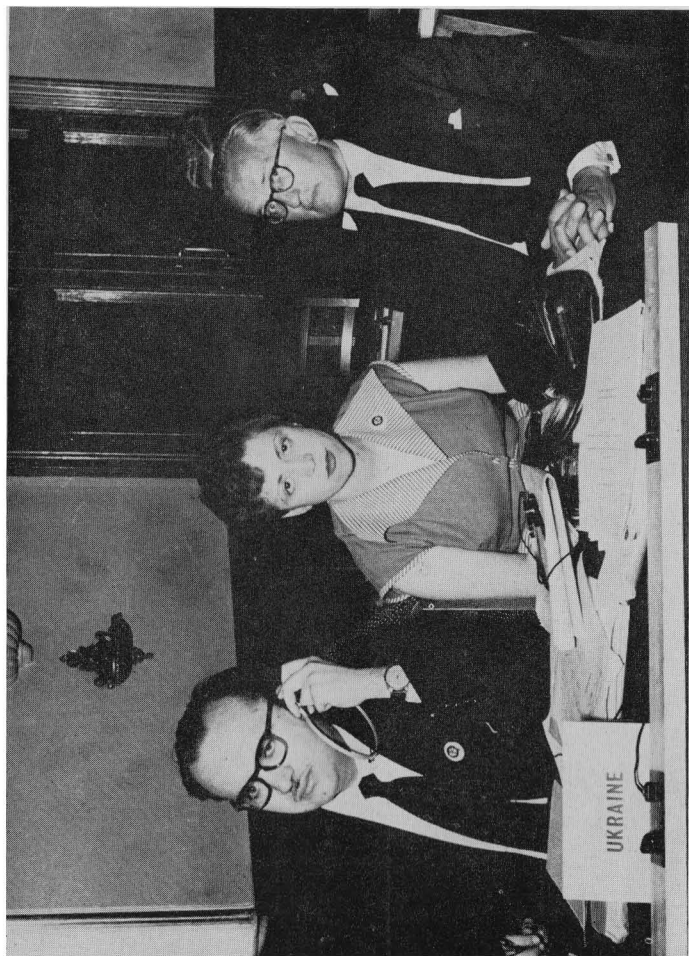
Bohdan FEDENKO.

YOUGOSLAVIE :

Zivko TOPALOVICU
RIBAR.



*Учасники 8 Конгресу Міжнародної Унії Соціалістичної Молоді в Відні, червень
1966 р.: Ніна і Богдан Феденко.*



Українська делегація на Конгресі Соціалістичного Інтернаціоналу в Лондоні,
1955 р.: Б. і Н. Феденко, О. Воллинець.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

ДЕМОКРАТІЯ, ДИКТАТУРА, ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ,
НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ, КОЛОНІЯЛІЗМ ТА ІН.

- G. D. Cole*: A History of Socialist Thought, 1953—1960.
M. Cole: Robert Owen of New Lanark, 1953.
Carl Landauer: European Socialism, California Press, 1959.
R. H. Tawney: Equality. London, 1952.
Socialist Union: Twentieth Century Socialism, London, 1956.
C. A. R. Crosland: The Future of Socialism, London, 1956.
P. Gay: The Dilemma of Democratic Socialism, London, 1962.
J. P. Plamenatz: German Marxism and Russian Communism, London, 1964.
J. K. Galbraith: The Affluent Society, London, 1958.
John A. Lee: Socialism in New Zealand, London, 1938.
M. Shanks: The Lessons of Public Enterprise, London, 1963.
M. P. Hall: The Social Services of Modern England, London, 1963.
J. B. Condliffe: The Welfare State in New Zealand, London, 1959.
S. Eltz: Health and Pension Insurance in Sweden, Stockholm, 1963.
E. Bernstein: Evolutionary Socialism, London, 1909.
G. M. Carter and J. A. Herz: Government and Politics in the Twentieth Century, London, 1961.
F. Brockway: African Socialism, London, 1963.
J. Cooper: Industrial Relations. Sweden Shows the Way. London, 1963.
H. Darin-Drabkin: The Other Society, London, 1962.
J. K. Galbraith: Economic Development in Perspective, Cambridge, Mass., 1963.
H. Pelling: A Short History of the Labour Party, London, 1961.
John Strachey: The End of Empire, London, 1959.
N. MacKenzie: Socialism, a Short History, London, 1966.
R. Aron: Betrachtungen zur Entwicklung der sozialistischen Idee. Berlin, 1963.
D. Shub — J. Shaplen: Karl Kautsky über Sozialdemokratie und Kommunismus, München, 1948.

- P. Sering*: Jenseits des Kapitalismus, Nürnberg, 1946.
- F. Sternberg*: Kapitalismus und Sozialismus vor dem Weltgericht, Hamburg, 1951.
- Henry Smith*: The Economics of Socialism reconsidered, London, 1962.
- N. Malia*: A. Herzen and the Birth of Russian Socialism, Cambridge, Mass., 1961.
- F. Venturi*: Il populismo russo, Torino 1952.
- K. Diehl*: P. J. Proudhon. Seine Lehre und sein Leben, 1890.
- G. Geffroy*: L'enfermé — Auguste Blanqui, Paris, 1897.
- E. H. Carr*: Michael Bakunin, London, 1937.
- O. Bauer*: Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Wien, 1907.
- E. Bernstein*: Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie, Stuttgart, 1904.
- J. Braunthal*: Auf der Suche nach dem Millennium, Nürnberg, 1948.
- H. R. Weinstein*: Jean Jaurès. A Study of Patriotism in the French Socialist Movement, New York, 1936.
- J. Braunthal*: Weltstimmen des Sozialismus, Berlin, 1959.
- A. Zévaè*: Histoire du Socialisme et du Communisme en France, Paris, 1947.
- A. Zévaè*: Jean Jaurès, Paris, 1951.
- I. Mazepa*: Der Bolschewismus und die russische Okkupation der Ukraine (Verlag Dietz Nachfolger, Berlin, 1923).
- Bobdan Fedenko*: The Nationality Question in the Soviet Union, Paris, 1960.
- B. Fedenko*: Colonialism, Paris, 1960.
- B. Fedenko*: Nationalitätenfrage in der Sowjetunion, Paris, 1959.
- J. Braunthal*: Geschichte der Internationale, Hannover, 1961.
- M. Djilas*: New Class, New York, 1957.
- H. Marcuse*: Soviet Marxism, London, 1957.
- B. D. Wolfe*: Marxism, New York, 1965.
- P. H. Vigor*: A Guide to Marxism, London, 1966.
- I. Мазепа*: Підстави нашого відродження. I—II, Авґзбург, 1947.
- В. Старосольський*: Теорія Нації, Відень, 1921.
- Й. Гермайзе*: Революційна Українська Партія, Київ, 1926.
- Л. Рыбалка (Л. Юркевич)*: Русские социалдемократы и национальный вопрос, Женева, 1917.
- Л. Мартов*: Мировой большевизм.
- Н. Жордания*: Большевизм. Париж, 1924.

З М І С Т

Передмова	4
Вступ	5
Що таке соціалізм?	7
Соціалістичні ідеї в старовинному світі	8
Соціалістичні ідеї в добу відродження (Томас Мор і його «Утопія»)	11
Соціалістичні ідеї і рухи за Великої французької революції і після неї	13
1) Змова Рівних; 2) Сен-Сімон і сен-сімоністи 3) Ш. Фур'є; 4) Р. Оуен; 5) Л. Блян; 6) П. Ж. Прудон.	
К. Маркс і Ф. Енгельс	18
1) Їх філософія; 2) Погляд на капіталізм; 3) Перехід до соціалізму.	
Ф. Ляссаль	22
Й. К. Родбертус	24
Ревізіонізм	25
Синдикалізм	27
Фабіянський соціалізм	30
Гільдовий соціалізм	31
Народницький соціалізм	32
1) Александр Герцен; 2) Н. Чернишевський; 3) П. Лавров; 4) М. Бакунін; 5) Партії «Земля і Воля» та «Народна Воля»; 6) Ц. Ткачов.	
Український соціалізм у 19 столітті	42
М. Драгоманів; 2) С. Подолинський; 3) Микола Зібер; 4) І. Франко.	
Большевізм	58
Большевізм і марксизм	64
О. І. Бочковський і Т. Г. Масарик про большевізм і марксизм	71
1) О. І. Бочковський; 2) Большевізм в оцінці Т. Г. Масарика.	

Диктатура і демократія	74
1) Погляди Маркса й Енгельса на демократію і диктатуру; 2) Ідея диктатури у Бакуніна; 3) Е. Бернштайн і К. Каутський про диктатуру; 4) О. І. Бочковський про диктатуру; 5) Ідея диктатури у російських соціалістів; 6) Ленін і диктатура; 7) «Народна демократія»; 8) Диктатура пролетаріату і «всенародна держава».	
Соціалістичний рух у 20 столітті	94
Большевицький комунізм і демократичний соціалізм .	97
Програма демократичного соціалізму (Капіталізм, комунізм і демократичний соціалізм після 2 світової війни)	103
а) Політична демократія; б) Господарська демократія; в) Суспільна демократія і культурний поступ; г) Міжнародна демократія.	
Свобода, рівність, людяність, справедливість, добробут народу — ціль демократичного соціалізму	112
Демократичний соціалізм і націоналізація господарства	120
Соціалізм і демократія	123
Демократичні ідеї в історії України	126
Демократія і політичні партії	128
Соціалізм і професійні спілки	130
Соціалістичний рух і міжнародна політика	135
Соціалізм і колоніалізм	138
Соціалізм і кооперація	140
Соціалізм і свобода народів	141
Большевізм і національне питання	147
Соціалізм і релігія	154
Моральні основи соціалізму	159
Соціалістичні партії у вільних країнах	165
1) Австралія; 2) Австрія; 3) Італія; 4) Німеччина; 5) Нова Зеландія; 6) Норвегія; 7) Швеція; 8) Великобританія; 9) Франція; 10) Бельгія; 11) Данія; 12) Голландія; 13) Швейцарія; 14) Ізраїль; 15) Канада.	
Соціалістичний Інтернаціонал про соціалізм і комунізм	182
Український соціалістичний рух	183
1) Українська Радикальна Партія; 2) Українська Соціалдемократична Партія; 3) Соціалістичні партії на Наддніпрянщині; 4) Українська Соціалістич-	

на Партія; 5) Революційна Українська Партія (Українська Соціалдемократія); 6) Соціалістичні ідеї в Українській Народній Партії та в Українській Радикальній Партії Наддніпрянщини; 7) Українська Спілка і Українська Соціалдемократична Робітничая Партія (УСДРП); 8) Соціалісти українські, російські і польські; 9) Українські соціалісти в Соціалістичному Інтернаціоналі; 10) Український соціалістичний рух за першої світової війни; 11) Українська Партія Соціалістів-Революціонерів; 12) Українська Соціалістична Молодь на Наддніпрянщині.

Українські соціалісти в боротьбі за Українську Народну Республіку	206
Українські комуністичні групи	210
Платформа демократичного соціалізму в боротьбі за УНР	213
Український соціалістичний рух між двома світовими війнами	216
Українські соціалісти в обороні народу	217
Будучність демократичного соціалізму в Україні	222
Об'єднання українських соціалістичних партій на чужині	220

СВІТОВА ПРЕСА ПРО КНИЖКИ П. ФЕДЕНКА

«Інтернаціональна Соціалістична Бібліографія» (*International Socialist Bibliography*), Лондон, 12 листопада 1955 р., писала про книжку П. Феденка —

«Ісаак Мазепа, борець за волю України»:

«Написана як біографія українського національного провідника, ця книга дає в дійсності більше. Це є опис українського національного руху й спротиву від початку століття і до теперішнього дня... Додатки мають поважне число документів. Ця книга має вагу для тих, що вивчають історію України та її соціалістичний рух».

«Журнал Бібліотеки Конгресу» (*Journal of the Library of Congress*), липень 1964, Вашингтон, пише про англomовну «Історію Советської Комуністичної Партії» П. Феденка, що це праця:

... «розсудна, наукова, об'єктивна і багата на факти. Вона сторінка за сторінкою руйнує Хрущовські вигадки з спокійною погордою... Особливо рекомендується для всіх академічних, дослідчих і великих публічних бібліотек».

Листи в справі книжки адресувати:

All references should be addressed to:

Mr. Bořdan Fedenko

B. P. 150—14

Paris XIV

France

ЦІНА КНИЖКИ

Америка, Австралія, Канада — 4 долари.

Німеччина — 12 марок.

Франція — 15 фр.

Великобританія — 30 шіл.

Інші країни — відповідно до курсу долара.

Гроші за книжку посилати на такі адреси:

Із Америки, Канади й Німеччини:

Our Word,
Bank-Konto Nr. 564744
Bayerische Vereinsbank
Isartorplatz, MÜNCHEN, West Germany

Із Англії, Австралії та Нової Зеландії:

Our Word
Account No. 36389-8 Barclays Bank
35 Notting Hill Gate
LONDON W. II, England

Франція:

Mr. Bohdan Fedenko, CCP 1013413,
PARIS, France

Із інших країн:

Our Word
Bank-Konto Nr. 564744
Bayerische Vereinsbank
Isartorplatz, MÜNCHEN, West Germany

ПРАЦІ ТОГО САМОГО АВТОРА:

- Український Рух у 20 столітті*,
Лондон, 1959.
- Ісаак Мазепа — борець за волю
України, Лондон, 1954.
- Марксистські й більшовицькі те-
орії національного питання,
Мюнхен, 1960.
- Гетьман Іван Мазепа в советській
історіографії, Мюнхен, 1960.
- Україна після смерті Сталіна,
Мюнхен, 1954.
- Михайло Грушевський в науці й
політиці, Дітройт, 1966.
- Михайло Драгоманів і Ж. П. Пру-
дон, Прага, 1932.
- Історія соціальної та політичної
боротьби в Україні, I-II, Львів,
1936.
- Der nationale und soziale Befreiungs-
kampf der Ukraine* (Verlag Dietz
Nachf., Berlin, 1923).
- Ukraine, Her Struggle for Freedom*
(Augsburg, 1951).
- New History of the Soviet Communist
Party* (Munich, 1963).
- Die „Kurze Geschichte der UdSSR“*
(München, 1965), та інші.
-